

ISSN 3079-9449 (Onlaýn)

FILOLOGIÝANYŇ

MESELELERI

2/2025

ESASLANDYRYJYSY – DÖWLETMÄMMET AZADY ADYNDAKY TÜRKMEN MILLI DÜNYÄ DILLERI INSTITUTY

ISSUES OF PHILOLOGY

ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ

FILOLOGIÝANYŇ MESELELERI

ISSUES OF PHILOLOGY

ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ

MAZMUNY

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

4

FILOLOGIÝA PHILOLOGY ФИЛОЛОГИЯ

Orazgeldi Öwezsähedow

Halyl ibn Aýbeg Safadynyň eserleriniň görnüş we mazmun aýratynlygy

Orazgeldi Ovezsahedov

Form and Content of the Works of Khalil ibn Aybeg Safadi

Оразгельды Овезсахедов

Специфика формы и содержания произведений Халиля ибн Айбега Сафади

10

Kümüş Hebbikuliýewa

Maglumat howpsuzlygyna degişli adalgalaryň döreýşi we ösüşi

Kumush Hebbikuliyeva

Emergence and Development of Information Security Terms

Кумуш Хеббикулиева

Возникновение и развитие терминов информационной безопасности

15

Baýramguly Baýramow

Magtymguly Pyragynyň goşgularynda orun-giňişligiň sözsoňular we kömekçi atlar arkaly aňladylyşy

Bayramguly Bayramov

Expression of Location and Space by the Postpositions and Auxiliary Nouns in the Poems of Magtymguly Pyragy

Байрамгулы Байрамов

Выражение пространственно-локального значения посредством послелогов и вспомогательных существительных в стихотворениях Махтумкули Фраги

23

Osmanberdi Gurbangeldiýew

Suwuň bejeriş häsiýeti bilen bagly dörän sözleriň käbir aýratynlyklary

Osmanberdi Gurbangeldiyev

Some Peculiarities of Words Originated from the Healing Properties of Water

Османберды Гурбангельдыев

Некоторые особенности употребления слов, связанных с лечебными свойствами воды

28

Gülnäzik Hommadowa

Nusgawy edebiýatda has atlaryň özboluşly hyzmaty

Gulnazik Hommadova

Specific Function of Proper Names in Classical Literature

Гульнязик Хоммадова

Специфическая функция собственных имен в классической литературе

34

Orazbibi Berdiýewa

İňlis we türkmen dillerinde ahwalatlar we doldurgyçlar

Orazbibi Berdiyeva

Adverbial Modifiers and Objects in English and Turkmen

Оразбиби Бердыева

Обстоятельства и дополнения в английском и туркменском языках

40

Konstantin Kalinin

Rus diliniň nakyllaryny we atalar sözlerini öwrenmekde taryhy teswiriň berlişi

Konstantin Kalinin

Historical Commentary in the Study of Proverbs and Sayings of the Russian Language

Константин Калинин

Историческое комментирование при изучении пословиц и поговорок русского языка

**OKATMAGYŇ USULYÝETI
МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ**

METHODOLOGY OF TEACHING

46

Gülşirin Ryzzakowa

Mekdepde beýannamalary öwretmegiň innowasion usullary

Gulshirin Ryzzakova

Innovative Methods of Teaching Exposition in School

Гульширин Рыззакова

Инновационные методы обучения изложению в школе

52

Mährigözel Saparowa

Çagalarda gyzyklanmany we özbaşdak pikirlenmegi ösdürmekde mataldyr tapmaçanyň ähmiýeti

Mahrigozel Saparova

Importance of Riddles and Puzzles in Developing Children's Interest and Independent Thinking

Мяхригозель Сапарова

Значение загадок и головоломок в развитии интереса и самостоятельного мышления у детей

59

Lazzatoý Şukurilloýewa

Bilim ulgamyna sanly tehnologiýalary ornaşdyrmagyň ylmy-usulyýet esaslary we innowasion çemeleşmeler

Lazzatoy Shukurilloeva

Scientific and Methodological Foundations and Innovative Approaches for Implementing Digital Technologies in the Education System

Лаззатой Шукуриллоева

Научно-методические основы и инновационные подходы внедрения цифровых технологий в систему образования

64

Jennet Isgenderowa

Tehnologiýanyň ýaşlaryň ösüşine oňyn täsiri

Jennet Isgenderova

Positive Impact of Technology on Youth Development

Дженнет Исгендерова

Позитивное влияние технологий на развитие молодёжи

71

Güljemat Güýjowa

Daşary ýurt dilini synp otagynda we özbaşdak öwrenmek usullarynyň aýratynlyklary

Guljemat Gujova

Peculiarities of Classroom-Based and Self-Directed Methods in Second Language Acquisition

Гульджемал Гуйджова

Специфика методов изучения иностранного языка: классный формат изучения и самостоятельное изучение

75

Ziliýa Gaýnutdinowa

Daşary ýurt diliniň grammatikasyny öwretmekde sanly tehnologiýalaryň ulanylyşy

Ziliya Gainutdinova

Digital Technologies in Teaching Foreign Language Grammar

Зилия Гайнутдинова

Цифровые технологии в обучении иноязычной грамматике

HALYL IBN AÝBEG SAFADYNYŇ ESERLERINIŇ GÖRNÜŞ WE MAZMUN AÝRATYNLYGY

FORM AND CONTENT OF THE WORKS OF KHALIL IBN AYBEG SAFADI

СПЕЦИФИКА ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХАЛИЛЯ ИБН АЙБЕГА САФАДИ

TM

*Orazgeldi Öwezsähedow,
Magtymguly adyndaky Türkmen
döwlet uniwersitetiniň rektory*

ENG

*Orazgeldi Ovezsahedov,
rector of Magtymguly Turkmen
State University*

RU

*Оразгельды Овезсахедов,
ректор Туркменского
государственного
университета имени
Махтумкули*

Annotasiýa

Makalada Memluklar türkmen döwletinde edebiyatyň ösüşine saldamly goşant goşan türkmen taryhçysy, ýazyjy we alym Halyl ibn Aýbeg Safadynyň döredijiligi, onuň häzirki döwre çenli ähmiýetini ýitirmän gelýän eserleriniň görnüşini we mazmun aýratynlygy barada gürrüň edilýär. Awtor onuň edebi mirasyny many-mazmuny boýunça baş topara (ömür beýanlary, şerhler, şygyr ýygındylary, ýygındylar, öz ýazan şygyrlary we kyssa eserleri), öwrenilişi boýunça dört topara (çap edilen eserler, golýazmalar, ýitirilen eserler, ýalňyşyp oňa degişli edilen eserler) bölýär. Ylmy pikirler beýan edilende «Lawatush-shaki wa-damatul-baki», «Al-Wafi bil wefaýat», «Aýanul-asr wa agwanun-nasr» atly eserleriň many-mazmunyna ýüzlenilýär.

Annotation

The article examines creativity of the Turkmen historian, writer and scholar Khalil ibn Aybeg Safadi, who made a significant contribution to the development of literature in the state of the Mamluk Turkmen, the features of the form and content of his works, which have not lost their significance to this day. The author divides his literary heritage into five groups by content (biographies, commentaries, poetry collections, collections, his own poems and stories) and four groups by study (printed works, manuscripts, lost works, works erroneously attributed to him). When presenting scientific ideas, reference is made to the contents of the works «Lawatush-shaki wa-damatul-baki», «Al-Wafi bil wefaýat», «Ayanul-asr wa agwanun-nasr».

Аннотация

В статье анализируется творчество туркменского историка, писателя и ученого Халила ибн Айбега Сафади, внесшего значительный вклад в развитие литературы в государстве Мамлюков-туркмен, а также рассматриваются особенности формы и содержания его произведений, не утративших своего значения и по сей день. Автор разделил литературное наследие ученого на пять групп по содержанию (биографии, комментарии, поэтические сборники, сборники, собственные стихи и рассказы) и четыре группы по изучению (печатные произведения, рукописи, утраченные произведения, произведения, ошибочно приписываемые автору). При изложении научных идей делается ссылка на содержание трудов «Лаватуш-шаки ва-даматиль-баки», «Аль-Вафи бил вафаят», «Аянул-аср ва агванун-настр».

Açar sözleri: orta asyr türkmen edebiýaty, arap dilinde döredilen eserler, tapmaça häsiýetli goşgular, şahsyýetler, kyssa, taryh.

Geçmişde dünýä ylmynyň ösüşine saldamly goşant goşan, sungatyň we medeniýetiň rowaçlanmagynda yz galdyran görnükli söz ussatlarynyň döredijilik mirasy bilen şöhratlanan türkmen taryhy dünýä jemgyýetçiliginiň üns merkezinde bolmak bilen gadymy döwürden häzirki döwre çenli türkmen edebiýatynyň, ylmynyň ösüşine täsirini ýetiren çeşmeleriň öwrenilmegi esasynda taryha, medeniýete degişli gymmatly maglumatlar ýüze çykarylýar. Täze maglumatlaryň peýda bolmagy bilen türkmen halkynyň taryhyna täzeçe seredilýär we edebiýaty öwreniş ylmynyň ösüşinde täze gözýetimler açylýar.

Alym Arkadagymyz: «Dana pederleriň asyly nesilleri hökmünde biz bu gün beýik söz ussatlarymyzyň dünýä edebiýatynyň, adamzadyň önünde bitiren uly hyzmatlaryna çäksiz buýsanmalydyrys we guwanmalydyrys» [1, 153 s.] diýip, görnükli şahsyýetleriň ylm we döredijilik mirasynyň düýpli öwrenilmelidigini nygtaýar.

Müsürde esaslandyrylan Memluklar türkmen döwletinde dünýä ylmynyň hem-de sungatynyň taryhyna atlary ýazylan beýik alym-ulamalar, ýazyjy-şahyrlar, görnükli syýasatçylar ýaşap geçipdirler. Gündogaryň we Memluklar türkmen döwletiniň taryhyny öwreniji alymlar bu şahsyýetler hakynda dürli maglumatlary galdyrypdyrlar. Öz döwrüniň ylmynyň, edebiýatynyň ösüşine uly goşant goşan şahsyýetleriň biri hem Salahetdin Halyl ibn Aýbeg Safadydyr. Onuň ylm dünýäsine miras galdyran işleri häzirki döwre çenli ähmiýetini ýitirmän gelýär. Safadynyň edebi mirasy arap dilinde döredilen eserleriň arasynda ähmiýetli orny eýeleýär. «Döwrüň görnükli şahsyýetleriniň hemmesiniň terjimehalynda diýen ýaly Safady bilen hat alşandygy» [3, 258 s.] hakyndaky maglumatlar onuň öz döwrüniň hormatlanýan şahyry bolandygyny görkezýär.

Orta asyr şahyrlary şygryň çeperçilik «bezeginde» dürli tärleri ulanýarlar. Birnäçe sözi aňlatmak üçin ýörite harplary gaýtalamak, bir sözi aňladýan harplary goşga girizmek ýa-da hiç zady aňlatmaýan harplary ulanmak, arasynda olary gezekleşdirmek arkaly öz-boluşly şahyrana eserleri döredýärler. Safady hem şeýle tärleri ulanmak bilen orta asyr memluk edebiýatynyň ösüşine uly goşant goşýar.

Muhammet Abdal Mejit Laşin özüniň Safady hakyndaky eserinde onuň garaýyşlaryny şeýle beýan edýär: «Bu örän kyn iş, bu diňe öňki şygry düzüliş ölçeglerine erk edip, oňa hökümi ýetýänlere başardýar. Men hem şonuň ýaly bir zatlar etmekçi boldum, sebäbi maňa Gudraty güýçliniň özi kömek etdi, ýolumy açdy» [6, 263 s.]. Laşin Safadynyň goşgularynda bir sözüň dürli manyda ulanylyşy barada aýratyn durup geçýär. Şygryda sözleriň dürli manylary, many öwürşinleri arap diliniň ses we ýazuw aýratynlyklary bilen doly açylyp görkezilýär. Bu bolsa örän çylşyrymly we kyn meseledir. Orta asyr memluk edebiýatyna doly düşünmek üçin diňe bir arap dilinde okap we ýazyp bilmek ýeterlik däldir. Munuň üçin arap diliniň hususy aýratynlyklaryny düýpli bilmek zerurdyr. Orta asyr-

larda diňe bir memluk edebiýatynda däl, eýsem, arap dünýäsiniň ähli ýerinde arap diliniň dürli aýratynlyklarynyň bardygyny ykrar edilýär. Bu özbaşyna öwrenilmeli meseledir.

Halyl ibn Aýbeg Safadynyň tapmaçalara jogap hökmünde ýazan goşgulary hem bar. Bu şygrylar aýdyşyk häsiýetlidir. Laşin Nejmeddin Daýajynyň «Ýeriň çyzgysy» atly şygryna Safadynyň jogap hökmünde ýazan şygryny mysal getirýär [6, 258 s.].

Halyl ibn Aýbeg Safadynyň edebi mirasy many-mazmun taýdan dürli-dürli bolup, ony baş topara bölmek bolýar:

1. Ömür beýanlary. Olara «Al-Wafi bil wefaýat», «Aýanul-asr wa agwanun-nasr», «Şugur bil uur», «Naktul-himýan bi nukatil umýan», «Kesful-hal fi wasful-hal» eserleri degişli.
2. Şerhler. Safady Tugraýynyň, ibn Zeýdunyň eserlerine düşündiriş ýazýar.
3. Şygry ýygyndylary. Olary hem özara iki topara: bir tema degişli hem-de bir şahsyň edebi mirasyna degişli eserlere bölüp bolar.
4. Ýygyndylar. Olar ensiklopedik häsiýetli eserlerdir.
5. Öz ýazan şygrylary we kyssa eserleri.

Halyl ibn Aýbegiň eserleri alymlar tarapyndan ylmy derňewe çekilip gelipdir. Şonuň esasynda onuň eserlerini öwrenilişi boýunça şu toparlara bölmek bolýar:

1. Çap edilen eserler.
2. Golýazmalar.
3. Ýitirilen eserler.
4. Ýalňyşyp, oňa degişli edilen eserler.

Halyl ibn Aýbegiň ençeme eserleri çap edilip, giň okyjylar köpçüligine ýetirilipdir. Olardan:

1. «Al-Wafi bil wefaýat» atly kitap otuz jiltiden ybarat bolup, german gündogarşynaslyk jemgyýetinde nemes alymlary G.Reýter, D.Ring hem-de arap alymlary Ramazan Abduttawab, Salahaddin al-Munjid, Şukriý Feýsal dagynyň taýýarlamagynda çap edilýär.

2. «Aýanul-asr wa agwanun-nasr» atly kitap alty jiltiden ybarat bolup, ol Siriýada alym Aly Abu Zeýdiň ýolbaşçylygynda çap edilýär.

3. «Al-Gaýsul-Musjam fi şerh lamiýatul ajam» atly kitap arap däl şahyrlaryň şygrylarynyň diwany bolup, bu kitap Müsürde «Darul-kutubil-ylmyýe» neşirýaty tarapyndan çap edilýär.

4. «Şerh risaletul ibn Zeýdun» atly kitap alym Ybrahimi tarapyndan çap edilýär.

5. «Naktul-himýan bi nukatil umýan» atly kitap alym Ahmed Zaki Paşa tarapyndan taýýarlanyp, 1911-nji ýylda çap edilýär.

6. «Şugur bil uur» atly kitap alym Hüseyiniň taýýarlamagynda Amman şäherinde çap edilýär.

Mundan başga-da, Halyl ibn Aýbegiň heniz çap edilmedik, ýitirilen hem-de ýalňyşyp, oňa degişli edilen eserleri hem bar.

Safadynyň döredijiligini öwrenen alymlar onuň ýaşan döwrüniň edebiýatynyň hem arap edebiýatynyň, hem türki dilli edebiýatynyň, şeýle-de grek edebiýatynyň özboluşly aýratynlyklaryny özüne siňdirendigini belleýärler. Şol döwrüň edebiýatyna sufizm hem öz täsirini ýetiripdir. Täze temalary öňki bar bolan edebi дәpleriniň esasynda beýan etmegiň başgaça ýollaryny

gözlemäge güýçli ymtlyşyň döremegini memluk edebiýatynyň özboluşly häsiýeti hökmünde bellemek bolar. XIII asyrdaky Memluk türkmenleriniň Siriýa, Müsüre hökümdarlygy döwründe gözelligik, söýgi baradaky eserleri ýazmakda täzeçillik ýüze çykýar. Goşgy düzülişiň iki görnüşi: mudjun hem-de gazal ýörgünli bolup, ol Abu Nuwasyň (VIII asyr) döredijiliginden gözbaş alýar. Şol döwürde öňki arap edebiýatyndan düýpli tapawutlanýan edebiýat döreýär. Mudjun – bu gülki häsiýetli bolup, döwrüň döp bolan durmuş kadasyna laýyk gelmeýär. Bu ýagdaýlar Safadynyň döwründe döredilen eserleriň aýratynlykda düýpli öwrenilmeginiň zerurlygyny ýüze çykarýar. Şundan ugur alyp, biz Safadynyň käbir eserleri barada ýörite durup geçmegi makul bildik.

Köp alymlar Safadynyň «Lawatuş-şaki wa-damatul-baki» eserini kyssa žanrynda ýazylypdyr diýip hasap edýär. Awtoryň özi bu eserini epistol (hat görnüşinde ýazylan edebi eser) diýip atlandyrýar. Ýöne häzire çenli onuň bu eseriniň kime bagyşlanandygy baradaky maglumata duş gelinmeýär. Safadynyň «Lawatuş-şaki wa-damatul-baki» eserinde onuň döredijiligine ahlak temadan beýan etmeleriň mahsuslygy aýdyň ýüze çykýar. Kitabyň başky baş sahypasynda ol ahlak barasynda söz açýar. Öz döwrüniň gözi bilen sagdyn jemgyýetiň kemala gelmegi üçin zerur zatlar baradaky pikirlerini beýan edýär. Diňe şondan soň esasy wakany gürrüň bermäge başlaýar. Eseriň gysgaça mazmuny şeýle: Kyssaçy özüniň ýakyn dosty bilen gezelenje çykýar. Olar owadan bagyň üstünden gelýärler. Şol wagt bagda birden ýedi sany atly ýaş ýigit peýda bolýar. Olaryň ellerinde gerilgi ýaýlary bar. Olary görüp, kyssaçynyň huşy başyndan uçýar. Ýaş ýigitleriň biri özüni has-da dogumly alyp barýar, oňa synynyň oturandygyny kyssaçy gyzykly beýan edýär. Şeýle beýan etmeler şol döwrüň edebiýatyna häsiýetli bolup, möhüm syýasy ýagdaýlara esaslanýar. Sebäbi haý-haýly zamanyň döreden şertlerine laýyklykda, ýaş, batyr, edenli ýigitleri kemala getirmek we döwletiň goragynda goýmak wezipesi esasy orunda durýar. Şeýle eserleriň döremeginiň hut şu ýagdaý bilen baglanyşyklydygyny aýratyn bellemek isleýäris. Safady hem Memluk goşunlarynda gulluk edýän ýaş hem-de edenli ýigitleriň wepadarlygynyň möhümdigine dogry düşünişidir. Olaryň göwünlerini galkyndyrmak üçin oduň içinde söweşýän ýigitleriň waspyny ýetiripdir. Safady «Lawatuş-şaki wa-damatul-baki» atly eserinde olary şeýle wasp edýär: «Siziň ajap jemalyňyzy Alla gorasyn, yrgyl-dap duran şahalaryň gözi gidýän syrdam synaňyzy, mähir suwy berlen gözünizi gorasyn. Gözleriňiz – kalbyň hem paýhasyň gözi».

Eserde keşpler ideallaşdyrylyp, kyssaçynyň söweşijä haýran galyşy beýan edilýär. Söweşijiniň keşbiniň oýlanyp tapylan keşp bolmagy ähtimal, sebäbi ýazyjy söweşijiniň keşbinde özüniň ýetip bilmeýän syrlaryny beýan edýär. Bu Safadynyň sopuçylyk äheňindäki eseridir.

Safadynyň «Al-Wafi bil wefaýat» atly eseriniň many-mazmunyna düşünmek hem düşündirmek aňsat. Onda ýazyjynyň garaýyşlary anyk teswirlenýär. Safadynyň bu eserinde öz döwrüniň belli şahsyýetleriniň, hususan-da, şahyrlaryň adynyň getirilmegi, olar hakda maglumat berilmegi onuň edebiýat we edebiýat ylmy baradaky garaýyşlaryny

beýan etmek bilen birlikde öz eserlerini halka düşnükli dilde ýetirmäge çalşandygyny aňladýar. Safadynyň şu we şuna meňzeş eserleriniň edebiýaty öwreniş ylmyn-da, aýratyn-da, memluk edebiýatyny öwrenmekde ähmiýetlidigini bellemek gerek.

Safady «Al-Wafi bil wefaýat» atly taryhy-terjimehal eserinde şahsyýetleriň atlaryny elipbiý tertibinde berýär. Bu bolsa kitapdan gerekli maglumatlaryňy gözlemegi, tapmagy ýeňilleşdirýär, maglumatlaryň ähmiýetini artdyrýar.

Eseriň girişi on bir bölümden ybarat bolup, olarda eserdäki möhüm wakalaryň seneleniş usuly, arap taryhşynaslyk ylmy, berilýän wakalary senelemekde ulanylýan sanlar, ýüztutma sözler, aýratyn atlar, künýeler, tahalluslar we olaryň tertibi, dürs ýazuw düzgünleri, senelemekde ulanylýan adalgalar we olaryň düşündirişi, taryhy bilmegiň ähmiýeti, taryhçylarda we terjimehal ýazýan adamlarda bolmaly beýan ediş başarnyklary, baplaryň sözbaşylarynyň atlary berilýär we taryh, tabakat, terajim ugurlarynda çeşme hökmünde ulanylýan eserler agzalýar.

Ýazyjy eserlerinde ady agzalan şahsyýetleri ahlak taýdan häsiýetlendirýär, mümkin boldugyndan, olaryň terjimehalyny berýär. Şeýle-de olaryň edebi döredijiligini seljerýär we netije çykarýar. Bu bolsa Safadynyň edebiýatdan, edebiýaty öwreniş ylmyn-da, Memluklar döwletiniň syýasy-jemgyýetçilik ösüşinden habarly adam bolandygyny aňladýar.

Onuň döredijiligini seljeren şahyrlarynyň biri-de Şabuz-Zarif bolup, Safadynyň beýan edýän maglumatlarynda onuň «Şabuz-Zarif» derejesine «şygryýetiniň özboluşlylygy, çeper beýan ediş aýratynlygy bilen mynasyp bolandygy», kakasy Afifutdin Tilimsaniniň hem şahyr bolup, onuň döredijiliginiň we maşgalada çeper söze hormat goýulmagynyň Şabuz-Zarifiň döredijiligine ýetiren täsiri hem-de kakasyna bagyşlap ýazan şygrylary barada aýdylýar [2, 150 s.].

Safady «Al-Wafi bil wefaýat» atly eserinde birnäçe şahyryň döredijiligine öz döreden goşgulary bilen syn berýär, şeýlelikde, bu şahyrlaryň döredijiligine okyjylaryň gyzyklanmasyny artdyrýar. Şol goşgularyň birnäçesiniň soňky nesle ýetirilmeginde onuň uly hyzmaty bardyr.

Safadynyň şahsyýetleriň ömri we döredijiligi baradaky maglumatlarynyň ygtybarly çeşme, ýagny resminamalar esasynda taýýarlanandygy olaryň taryhy gymmatyny has-da artdyrýar.

Safadynyň «Al-Wafi bil wefaýat» eserinden tapawutlylykda «Aýanul-asr wa agwanunnasr» atly kitaby kyssa žanrynda ýazylypdyr. Eserde köpçüligi gyzyklandyrýan şahsyýetleriň durmuş ýoly bilen baglanyşykly anyk maglumatlaryň, täsin hekaýatlaryň berilmegi onuň meşhur eser bolmagyna getirýär. Şahsyýetleriň durmuşy bilen baglanyşykly öz garaýyşlarynyň hem beýan edilmegi eseriň täsirlilikini artdyrýar. Mysal üçin, Özbek Ilhan hakyndaky maglumatlarda onuň 712-nji hijri ýylynda hökümdarlyga geçendigi, 742-nji ýylda aradan çykandygy, onuň sahypkyran, edermen, rehimdar hem-de sahawatly bolandygy, erkek adamlara altyn dakynmagy gadagan edendigi baradaky maglumatlar hekaýatlaryň üsti bilen beýan edilýär [5, 237 s.].

Eserde Horezm şasy Jelaledдиниň mongollara garşy söweşde görkezen edermenligi bilen baglanyşykly birnäçe wakalar suratlandyrylýar.

Halyl ibn Aýbeg Safadynyň taryhy işleri alymlar tarapyndan seljerilýär. Mysal üçin, belli alym W.W. Bartold Ýakyn Gündogara haçly ýörişler döwründe ýaşap geçen emeldarlaryň biri Kifti hakyndaky makalasynda Safadynyň taryhy işlerine salgylanýar [4, 413 s.]. D.R. Zaýnutdinow öz makalasynda Safadynyň eserine ýüzlenip, «Taryh – döwrüň aýnasy» diýen pikiriň dogrudygyny subut edýär.

Gündogar edebiýatynyň, şol sanda Safadynyň döredijiliginiň mazmun taýdan baýlygy onuň durmuşy ähli öwüşginleri: hasraty we şatlygy, syrlylygy we täsinligi bilen janlandyryp bilýändiginde ýüze çykýar. Hut şonuň üçin hem Safadynyň eserleriniň mundan beýläk-de täze ylmy barlaglar esasynda öwrenilmegi möhümdir.

Edebiýat

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Medeniýet halkyň kalbydyr. – A.: TDNG, 2014. – 264 s.
2. Абу Гайс Мухаммад Хайруддин б. Махмуд б. Мухаммад б. Али б. Фарис аз-Зирикли ад-Димашки. Аль-Алам. 15-е издание. – Даруль-Илм лил-Мелайин, 2002, 6/150.
3. Абу'с-Сафа (Абу Саид) Салахуддин Халиль б. Изз ад-Дин Айбег б. Абдилла ас-Сафади. Аль-Вафи бил-вафейат. Тхк. Ахмад ал-Албанан и Турки Мустафа. – Бейрут: Дар аль-Ихьяит-Турас, 1420/2000, 3/109.
4. Бартольд В.В. Сочинения. Т. VIII. Работы по источниковедению. – М.: Наука, 1973. – 724 с.
5. Макризи Таки ад-дин. Китаб ал-мукаффа ал-кабир / Большая рифмованная книга / (Биографический сборник). В томах. Т. 10. №2231. – С. 73-74; Т. 10. №1455. – С. 237; Т. 11. №2937. – С. 152-154. Критическое издание: Мухаммад ал-Йа'алави. – Бейрут: Ал-Гарб ал-ислами, 1991.
6. Muhammet Abdulmecid Laşin. As-Safedi we Azaruha fi'l-Edeb ve'n-Nakd.– Kair: Dâru'l-Afäki'l'Arabiyye, 2005.

MAGLUMAT HOWPSUZLYGYNA DEGIŞLI ADALGALARYŇ DÖREÝŞI WE ÖSÜŞI

EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF INFORMATION SECURITY TERMS

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕРМИНОВ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

TM

*Kümüş Hebbikuliýewa,
Türkmenistanyň Milli
howpsuzlyk institutynyň
Ýewropa dilleri kafedrasynyň
mugallymy*

ENG

*Kumush Hebbikuliyeva,
lecturer of the Department of
the European Languages of
National Security Institute of
Turkmenistan*

RU

*Кумуш Хеббикулиева,
преподаватель кафедры
европейских языков
института национальной
безопасности Туркменистана*

Annotasiýa

Makalada Türkmenistan-da sanly ulgamyň ulanylyşynyň giňelmegi, maglumat howpsuzlygyna bolan zerurlygyň artmagy bilen bu ugurda durmuşa geçirilýän başlangyçlar barada gürrüň edilýär. Maglumat howpsuzlygyna degişli adalgalaryň gelip çykyşy we ösüşi barada awtoryň öz garaýyşlary beýan edilýär. Bu ugra degişli adalgalaryň ösüş tapgyrlary görkezilýär, her tapgyrda ýüze çykan adalgalar barada jikme-jik durlup geçilýär.

Annotation

As the use of digital system expands and the need for information security increases in Turkmenistan, the article discusses the initiatives being implemented in this field. The author's opinions about the origin and development of information security terms are described. The stages of development of the terms related to this field and terms emerged at each stage are shown in detail.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы расширения сфер применения цифровизации в Туркменистане в контексте актуальности информационной безопасности и реализации мер по ее обеспечению в информационных системах. Выдвигаются новые идеи о процессах происхождения и формирования терминологии в сфере информационной безопасности. Освещаются этапы развития терминосистемы в данной сфере.

Açar sözleri: sanly ulgam, maglumat tehnologiýasy, maglumat howpsuzlygy, gorag usullary, maglumatlary goramak, kriptografiýa, kiberhowpsuzlyk, bulut tehnologiýalary, emeli aň.

Türkmenistanda maglumat howpsuzlygyny ösdürmek döwlet syýasatynyň möhüm ugurlarynyň biridir. Döwlet edaralarynda sanly ulgamyň ulanylyşynyň giňelmegi bilen maglumat howpsuzlygyna bolan zerurlyk artýar. Ýurdumyzda maglumat howpsuzlygy boýunça hünärmenleri taýýarlamakda birnäçe işler durmuşa geçirilýär:

1. Maglumat howpsuzlygy boýunça okuw sapaklarynyň girizilmegi. Ýurduň ýokary okuw mekdeplerinde okuw maksatnamasyna laýyklykda maglumat howpsuzlygynyň esaslary, kriptografiýa, howplary seljermek we maglumatlary goramak boýunça okuw sapaklary geçirilýär.

2. Halkara guramalar bilen hyzmatdaşlyk. Türkmenistan maglumat howpsuzlygy babatynda halkara hünärmenler bilen hyzmatdaşlygy ösdürmäge çalyşýar. Seminarlar, tällimler we bilelikde geçirilýän taslamalar ýurdumyzyň bu ugur boýunça hünärmenleriniň bilim derejesini ýokarlandyrmaga ýardam edýär.

3. Mugallymlary taýýarlamak. Täze tehnologiýalar we maglumat howpsuzlygy babatynda täze çemeleşmeleri özleşdirmek boýunça hünärmenleri okadyp biljek ussat mugallymlary taýýarlamak möhüm ugurlaryň biridir.

Bu işleriň esasy maksady «Türkmenistanda sanly ykdysadyýeti ösdürmegiň 2021–2025-nji ýyllar üçin Döwlet maksatnamasynyň» üstünlikli ýerine ýetirilmegini üpjün etmekdir. Bu maksatnama ýurduň maliýe-ykdysady ulgamynyň netijeliligini düýpli täze derejä çykarmaga gönükdirilendir.

Häzirki döwürde maglumat howpsuzlygy ulgamy islendik ýurduň durnukly ösüşini üpjün etmekde esasy orunlaryň birini eýeleýär. Türkmenistanda sanly ulgamy ösdürmek we sanly tehnologiýalary giňden ornaşdyrmak üçin maglumat howpsuzlygy ulgamynda ýokary derejeli hünärmenleri taýýarlamak zerurdyr. Bu milli bähbitleri goramak we häzirki döwürde barha artýan kiberhowplaryň şertlerinde durnuklylygy üpjün etmek üçin wajypdyr.

Ýurdumyzda maglumat ulgamynyň howpsuzlygyny üpjün etmekde bu ugurdan hünärmenleri taýýarlamak möhüm orun eýeleýär. Türkmenistanda ýurduň her bir künjeginde sanly ulgamy doly ornaşdyrmak we onuň durnukly, ygtybarly işini ýola goýmak maksat edilýär. Bu bolsa bilim maksatnamalarynyň yzygiderli kämilleşdirilmegini hem-de hünärmenleriň başarnyklarynyň ýokarlandyrylmagyny talap edýär.

Sanly ulgama geçmek bilen Türkmenistanda ykdysadyýet, energetika we beýleki möhüm pudaklarda maglumat ulgamlary giňden ösdürilýär. Sanly tehnologiýalaryň ulanylyşynyň artmagy bilen kiberhüjümler, maglumatlaryň syzmagy ýaly howplar hem ýokarlanýar. Bu ýagdaý, ilkinji nobatda, maglumat howpsuzlygy babatynda ygtybarly infrastrukturanyň döredilmegini talap edýär. Bu işde esasy wezipe hünär taýdan ýokary derejeli hünärmenlere baglydyr.

Häzirki wagtda Türkmenistanda kiberhowpsuzlyk ulgamyny döretmekde edilýän işlerden aşakdakylary bellemek bolar:

- kadalaşdyryjy hukuk binýadynyň işlenip düzülmegi;
- bu ugur boýunça maksatnamalaryň düzülmegi;
- bu maksatnamalaryň durmuşa geçirilmegi.

Maglumat howpsuzlygy häzirki zaman jemgyýetinde sanly ulgama geçmek üçin gerek bolan tehnologiýalaryň kämilleşdirilmegini talap edýär. Ol howpsuzlygy üpjün etmek üçin döwlet maglumatlaryny gorap saklamagyň möhüm bölegidir. Soňky onýyllykda maglumat tehnologiýasy durmuşyň ähli ugurlaryna: maliýe amallaryna, döwlet dolandyrylyşyna, lukmançylyk we bilim ulgamlaryna aralaşýar. Onuň ösüşi bu ugra degişli adalgalaryň dolanyşyga girmegi bilen bilelikde dowam edýär. Adalgalaryň ösüşi maglumat howpsuzlygynyň ösüşiniň aýrylmaz bölegidir.

Maglumat howpsuzlygyna degişli adalgalaryň gelip çykyşy öz gözbaşyny iňňän gadymy döwürlerden alyp gaýdýar. Gadymy Müsürde we Gresiyada maglumatlary goramak boýunça ilkinji synanyşyklar edilýär, kod we şifr ýaly iň ýönekeý gorag usullary ulanylýar. Bu harby we diplomatik işler bilen baglanyşykly bolup, bar bolan maglumatlary gorap saklamagyň örän möhümdigini görkezýär. Bu ýönekeý gorag usullary bilen baglanyşykly **şifr, açar we kriptogramma** ýaly ilkinji adalgalaryň döreýär.

Gadymy Rimde gorag usullaryny ösdürmäge aýratyn üns berilýär. Gadymy Rimde we Gresiyada berilýän maglumatlardaky nyşanlary üýtgetmek üçin «skitala» atly ýörite gural ulanylýar. Orta asyrlarda şifrlar bilen baglanyşykly **monoalfawit şifri** we **polialfawit şifri** ýaly adalgalaryň peýda bolýar. Ilkinji we iň meşhur şifrlemek usullarynyň biri elipbiýdäki harplary nyşanlar bilen çalşyrmak üçin ulanylan **Sezar şifridir**. Orta asyrlarda harby zerurlyklar we diplomatik hat alyşmalar wajyp maglumatlary goramagyň ösmegine belli bir derejede öz täsirini ýetirýär [1, 1-5 s.].

Maglumatlaryň köpelmegi netijesinde resminamalaryň goragy bilen baglanyşykly adalgalaryň peýda bolýar. Ilki şahsy hat alyşmalary goramak we hat alyşmagyň gizlinlik hukugy bilen baglanyşykly **gizlinlik** adalgasy döreýär. Wagtyň geçmegi bilen **gizlinlik** adalgasynyň manysy giňäp, döwlet maglumatlaryny goramak hem öz içine alýar.

Renessans ýa-da Täzeden döreýiş döwründe (XIV-XVI asyrlar) söwdanyň we diplomatiýanyň ösmegi bilen ykdysady we syýasy maglumatlary goramak zerurlygy has-da güýçlenýär. Bu döwürde kriptografiýa boýunça ilkinji nazary eserler döredilýär. Maglumatlary şifrlemek we goramak bilen baglanyşykly täze adalgalaryň peýda bolýar. Kriptografiýa ylym hökmünde Blez de Wigner we Gotfrid Leybnis ýaly ylmy işgärleriň barlaglarynyň netijesinde ýüze çykýar. Şeýle-de olar resminamalary goramagyň usullaryny hem işläp düzýär. Şifrlemek we şifr bilen ýazylan ýazgyny okamak üçin **kriptografik açar** ulanylypdyr.

XVIII-XIX asyrlarda ylmyň we tehnologiýanyň ösmegi bilen baglylykda maglumat howpsuzlygynyň has çylşyrymly usullaryna zerurlyk ýüze çykýar. Bu döwürde şifrlemek üçin dürli mehaniki enjamlar, şeýle hem kriptografik usullardan has ön ýüze çykan skitala we Şennonyň enjamy ulanylyp başlanýar. Enjamlar bilen baglanyşykly **sanly gol** we **açar bilen şifrlemek** ýaly adalgalaryň ýüze çykýar.

Ilkinji elektron hasaplaýyş enjamynyň oýlanyp tapylmagy bu döwrüň esasy wakalarynyň biri bolýar. Bu döwür mehaniki maglumatlary goramak ulgamyndan elektron ulgamyna geçiş döwrüdür [1, 70-77 s.].

XX asyryň ortalarynda kompýuterleriň ösmegi we maglumat ulgamlarynyň peýda bolmagy bilen sanly ulgamdaky howplary we gorag usullaryny aňladýan täze adalgalar ýüze çykýar. Adalgalaryň ösüşiniň şu aşakdaky esasy tapgyrlaryny görkezmek bolar:

1. 1950–1960-njy ýyllar. Bu döwürde **kompýuter howpsuzlygy** we **maglumatlary goramak** düşüňjeleri peýda bolýar. Bu adalgalaryň döremegi kompýuter ulgamyna rugsatsyz «girmegiň» önüni almak üçin başlangyç synanyşyklaryň amala aşyrylyp başlandygyny görkezýär. Bu döwürde enjam we programma üpjünçiligi derejesinde gorag usullary işlenip düzülýär.

2. 1970–1980-nji ýyllar kriptografiýa bilen baglanyşykly adalgalaryň işjeň ulanylan döwürdir. Uýtfield Diffi we Martin Hellman ýaly kriptograflaryň gözlegleriniň çäginde **asimmetrik şifrleme** we **elektron gol** ýaly düşüňjeler işlenip düzülýär. DES (simmetrik şifrlemäniň algoritmi) we RSA (açyk açarly kriptografik algoritmi) algoritmleriniň peýda bolmagy bilen **açyk açar** we **gizlin açar** ýaly adalgalar döreýär. **Ulgam derejesini goramak**, şeýle hem **antiwirus programmalary** we **gorag diwarlary** ýaly adalgalar kompýuter ulgamlaryna edilýän hüjümleriň barha artýan howpy bilen baglanyşykly ýüze çykýar.

3. 1990-njy ýyllar. Internetiň ösmegi bilen maglumat howpsuzlygyna degişli adalgalar elektron poçta, internet üsti bilen maglumatlary alyşma we internet-banking (aralyk bank hyzmatlary) ýaly dürli pudaklara ýaýraýar. Tor howpsuzlygy bilen baglanyşykly adalgalar peýda bolýar. Bu döwürde internetiň ösmegi netijesinde **brandmauer** (esasy internet bilen ulanyjynyň desgasyň arasyndaky gorag diwaryny emele getirýän ulgam), **antiwirus** we **torara ekran** ýaly düşüňjeler ýaýraýar. Symantec we McAfee ýaly kompaniýalar bu adalgalaryň ýaýramagyna uly goşant goşýar.

4. XX asyryň ahýry – XXI asyryň başy. Howplar globallaşýar we kiberhüjümleriň howply şertlerinde adalgalaryň ösüşi dowam edýär. Bu döwürde **kiberhüjüm**, **kiberhowpsuzlyk** we **sanly hukuklary goramak** ýaly düşüňjeler ýüze çykýar. Bulut tehnologiýasynyň meşhurlygynyň artmagy we bulutdaky maglumatlary goramak maksady bilen köp faktorly **awtentifikasiýa** (asyl nusganyň barlanyş düzgüni), **konteýnerizasiýa** (ussatlaşma usuly) we **Zero Trust** (nol ynam) ýaly adalgalar peýda bolýar [1, 169-200 s.].

Häzirki wagtda maglumat howpsuzlygyna degişli adalgalar kämilleşdirilýär. Onuň esasy ugurlary şu aşakdakylardan ybarat:

- **Kiberhowpsuzlyk** adalgasy ulgamlary, torlary we maglumatlary kiberhüjümlerden goramagyň çäginde esasy düşüňjedir. **Kiberhüjüm**, **kiberhaýbat** we **kiberhowp** ýaly adalgalar onuň bilen baglanyşyklydyr. DdoS (hyzmat etmekde bölünişikli ret etme) we ransomware (mejbur edip alyjy maksatnama) ýaly hüjümleriň peýda bolmagy olar bilen baglanyşykly adalgalaryň döremegine getirýär [7, 1-18 s.].

- Bulut tehnologiýalarynyň ösmegi bilen **bulut hasaplamalarynyň howpsuzlygy**, **konteýnerleşdirme** we **köp faktorly awtentifikasiýa** ýaly täze adalgalar peýda bolýar. Mysal üçin, bulut hyzmatlaryny üpjün edýän kompaniýalar **bulutdaky maglumatlary şifrlemek** we **Zero Trust** adalgalaryny işjeň ulanýar [7, 111 s.].

• Maglumat howpsuzlygyny üpjün etmekde emeli aňyň ulanylmagy howplary öňünden çaklamaga we adam faktorlaryny azaltmaga kömek edýär. Onuň bilen baglanyşykly **hereketleriň seljerilmegi, enjam okuwy** we **awtomatlaşdyrylan hadysa reaksiýasy** ýaly adalgalar peýda bolýar [7, 30-35 s.].

Şeýlelikde, maglumat howpsuzlygyna degişli häzirki zaman tehnologiýalary we maglumatlary goramak usullary yzygiderli ösýär. Bu ugra degişli adalgalar kämilleşdirilýär. Netijede, adalgalaryň ösüşini öwrenmek, maglumat howpsuzlygynyň taryhy jähetlerine çuňňur düşünmek we häzirki zaman maglumat howpsuzlygynyň meselelerine akyl ýetirmek bitewi düşünje ulgamynyň emele gelmegine ýardam berýär.

Edebiýat

1. Альберти Л.Б. Исторические аспекты шифрования. – Торонто: Университет Торонто, 2017.
2. Аналитические статьи и отчеты компаний в области информационной безопасности // Security Outcomes Study. – 2020. Volume 1; – 2021. Volume 2; – 2022. Volume 3.
3. В Туркменистане начали готовить специалистов по кибербезопасности // ewrasiatoday.ru, 2024.
4. Материалы о современных методах защиты. Отчеты GARTNER // Nist Cyber security Framework (CSF). – 2024. – 26 февраля.
5. Симмонс Г. Протоколы шифрования и криптографические системы // Springer. – 1994. – Т. 7. – С. 69-77.
6. Стинсон Д. Исследование в области компьютерной безопасности. // Springer. – 1994. – Т. 4. – С. 369-380.
7. Шнайер Б. Криптография и безопасность. – Нью-Йорк: John Wiley and Sons, 1994. – 784 с.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ GOŞGULARYNDÄ ORUN-GIŇIŞLIGIŇ SÖZSOŇULAR WE KÖMEKÇI ATLAR ARKALY AŇLADYLYŞY

EXPRESSION OF LOCATION AND SPACE BY THE POSTPOSITIONS AND AUXILIARY NOUNS IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY

ВЫРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-ЛОКАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ПОСЛЕЛОГОВ И ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СТИХОТВОРЕНИЯХ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

TM

*Baýramguly Baýramow,
Arkadag şäheriniň 1-nji
ýöriteleşdirilen okuw-terbiýeçilik
toplumynyň mugallymy*

ENG

*Bayramguly Bayramov,
teacher of the Specialized
Educational Complex No.1 of
Arkadag city*

RU

*Байрамгулы Байрамов,
преподаватель
специализированного
образовательного комплекса
№1 города Аркадаг*

Annotasiýa

Makalada Magtymguly Pyragynyň goşgularynda orun-giňişligiň, ugur-tarapyň sözsoňular we kömekçi atlar arkaly aňladylyşy barada gürrüň edilýär. Orun-giňişlik, ugur-tarap aňlatmakda haýsy düşümdäki sözlerden soň gelşine görä, sözsoňy kömekçileriň üç topara bölünýändigini (baş düşümdäki sözler we eýelik düşümdäki çalyşmalar bilen ulanylýan; ýöneliş düşümdäki sözler bilen gelýän; çykyş düşümdäki sözler bilen ulanylýan sözsoňular), kömekçi atlaryň orun-giňişlik gatnaşygyny aňladyp gelende, haýsy düşümde ulanylýandygy bilen baglylykda, işiň, hereketiň gönükdirilen ugruny, ýüze çykan ýa-da başlanan ornuny bildirmäge hyzmat edýändigini mysallar arkaly beýan edilýär.

Annotation

The article discusses the expression of space and direction by the postpositions and auxiliary nouns in Magtymguly Pyragy's poems. In the expression of space and direction, the postpositions are divided into three groups, depending on the cases of the words they follow (used with the words in the main case and pronouns in the possessive case; those that go with the words in the dative case; those that go with the words in the ablative case), when the auxiliary nouns express the relation of location and space, depending on which case they are used in, indication of the direction of work and action, location where it appeared or began is described by the examples.

Аннотация

В статье анализируются пространственные отношения, которые находят свое выражение с помощью языковых средств – послелогов и вспомогательных существительных, в стихотворениях Махтумкули Фраги. Они являются одним из важнейших средств характеристики движения объекта и его местоположения в пространстве. Для выражения пространственной семантики послелоги делятся на три группы в зависимости от использования языковых средств в качестве постпозиционного элемента (употребляемые с местоимениями в форме именительного и родительного падежей; управляющие формой дательного падежа; управляющие формой исходного падежа). В работе говорится о семантических функциях вспомогательных существительных, которые дают характеристику пространственной ориентации и пространственного измерения, а также обращается внимание на возможность грамматического изменения их падежных форм.

Açar sözleri: orun-giňişlik we ugur-tarap bildirýän sözler, sözsoňy kömekçiler, kömekçi atlar, nusgawy edebiýatyň dili, sözleriň arhaizmleşmegi.

Gündogaryň beýik akyldary we nusgawy şahyry, türkmen edebi dilini baýlaşdyran Magtymguly Pyragynyň goşgulary pähim-paýhasa ýugrulandygy bilen tapawutlanýar. Akyldar şahyryň miras galýan şygrylary hemmetaraplaýyn öwrenilmäge mynasypdyr. Hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň: «Beýik akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragy geljek nesillere baý edebi miras galdyrypdyr. Onuň döredijiligi, sözüň doly manysynda, türkmen halkynyň milli baýlygyna, ruhy hazynasyna öwrüldi» [1, 192 s.] diýen jümleleri Magtymguly Pyragynyň edebi mirasyny has giňişleýin öwrenmäge we öwretmäge ruhlandyrýar.

Magtymguly Pyragy özüniň durmuşyň dürli ugurlaryndan söhbet açýan şygrylarynda ene dilimiziň serişdelerinden ussatlyk bilen peýdalanyndyr. Dana şahyryň edebi mirasy pähim-parasatyň egsilmez hazynasy bolup, ol türkmen diliniň baý çeşmesidir. Magtymguly Pyragynyň eserlerinde her sözüň aýratyn orny bar. Söz şahyryň döredijiliginde aýratyn öwüşgine eýe bolýar.

Dil birligi hökmünde iki sany häsiýete eýe bolan, ýagny leksik we grammatik manysy bolan sözler durmuşda her dürli zatlary, alamatlary, hereketleri, ýagdaýy we ş.m. düşüňjeleri aňladýar hem-de atlandyrýar.

Aýratyn söz topary bolan, sözlemdäki grammatik baglanyşygy üpjün edýän sözsoňy kömekçiler we kömekçi atlar öz öňündäki sözden aňlanylýan dürli manylary: wagty, sebäbi, maksady, hal-ýagdaýy, meňzetme-deňeşdirmäni, orun-giňişligi, ugur-tarapy anyklamaga hyzmat edýärler. Dilde orun-giňişligi, ugur-tarapy aňlatmakda leksik manyly sözlerden başga-da, sözsoňy kömekçiler we kömekçi atlar hem köp ulanylýar.

Sözsoňy kömekçiler bilen kömekçi atlara umumylykda **sözsoňular** ýa-da käbir çeşmelerde **kömekçi sözler** hem diýilýär. «Häzirki zaman türkmen dili. Morfologiýa» atly ýokary we orta hünär okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasynda bu barada şeýle bellenilýär: «Sözsoňy kömekçiler bilen kömekçi atlaryň arasyndaky tapawut, esasan, şekil taýdan bolup, ulanylyşlary we ýerine ýetirýän sintaktik hyzmatlary meňzeşdir. Şonuň üçin olaryň ikisini bilelikde *kömekçi sözler* diýip atlandyrmak bolar» [2, 274 s.].

Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde orun-giňişlik, ugur-tarap aňlatmakda kömekçi sözleriň ulanylyşy köp duş gelýär. Makalada akyldar şahyryň goşgularyna salgylanyp, kömekçi sözler, ýagny sözsoňy kömekçiler we kömekçi atlar arkaly orun-giňişligiň aňladylşyny düşündirmäge synanyşyk edildi.

Bilen sözsoňusy birnäçe many gatnaşyklary görkezmäge hyzmat edýär. Ol öz öňündäki söz ýa-da söz düzümi bilen birlikde hereketiň amala aşyrylýan ornuny bildirýär [2, 278 s.]. Meselem:

Zemin bilen süýrenipdir deňzi Hazar ýellerim [3, 143 s.].

Ol gitdi *çöl bilen*, gözleri girýan,
Bir sansyz köp ite ýolukdy ol zaman ... [4, 258 s.].

Sary sözsoňusy tarap-ugur gatnaşygyny görkezýär. Kömekçi bilen gelen söz gymyldynyň, hereketiň gönükdirilen predmetini, tarapyny-ugruny aňladýar [5, 486 s.]. Meselem:

Gam hüjüm eýläp, gökden *zemin sary* inende,
Pelek elimden tutup, howala berdi meni [3, 80 s.].

Şadan rugsat aldylar,
Aýak üste galdylar,
Perwaz edip turdular,
Uçdular *asman sary* [3, 634 s.].

Sary sözsoňusy ýöneliş düşümdäki söz bilen birlikde hereketiň gönükdirilen ugruny aňladýar. Bu kömekçi häzir seýrek ulanylýar, esasan, nusgawy edebiýatyň dilinde gabat gelýär. Meselem:

Anda adam saýylar,
Hezarystana sary.
Pelek bakgal oturmyş,
Bazarystana sary.

... Bardyk saýy Bakyrhan,
Şol Türküstana sary [3, 438 s.].

Sary sözsoňusyndan öňki sözüň eýelik düşümde ulanylyşy-da duş gelýär. Bu ýagdaý örän seýrek duşýar, özi-de ýöneliş düşüm bilen manydaş gelýär [5, 491 s.]. Meselem:

«...Synamak üçin seni,
Gelmişdik *siziň sary!*» [3, 634 s.].

«Asy gulum!..» diýip geler owazy,
Perze bile *biziň sary* dilberini [3, 640 s.].

Garşy sözsoňusy... orun-giňişlik gatnaşygyny bildirip, öz önündäki söz bilen bilelikde hereketiň gönükdirilen tarapyny, predmetini görkezýär we *nirä?* diýen soraga jogap

bolýar [5, 492 s.]. Bu hili ýagdaýda onuň aňladýan manysy we ýerine ýetirýän hyzmaty **tarap, baka(n), sary** sözsoňulary bilen meňzeşdir. Meselem:

Gün hanjary gökden ýere inende,
Güne garşy dogan aýy gözel sen... [3, 70 s.].

Kömekçi atlar öz önündäki sözden aňlanylýan belli bir orun, ugur-tarap ýaly manylary takykklamaga hyzmat edýär. Meselem, *bina* [bina:], *binada*, *binadan* ýaly sözlerde ýöneliş, wagt-orun, çykyş düşümiň goşulmalary orny, ugry görkezmäge hyzmat etse-de, şu manyny has takykklamak üçin kömekçi atlar ulanylýar. Meselem, *binanyň içinde*, *daşynda*, *agzynda*, *önünde*, *ýanynda*, *ortasynda*, *garşysynda*, *arkasynda*, *ýokarsynda* ýaly kömekçi atlardan biri wagt-orun düşümde gelip, binanyň niresindedigi anyklanylýar ýa-da şol kömekçi atlar beýleki lokal düşümlerde gelende, gymyldy-hereketiň haýsy tarapa ýa-da haýsy tarapdan gönükdirilýändigini has takyklanlyýar.

Şu hyzmaty ýerine ýetirmekde kömekçi atlaryň öz leksik manylary bilen birlikde olara goşulýan düşüm goşulmalary aýratyn ähmiýete eýedir [2, 277 s.].

Kömekçi atlar şekilleri boýunça beýleki atlardan tapawutlanmaýar. Olaryň esasy aýratynlygy sözlemde ýerine ýetirýän hyzmaty bilen kesgitlenýär. Atlar kömekçi hyzmatynda gelende, öz leksik manysyny ýitirýärler. Olar özbaşdak manyly sözleriň arasyndaky wagt, sebäp, maksat ýaly gatnaşyklar bilen birlikde, esasan, orun-giňişlik gatnaşygyny bildirýärler.

Kömekçi atlar orun-giňişlik gatnaşygyny aňladyp gelende, haýsy düşümde ulanylýandygy bilen baglylykda, işiň, hereketiň gönükdirilen ugruny, ýüze çykan ýa-da başlanan ornuny bildirmäge hyzmat edýärler [2, 283-284 s.].

Magtymgulynyň goşgularynda ulanylýan kömekçi atlar we olaryň ýerine ýetirýän hyzmaty aşakdaky ýalydyr.

Üst sözi kömekçi at hyzmatynda işjeň ulanylmak bilen, dürli gatnaşyklary: öz önündäki söz bilen birlikde işiň, hereketiň bir zadyň ýokarky ýüzünde, üstünde bolýandygyny ýa-da şoňa gönükdirilendigini; hereketiň, işiň bir zadyň ýokarsyndaky giňişlikde bolýandygyny ýa-da şoňa tarap gönükdirilendigini; ýöneliş düşümde gelende, işiň, hereketiň eýelik düşümdäki sözden aňlanylýan düşünjäniň hut özüne gönükdirilendigini görkezýär. Meselem:

Nar üstüne düşdüm, ýanyp-bişmez men,
 Kebap bolup çişler aglar halymga [3, 137 s.].

Bir eýwan üstünde çyrlap dört ýaran,
 Diýdiler: «Goluňny ber bizim sary!» [3, 31 s.].

Jeýhun bile Bahry-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň... [3, 12 s.].

Ýüz sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, hereketiň, işiň bir zadyň üstünde bolýandygyny görkezip, **üst** diýen kömekçi at bilen sinonimdeş ulanylýar. Meselem:

Her niçe ýaşasaň *ýeriň ýüzünde*,
 Adam ogly baş gün duza myhmandyr [3, 486 s.].

Dünýä görmeý, tutgun galsaň bir künçde,
 Bady-paý dek *ýer ýüzüne* ýeldim tut... [3, 340 s.].

Suw ýüzünde gezen niçe gämini,
 Bir gün agdarar sen saly, dünýä, heý! [3, 482 s.].

Baş sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, orun-giňişlik gatnaşygyny bildirýär we işiň, hereketiň bir zadyň ýanynda, gyrasynda, töwereginde, üstünde bolýandygyny ýa-da şoňa gönükdirilendigini görkezýär. Meselem:

Dag başyndan gaýdar siller,
 Tomaşa eýläňiz, iller... [3, 248 s.].

Belent *daglaryň başynda*
 Bulut oýnar sil biläni... [3, 182 s.].

Ast sözi kömekçi at hyzmatynda ulanylmak bilen, onuň haýsy düşümde gelşine görä, bir zadyň aşak tarapy bilen baglanyşykly ýüze çykan ýa-da başlanan hereketiň, işiň ornuny görkezýär. Meselem:

Bu jan saglygynda haýyr gazangyl,
Ýer astyna girseň, sowap tapmas sen [3, 189 s.].

Kuwwatsyz galyp men, neçün joşmaz men,
 Haýrany men, *bent astynda* daşmaz men... [3, 137 s.].

Iç sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, gymyldy-hereketiň bir predmetiň içinde, çuňlugynda bolýandygyny ýa-da şol ýere gönükdirilendigini aňladýar. Meselem:

Gamgyn köňlüm hyýalyňda aldaram,
Bag içinde gül-gülmi sen, näme sen? [3, 26 s.].

Magtymguly, ýalan-ýaşryk sözleme,
Nogsanyň içinden haýyr gözleme... [3, 320 s.].

Kömekçiniň öňündäki söz köp zatdan ybarat bolan düşüňjani, köpçüligi aňladýan bolsa, gymyldy-hereketiň şol zatlaryň arasynda ýüze çykýandygy, şoňa gönükdirilendigi görkezilýär. Meselem:

Az iýip, az uklap, ýene az sözle,
 Köp söz seni *il içinde* har eýläär [3, 348 s.].

Ümsüm otur, *halk içinde* sözleme,
 Sözlär bolsaň, söz aslyna ýet ýagşy [3, 505 s.].

Magtymguly Pyragynyň eserleriniň dilinde bu kömekçä derek **içre** sözi işjeň ulanylyp-dyr. **içre** häzirki zaman türkmen dilinde ulanylýan **içinde**, käte bolsa **içine** diýen kömekçi atlaryň manysynda gelýär. Meselem:

Umman içre girip ýüzmän,
 Bikarar kyldym Jeýhuny [3, 242 s.].

Älem içre adam galmaz, at gezer,
 Bu syrlardan jahan halky ýat gezer... [3, 95 s.].

Arhaizmleşen **içre** sözünüň ulanylyşyndaky esasy aýratynlyk onuň eýelik düşümiň goşulmasyz şekili bilen gelmegidir.

Orta sözi kömekçi hyzmatynda gelende, köplenç, işiň, hereketiň bir zadyň iç tarapyny-da, belli bir giňişligiň merkezinde, iki ýa birnäçe zadyň aralygynda ýerine ýetirilýändigini, şoňa gönükdirilendigini, şol ýerden başlanandygyny bildirýär. Meselem:

Şäher ortasynda bir tagt gurdular,
 Ýusup-syddyk «Gul men» – diýip durdular... [3, 616 s.].

Ara sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, öz öňündäki söz bilen bilelikde işiň, gymyldynyň bir topardan bolan meňzeş predmetleriň arasynda ýüze çykýandygyny, şeýle-de aýry-aýry predmetleriň aralygynda bolýandygyny bildirýär. Meselem:

*Ýer-gögüň arasynda,
Harmanlar gyrasynda,
Hudanyň penasynda
Gezerdim sähralary [3, 632 s.].*

Öň sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, işiň, hereketiň bir zadyň öň tarapynda bolýandygyny ýa-da şoňa gönükdirilendigini aňladýar. Meselem:

*Ogul-gyzy har öňüne berip dur,
Hemmeler ol jaýdan syrylsyn imdi [3, 255 s.].*

*Aç garyçgaý, algyr laçyn öňünde,
Müň ýygylsyn, ördek nedir, gaz nedir [3, 201 s.].*

Gaş sözi kömekçi at hyzmatynda gelende, işiň, hereketiň bir zadyň öň tarapynda ýüze çykýandygyny, şoňa gönükdirilendigini aňladýar. Meselem:

*Ýar gaşyna gelip men,
Ne diýerem delilim? [3, 141 s.].*

Arka kömekçisi at hyzmatynda gelende, onuň ýerine ýetirýän hyzmaty **aňry, ýeňse** sözleri bilen meňzeşdir. Meselem:

*Ýeriň arkasynda, gögüň garnynda –
Meniň sahypjemalymny gördüňmi? [3, 25 s.].*

Diýmek, Magtymgulynyň döredijiliginde orun-giňişlik, ugur-tarap aňlatmakda söz-soňy kömekçileriň haýsy düşümdäki sözlerden soň gelşine görä, olary üç topara bölmek bolýar: a) baş düşümdäki sözler we eýelik düşümdäki çalyşmalar bilen ulanylýanlar; b) ýöneliş düşümdäki sözler bilen gelyänler; c) çykyş düşümdäki sözler bilen ulanylýanlar.

Kömekçi atlar orun-giňişlik gatnaşygyny aňladyp gelende, haýsy düşümde ulanylýandygy bilen baglylykda, işiň, hereketiň gönükdirilen ugruny, ýüze çykan ýa-da başlanan ornuny bildirmäge hyzmat edýär.

Edebiýat

1. Serdar Berdimuhamedow. Ýaşlar – Watanyň daýanjy. – A.: TDNG, 2023. – 400 s.
2. Häzirki zaman türkmen dili. Morfologiýa. Ýokary we orta hünär okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – A.: TDNG, 2015. – 368 s.
3. Magtymguly. Saýlanan goşgular. – A.: Türkmenistan, 1976. – 680 s.
4. Magtymguly. Şygrylar. Üç tomluk. II tom. – A.: Türkmenistan, 1994. – 272 s.
5. Türkmen diliniň grammatikasy. Morfologiýa. – A.: Ruh, 1999. – 604 s.

SUWUŇ BEJERIŞ HÄSIÝETI BILEN BAGLY DÖRÄN SÖZLERIŇ KÄBIR AÝRATYNLYKLARY

SOME PECULIARITIES OF WORDS ORIGINATED FROM THE HEALING PROPERTIES OF WATER

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ С ЛЕЧЕБНЫМИ СВОЙСТВАМИ ВОДЫ

TM

*Osmanberdi
Gurbangeldiýew,
Döwletmämmet Azady
adyndaky Türkmen milli dünýä
dilleri institutynyň Türkmen dili
kafedrasynyň uly mugallymy*

ENG

*Osmanberdi Gurbangeldiyev,
senior lecturer of the Turkmen
Language Department of
Dovletmammot Azadi Turkmen
National Institute of World
Languages*

RU

*Османберды
Гурбангельдыев,
старший преподаватель
кафедры туркменского языка
Туркменского национального
института мировых языков
имени Довлетмамметта Азади*

Annotasiýa

Makalada türkmen dilinde suw, onuň şypa beriş, bejeriş alamatlary bilen baglanyşykly dörän sözler, söz düzümleri barada gürrüň edilýär. Türkmenistanyň çäginde ýerleşýän, keselleriň önüni almakda we bejermekde melhemlik ähmiýeti bilen tapawutlanýan şypahanalar, tebigy çeşmeler, köller, olaryň ýerleşýän ýerleri, atlary, ol sözleriň aňladýan manysy, dilde ulanylyşy we türkmen diliniň leksikasyny baýlaşdyrmakdaky hyzmaty degerli çeşmelerden alnan maglumatlara salgylanyp beýan edilýär.

Annotation

The article discusses words and phrases created in the Turkmen language related to water, its healing and curative properties. Sanatoria, natural springs, lakes located on the territory of Turkmenistan and distinguished by their therapeutic value in the prevention and treatment of diseases, the places of their location, their names, meanings of these words, their use in the language and importance in the enrichment of the vocabulary of the Turkmen language are described by referring to the information obtained from the reliable sources.

Аннотация

В статье исследуются слова и словосочетания, которые обозначают понятия, связанные с водой и ее лечебными свойствами. На территории Туркменистана находится большое количество курортно-санаторных зон, природных источников и озер, вода в которых имеет различные целебные свойства и используется в оздоровительных целях. В статье даны сведения, которые получены из различных текстов и отражают новые слова и словосочетания данного тематического пласта. Они указывают на местонахождение данных источников, географические названия, а также на особенности этих лексических единиц как средств пополнения лексического состава туркменского языка.

Açar sözleri: ýapyk görnüşli howuz, bejeriş häsiýetli mineral suwly howuz, ýerasty çeşmeler, kükürtli-wodorodly we ýod-bromly suw, keselleri bejermek üçin peýdaly suwuň we çeşmeleriň atlary.

Suw dirilik çeşmesi, ýaşaýşyň gözbaşy hasaplanýar. Şoňa görä-de suw bilen baglanyşykly leksika dilde işjeň ulanylýar.

Türkmen halkynyň gözbaşyny Oguz han eýýamyndan alyp gaýdýan baý edebi mirasy bar. Suw we onuň adamzat durmuşynda eýeleýän orny bilen baglanyşykly yrymdyr ynançlaryň esasynda dörän köp sanly sözleriň, söz düzümleriniň, nakyllardyr atalar sözüniň, durnukly aňlatmalaryň aglabasy halkyň edebi mirasynyň aýrylmaz bölegi bolan diliň ösüşiniň irki döwürlerine degişli hasaplanýar. Şeýle-de häzirki zaman türkmen dilinde döwrüň, halkyň ýaşaýyş-durmuş şertleriniň özgermegi, ylmyň, tehnikanyň, tehnologiýanyň ösmegi bilen täze düşüňjeleri, şol sanda suw bilen baglanyşykly ýüze çykan düşüňjeleri aňlatmak üçin täze sözleriň ulanylyşa girizilmegi dowam edýär.

«Türkmen diliniň düşündirişli sözlüğünde» «suw» sözüne köp manyly söz hökmünde şeýle düşündiriş berilýär:

1. Wodorodyň we kislorodyň himiki birleşmesi, reňksiz dury suwuklyk.
2. Gök önümlerden, miwelerden sykylyp alynýan suwuklyk [5, 286 s.].

Sözlükde bu sözün aňladýan göçme manysyna degişli-de köp sanly durnukly söz düzümleri mysal getirilýär. Bu bolsa «suw» sözüniň türkmen dilinde ulanylyş ýygylgy taýdan işjeň, ulanylyş gerimi taýdan-da umumyhalky leksika degişlidigini tassyklaýar. Mysal üçin, **bogun suwy, boý suwy, güýz suwy, tagt suwy, gül suwy, sümmül suwy, gyş suwy** ýaly söz düzümleri oba hojalyk ekinlerini ösdürip ýetdirmekde, toprakdan hasyl almakda geçirilýän suwaryş işleri bilen bagly dörän bolsa, **nika suwy, süýjülik suwy, dirilik suwy, gorkulyk suwy** ýaly söz düzümleri halkyň ynanjy esasynda döräpdir. Suwa «Suw aga» diýip ýüzlenmek, Gün batandan soň, guýa suw almaga baran adamyň guýudan suw dilemegi, näsag adamyň akar suwuň kenaryna salam berip baryp, suwa girmäge rugsat soramagy, öz derdinden saplanmagyna hemaýat dilemegi ýa-da gorkan, tisginen adama (çaga) gazanyň garasy atylan suwuň içirilmegi we ş.m. ýagdaýlar türkmen halkynyň suwa, onuň bejeriş, şypa berişi güýjüne ynamy esasynda ýüze çykydyr.

Ylmyň, tehnikanyň we innowasion tehnologiýanyň ösen döwründe suwuň keselleriň önüni almakda, olary bejermekde melhemlik ähmiýeti lukmanlaryň ünsüni özüne çekip gelýär. Lukman alymlar derman serişdelerini ulanmazdan näsaglara bejeriş bermegiň ugrunda köp işleri alyp barýarlar. Bu babatda lukmançylyk ylymlarynyň doktory, akademik Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda alnyp barlan ylmy-barlaglaryň netijesi dünýä bellidir. Türkmenistanyň çäklerinde türkmen halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy Gahryman Arkadagymyzyň başlangyçlary bilen ynsan saglygyny şypaly suwlar bilen dikeltmek üçin örän uly işler edildi. Ýurdumyzdaky

«Berzeňňi», «Arçman», «Ýyly suw», «Baýramaly», «Farap», «Mollagara», «Daşoguz», «Mirap», «Awaza» şypahanalarynyň bejeriş üçin halkyň hyzmatyna berilmegi ene dilimiziň sözlük düzüminiň täze sözlerdir söz düzümleri bilen baýlaşmagyna-da täsirini ýetirdi. Muny aşakdakylar bilen delillendirmek maksadalaýyk bolar.

1. «Berzeňňi». Bu söz barada filologiýa ylmylarynyň doktory S.Atanyýazow öz işinde şeýle maglumat berýär. «Berzeňňi – köne türkmen dilinde *zeňňi* we *berzeňňi* sözleri poslan («zeňlän») demriň reňkindäki närseleri, ynsan babatynda bolsa garaýagyz adamlary aňladýar, nusgawy edebiýatda negrlere-de *gara berzeňňi* diýilýär. Aşgabat şäheriniň bir bölegi bolan Berzeňňi şäherçesine käriziň ady dakylpydyr, kärizi bolsa negr ýaly garaýagyz adam gazypdyr» [3, 58 s.]. Häzir «Berzeňňi» – ýeriň, çeşmäniň, şypahananyň ady. Maglumatlara görä, bu suw arkaly «ýürek-damar ulgamynyň kesellerini, dem alyş ýollarynyň, iýmit siňdiriş synalarynyň, merkezi we periferik nerw ulgamynyň, süňk-bogun bilen baglanyşykly, deri, örgün häsiýetli keselleriň, ýanygyň bejerişini» [1, 21 s.] amala aşyrýarlar.

2. «Arçman» sözi barada S.Atanyýazowyň «Türkmenistanyň geografik atlarynyň düşündirişli sözlügi» atly işinde şeýle maglumat berilýär: «Arçman – Bäherden etrabynda oba, demir ýol stansiýasy. «Arçman» sözünüň manysy doly anyk däl. Ilki çeşmäniň we onuň ýanyndaky öwlüýäniň ady bolan bu söz, ähtimal, parsalaryň *ärjümänd* («asyly, tapawutly, ajaýyp, gymmatly») sözünden emele gelip, çeşmäniň kükütli suwunyň köp keselleri sagaldýandygy bilen baglanyşykly ýüze çykandyr» [4, 44 s.]. Häzir «Arçman» obanyň, baý dermanlyk häsiýetli çeşmäniň, şypahananyň ady.

3. «Ýyly suw» – şypahananyň we suwuň ady. Bu suw şypa beriji täsirleri bilen tapawutlanýar. Dürli keselleri bejerip bilýär. S.Atanyýazow öz sözlüğünde aşakdaky ýaly maglumatlary berýär: «Ýyly suw – Bäherden etrabynda Duruna goşulan oba, ýyly suwly çeşme» [4, 174 s.].

4. 1980-nji ýylda neşir edilen «Türkmenistanyň geografik atlarynyň düşündirişli sözlügi» atly kitapda şeýle maglumat berilýär: «Baýramaly böwrek sanatorisi – Baýramaly şäherinde 1929-njy ýylda böwrek kesellerini bejermek üçin açylan sanatoriý» [4, 54 s.]. Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe «Baýramaly» şypahanasynda çogly güneş, arassa howa, mineral suw arkaly böwrek, ýürek-damar hem beýleki keselleriň birnäçesine bejergi berilýär. «Şeýle hem bu ýerde çäge wulkanlary we termal çeşmeleriň suwlary: kükürtli-wodorodly, hlorly-sulfeýnonatrili suwlar peýdalanylýar, ol suwlar agyz suwy hökmünde hem ulanylýar» [1, 65 s.].

5. S.Atanyýazow «Türkmenistanyň geografik atlarynyň düşündirişli sözlüğünde» Wamberiniň pikirini ulanyp, «Farap» – *far* we *ap* diýen sözlerden ýasalan, *far* – dury, *ap* – suw – dury suw diýen manysy bar» [4, 281 s.] diýen maglumat berýär. Bu şypahananyň bejeriş suwy guragyryny, daýanç-hereket ediş ulgamyny, deri kesellerini, aşgazan-içege kesellerini, bagry, ýürek-damar we beýleki keselleri bejermek üçin peýdalydyr. Şeýle ýagdaý bilen bagly dörän **ýapyk görnüşli howuz** we **bejeriş häsiýetli mineral suwly howuz**,

ýerasty çeşmeler, kükürtli-wodorodly we ýod-bromly suw kimin düşüňjeleri aňlatmak üçin döredilen sözleri hem-de söz düzümlerini görkezmek bolar.

6. «Mollagara» şypahanasynyň duzly suwy hem bejerijilik häsiýetine eýe bolup, ýokary minerallaşan duzly suwy hlor-natriý-magniý suwlaryna degişli edilýär. «Mollagara» şypahanasy, esasan, daýanç-hereketlendiriş böleginiň kesellerini, bogun-damar kesellerini, poliartritleri, osteortrozy, infeksiion rewmoartritleri, distrofiki artritleri, brussellýoz artritleri, nerw ulgamyny, bilagyryny, newritleri, polinewritleri, poliomiýelitleri, osteohondrozy, oňurga keselini, beýni süňküniň zeper ýetmesini, ginekologik keselleri we önelgesizligi bejerýär» [1, 91 s.]. Şypahananyň esasy tebigy aýratynlygy Mollagara kölünden alynýan bejeriş duzuna baý bolan bejeriş palçygy we mineral suwudyr.

7. Mälim bolşy ýaly, gadymy Şabadyň kenarýakalary özünüň bereketli topragy we tebigy şertleri bilen tapawutlanýar. Bu ýerdäki «Daşoguz» şypahanasy «nerw ulgamynyň, şeýle hem gan aýlanyş, süňk-bogun, dem alyş, iýmit siňdiriş, endokrin, jyns, nerw we deri kesellerini bejerýär» [1, 99-102 s.].

8. «Mirap» – bu söz *mir* we *ap* sözlerinden ybarat. *Suwuň hojaýyny* diýen manyny aňladýar. Häzir «Mirap» atly sagaldyş-dynç alyş öýi Lebap welaýatynyň çäklerinde ýerleşýär we melhemler mesgeni hökmünde giňden tanalýar. «Sagaldyş-dynç alyş öýüniň esasy melhemi – onuň çäginde 1100 metr çuňlukdan atylyp çykýan duzly suwdur. Şunuň ýaly suw dünýäde örän seýrek ýagdaýda duşýar» [1, 107-108 s.].

9. «Awaza» köptaraply deňiz şypahanalar toplумы, *Awaza derýasy* diýen söz düzümleri täzelik ýokundysy duýlup duran leksik birlikdir.

Umuman, Köpetdagyň gerişlerinden öz başlangyçlaryny alýan dag derýajyklary, başy garly belent daglardan şaglap inýän çeşmeler, ýerasty köller dermanlyk we bejeriş häsiýetleri bilen tapawutlanýar. Şonuň esasynda düzümindäki himiki elementleri boýunça atlandyrylan **ýodly suw, gazly suw, demirli suw, kümüşli suw, bromly suw** ýaly düşüňjeler döräpdir. Bulardan başga-da Türkmenistanyň çäginäki mineral suwly çeşmeler bilen bagly içmek hem-de bejeriş bermek aýratynlyklary hasaba alnyp döredilen **mineral suwlar, ýodlaşdyrylan, bromly, ýod-bromly we sulfid mineral suwlar, gidroterapiýa arkaly suw bilen bejergi, gidromassaž** ýaly birnäçe sözleri mysal getirmek bolar. Akademik Gurbanguly Berdimuhamedow «Suw – ýaşayşyň we bolçulygyň çeşmesi» atly kitabynda: «Suw hemişe täzedan döräp durýan tebigy serişde bolup, ol öz tebigy kanunyna laýyklykda emele gelýär we akýar» [2, 15 s.] diýip belleýär. Şoňa görä-de suwuň akýan ugrundan, barýan ýerinde suw bilen baglanyşykly sözler döreýär hem-de dilimiziň sözlük goruny baýlaşdyrýar. Olar bolsa ylmy barlaglary talap edýär.

Edebiýat

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – melhemler mekany. – A.: TDNG, 2011. – 168 s.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Suw – ýaşayşyň we bolçulygyň çeşmesi. – A.: TDNG, 2015. – 320 s.
3. Atanyýazow S. Türkmen diliniň sözköki (etimologik) sözlügi. – A., 2004. – 496 s.
4. Atanyýazow S. Türkmenistanyň geografik atlarynyň düşündirişli sözlügi. – A., 1980. – 364 s.
5. Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. Iki tomluk. II tom. – A.: TDNG, 2016. – 600 s.

NUSGAWY EDEBIÝATDA HAS ATLARYŇ ÖZBOLUŞLY HYZMATY

SPECIFIC FUNCTION OF PROPER NAMES IN CLASSICAL LITERATURE

СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

TM

*Gülnäzik Hommadowa,
Döwletmämmet Azady adyndaky
Türkmen milli dünýä dilleri
institutynyň aspiranty*

ENG

*Gulnazik Hommadova,
postgraduate student of
Dovletmamet Azadi Turkmen
National Institute of World
Languages*

RU

*Гульнязик Хоммадова,
аспирант Туркменского
национального института
мировых языков имени
Довлетмаммета Азади*

Annotasiýa

Makalada nusgawy edebiyatda duş gelýän taryhy şahsyýetleriň, beýik ulamlaryň, çeper eserleriň gahrymanlarynyň atlarynyň ebedileşdirilmegi baradaky garaýyşlar beýan edilýär. Derňew Gündogaryň beýik akyldary, nusgawy türkmen şahyry Magtymguly Pyragynyň eserleriniň esasynda ýerine ýetirilýär. Atlaryň leksik many öwüşginler toplumynyň täze tarapy – umumlaşdyrylan düşüňjani, nyşany aňladýan hemişelik many öwüşgini açylyp görkezilýär. Has atlaryň many öwüşginleri ynsan tebigatyna mahsus oňyn häsiýetleri-de (halallık, hakyky söýgi, gahrymançylyk, gaýduwsyzlyk, mertlik), ýaramaz häsiýetleri-de (şöhratparazlyk, açgözlük, betnebislik,

Annotation

The article considers perpetuation of the names of the historical figures, great personalities and literary characters in the works of classical literature. The analysis is made on the basis of the works of the great thinker of the East, classic Turkmen poet Magtymguly Pyragy. New facets of the special lexical connotation of proper names are revealed – a constant shade of meaning to denote a general concept, symbol. Shades of meaning in the proper names can denote both positive qualities (virtue, true love, heroism, bravery, courage) and negative traits (vanity, greediness, self-interest, avarice) inherent in human nature. Numerous examples from Ma-

Аннотация

Статья посвящена раскрытию специфики функции, выполняемой именами собственными, – увековечиванию имен исторических, мифических, легендарных личностей, великих представителей духовенства, литературных персонажей в произведениях классической литературы. Анализ проводится на материале произведений великого мыслителя Востока, поэта-классика туркменской литературы Махтумкули Фраги. В работе раскрываются новые грани особой лексической коннотации собственных имен – постоянного оттенка значения для обозначения обобщенного понятия, символа. Такие оттенки значения могут обозначать как положительные качества (добродетель, настоящая лю-

husytlyk) aňladyp bilýär. Makalada şular barada öňe sürülýän çaklamalaryň subut edilmegi üçin Magtymguly Pyragynyň eserlerinden köp sanly mysal getirilýär.

gtymguly Pyragy's works are given to prove the assumptions made in the article.

бовь, героизм, отвага, мужество), так и отрицательные черты – пороки, свойственные человеческой природе (тщеславие, алчность, жадность, скупость). Для аргументации выдвигаемых предположений приводятся многочисленные примеры из стихотворений поэта-классика.

Açar sözleri: dil, has at, eponim, adalga, düşünje, seljerme, şahsyýet, özboluşlylyk.

***Nomina qui ignarus, ignarus etiam rerum esta –
Atlary inkär edýän adam düşünjeleri hem inkär edýändir.***

Aristotel

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň baý milli mirasymyzy öwrenmek babatda öňe süren döwrebap hem uzaklary nazarlaýan ylmy taglymaty esasynda hormatly Prezidentimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň parasatly baştutanlygynda tutumly işler durmuşa geçirilýär. Garaşsyz, baky Bitarap Watanymyzyň jemgyýetçilik-medeni durmuşynda amala aşyrylýan düýpli özgertmeler türkmeniň gadymy ruhy mirasyny çuňňur öwrenmek, dünýäniň öňdebaryjy gazananlaryny akyl eleginden geçirip, jemgyýetiň medeni-ruhy durmuş ulgamyna ornaşdyrmak, milli ýaşaýyş tejribesini adamzadyň kämil däpleridir amaly gazananlarynyň nusgalary bilen sazlaşdyrmak ýörelgelerine esaslanýar.

Türkmen halky dünýäniň medeni hazynasyna, ýaşaýyş pelsepesine mynasyp goşant goşan halkdyr. Taryhda ýaşap geçen beýik şahsyýetler türkmeniň şöhratyna şöhrat goşupdyrlar. Akylidar şahyr Magtymguly Pyragy şeýle şahsyýetleriň biridir. Onuň halkyň taryhynda, dünýägaraýşynda, köp gowgalary başdan geçiren ykbalynda tutýan orny Gahryman Arkadagymyzyň parasatly sözlerinde aýdyň beýan edilýär: «Türkmen halkynyň akylidar şahyry Magtymguly Pyragy indi üç ýüz ýyla golaý wagt bäri öz ady bilen hem-de gaýtalanmaýan çeper döredijiligi bilen türkmeni şöhratlandyryp gelýär. Şahyryň mertebesi, onuň türkmeniň taryhyndaky, jemgyýetçilik-syýasy, medeni-edebi durmuşyndaky orny müdimidir. Magtymguly türkmeniň kalbyna iň beýik ynanç, aňyna bolsa durmuşyň ýagşysyny-ýamanyny hatasyz seljerýän mähek daşy, göreçlerine öçmejek nur bolup çaýyldy» [1, 3 s.].

Magtymguly Pyragynyň döredijiligini hemmetaraplaýyn öwrenmek, onuň şygrylarynda çuňňur beýan edilen pikirleri dürli ylmy çemeleşmelerden ugur alyp teswirlemek akyldar şahyryň çäksiz ruhy baýlygyny şu günki we geljekki nesillere ýetirmekde uly ähmiýete eýedir. Magtymguly Pyragynyň eserleri ynsanperwer ylymlaryň dürli ugruna degişli barlaglary alyp barmak üçin egsilmez çeşme bolup hyzmat edýär.

Şahyryň goşgularynda türkmen halkynyň döp-dessurlary, milli dünýägaraýşy, ýaşayyş pelsepesi, nesil terbiýelemek mekdebi öz beýanyny tapýar. Edebiýaty öwreniş we dil bilimi ylymlarynda türkmeniň beýik akyldarynyň döredijiligi alymlaryň ünsüni hemişe özüne çekip gelýär.

Magtymgulynyň eserlerinde dürli atlaryň, hususan-da, adam atlarynyň köp duş gelmegi şahyryň özünden öňki ruhy hem taryhy mirasdan düýpli habarlydygyna, ony paýhas eleginden geçirendigine şaýatlyk edýän bolsa, beýleki bir tarapdan, atlary kämil çeperçilik serişdesi hökmünde nusgawy şygryýetde ussatlyk bilen ulanmagy başarandygyny subut edýär.

Magtymgulynyň eserlerindäki bütün adamzadyň, Gündogar halklarynyň aňnynda mäkäm orun alan şahsyýetleriň, türkmen halkynyň arasynda sarpalanýan ynsanlaryň, şahyryň öz durmuş ýolunda tanap, şygrylarynda dürli häsiýetnamalary beren adamlarynyň atlaryny öwrenmek gyzykly maglumatlary ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär.

Dünýä dillerinde has atlar, şol sanda adam atlary özboluşly leksik gatlak bolup, olar dürli hyzmaty ýerine ýetirip bilýär. Ylmyň dürli pudaklarynyň adalgalaryny hasyl etmekde hem atlaryň çeşme bolup bilýändigini bellemek gerek. Şeýle hyzmaty ýerine ýetirýän atlar dil biliminde «eponymos» diýen grek sözünden gelip çykan adalga bilen atlandyrylýar. «Eponim» sözi «öz adyny beriji (dakyjy)» manysyny aňladýar [3, 528 s.]. Dil bilimi boýunça häzirki zaman ylmy edebiyatda bu sözleriň eponimik adalgalary hasyl etmegiň çeşmesi bolup hyzmat edýändigini subut edilendir. Olary «eponimik adalgalar» diýip atlandyrmagy bu ugurda ylmy barlaglary geçiren alymlaryň köpüsi ykrar edýär. Edebiýat eserlerinde atlaryň, hususan-da, has atlaryň eponim hökmünde halk köpçüliginiň aňnynda ornan umumy düşüňjeleri aňladyşy, munuň sebäpleri we medeni gurşawy dogrusynda henize çenli düýpli delillere daýanýan ylmy derňewleriň ýokdugyny bellemek gerek.

Magtymgulynyň eserlerinde atlar diňe bir dil serişdesi bolmak bilen çäklenmän, eýsem, edebi-çeperçilik serişdesi hökmünde şygrylaryň mazmunyna aýratyn öwüşgin berýär. Şahyryň goşgularynda agzalýan atlaryň arasynda taryhy şahsyýetleriň, halk döredijilik, Gündogaryň nusgawy edebi eserleriniň gahrymanlarynyň, mifiki gahrymanlaryň atlary bar. Bu sözler akyldaryň eserlerini dünýä dillerine terjime etmekde uly kynçylyk döredip, terjimeçiden hünär ussatlygyny talap edýär.

Magtymguly Pyragynyň eserlerinde has atlaryň ebedileşmek häsiýetiniň ýüze çykyşyny olaryň anyk ulanylan halatlaryny derňemek arkaly delillendirip bolar. Şeýle

derňew geçirilende, dürli çeşmelerden toplanan maglumatlar garalýan meseläniň çözgüdini tapmaga ýardam berer. Barlaglaryň netijeleri şahyryň eserlerinde duş gelýän hasatlaryň eponim, ýagny halk arasynda meşhur düşünjä at beriji hyzmaty ýerine ýetirýändigini delillendirip ýüze çykarmaga mümkinçilik döreder. Olary ylmyň pudaklaryndaky ýaly eponimik adalga diýip atlandyrmaga ýeterlik subutnamalaryň tapylmagy dil bilimi we edebiýaty öwreniş ylmylary üçin derwaýys wezipeleriň biridir.

Magtymguly Pyragy filosofik, dünýägaraýyş ähmiýetli pikirleri beýan edýän goşgularynda Gündogar halklarynyň arasynda giňden belli şahsyýetleriň, rowaýatlaryň we çeper eserleriň meşhur gahrymanlarynyň atlaryny köp agzaýar. Onuň «Söýmüşem seni» atly goşgusynda has atlaryň birnäçesi ulanylýar: *Ybraýym, Sara, Ýakup, Ýusup, Züleyha, Mejnun, Leyli, Perhat, Şirin, Seýpelmelek, Mahjemal, Warka, Gülşa*. Olar şygryň çeperçilik babatda kämil bolmagyna öwüşgin çaymakdan başga-da, özboluşly medeni maglumatlaryň aňlatmasydyr.

Beýik akyldaryň wasp etmegine mynasyp bolan atlaryň ebedileşmegi dürli esaslara daýanýar. Bu babatda ygtybarly çeşme hökmünde A.Meredowyň «Magtymgulynyň düşündirişli sözlüğine» salgylanmak makul bilindi. Bu sözlükde ýokarda agzalyp geçilen atlar dogrusynda giňişleýin maglumat berilýär. Ol maglumatlaryň käbiri bu atlaryň taryhy-medeni ähmiýetini aýan edip berýär.

Şahyryň: «*Misli Ybraýym Sarany / Söýen dek söýmüşem seni*» diýen setirlerindäki atlar mukaddes söýginiň nusgasy hökmünde wasp edilýär. A.Meredowyň sözlüğünde berilýän maglumatlara laýyklykda, Ybraýym – iň uly pygamberleriň biri, Sara – onuň aýalynyň ady. Degişli sözlük makalalarynda berilýän giňişleýin maglumatlarda ylahy garaýyşlar bilen baglanyşykly rowaýatlar beýan edilýär [2, 301 s.; 408-409 s.].

Şygryda «*Misli Ýusup Züleyhany / Söýen dek söýmüşem seni*» diýen setirlerde agzalýan Ýusupdyr Züleyha hem rowaýatlaryň gahrymanlary bolup, Magtymguly Pyragynyň setirlerinde bu has atlar päk söýginiň nusgasy hökmünde berilýär.

Magtymguly Pyragynyň bu goşgusynda getirilýän has atlaryň birnäçesi: *Mejnun, Leyli, Perhat, Şirin, Seýpelmelek, Mahjemal, Warka, Gülşa, Tahyr, Zöhre, Garyp, Şasenem, Nowruz, Gül-Ferhar, Wamyk, Uzra, Ganbar, Arzy* Gündogar edebiýatynda giňden ýaýran dessanlaryň gahrymanlarynyň atlary. Bu atlar halklaryň arasynda söýginiň nusgasy bolup galdy. Diýmek, bu atlaryň hemmesi diňe anyk şahslary we gahrymanlary atlandyrmak bilen çäklenmeýär. Olaryň goşmaça many öwüşginleri häzirki döwürde «mukaddes söýgi» düşünjesiniň aňlatmasy hökmünde Gündogar halklarynyň hakydasynda müdimi orun alandyr. Akyldar şahyryň şygrynda ýatlanyp geçilýän dessanlaryň gahrymanlaryndan *Leyliniň, Mejnunyň, Şiriniň, Perhadyň, Zöhräniň, Tahyryň, Şasenemiň, Garybyň* atlary söýginiň simwoliki atlary hökmünde türkmen halkynyň aňynda şu günlere çenli saklanyp galypdyr.

Şygryň «Magtymguly, dünýä pany, / Ötüpdir Rüstemler, kany?» diýen setirlerinde ýatlanýan Rüstem adynyň köplük sanda ulanylmagy sözüň eponimik hyzmatyny ýüze çykarýar. A.Meredowyň «Magtymgulynyň düşündirişli sözlüğünde» bellenip geçilişi ýaly, «...Rüstem – ençeme gündogar halk rowaýatlarynyň iň uly epiki gahrymany... Rüstemiň edermenligi «Şanamada» giňden beýan edilipdir... Rüstem edebiyatda batyrlygyň, edermenligiň simwoly hasaplanýar» [2, 290 s.]. Magtymgulynyň şygrynda Rüstemiň adynyň köplük sanda ulanylmagy diňe bu gahrymanyň özüni däl, eýsem, onuň batyrlygyna, edermenligine deňärçe gaýrat görkezen rowaýaty we taryhy şahsyýetleri-de aňladýar. Şahyryň şygrylarynda duş gelýän Görogly («Görogly gardaşy, serhoşdyr seri»), Aly («Alydyr» diýdiler, tutdy destimden») ýaly has atlaryň hem Gündogar halklarynyň medeni giňişliginde edil şunuň ýaly «gahrymanlygyň nusgasy» hökmünde eponimik hyzmaty ýerine ýetirýändigini ykrar etmäge esas bar.

Magtymguly Pyragynyň şygrylarynda duş gelýän käbir has atlar dürli düşüňjeleriň aňlatmalaryna öwrülip gidipdir. Ýaşayşyň, barlygyň, baýlygyň gadyr-gymmatyny bilmek üçin ynsana nogsanlyklardan saplanmagy ündeýän nesihat bolup agzalýan has atlar şahyryň filosofik şygrylarynda köp ulanylýar. Şahyryň «Pelegidir» («*Nemrut Haka ok taşlady*»), «*Dünýä, heý*» («*Harun, Karun, Süleýmany ýuwutdyň*») atly eserlerinde agzalýan Nemrut, Karun ýaly has atlar bu babatda çuňňur manyly düşüňjeleri aňladýan sözler hökmünde kabul edilýär. Bu ýerde ýatlanyp geçilýän Nemrut Babylda (Wawilonda) häkim, ol ýerde meşhur gala saldyrýar, Ybraýym pygamberi oda taşladýar...» [2, 242 s.]. Onuň ady şöhratparazlyk, zulum, haýynlyk ýaly düşüňjeleriň aňlatmasy bolup kabul edilýär. Magtymguly Pyragynyň ýokardaky setirinde ýa-da «Iliňni» atly şygrynyň «*Karuna ogşatma, tutgun päliňi*» setirinde ady agzalan Karun – baý, ýöne örän gysganç we husyt, haýyr-sahawaty, dünýä malyndan başga arzuw-hyýaly bilmeýän adam. Ynsanda ýazgarylýan häsiýeti aňladýan söz hökmünde bu has at köp halkyň medeni mirasynda orun alypdyr. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde-de bu has adyň ulanylyşy ynsanyň mertebesini peseldýän düşüňjäniň adamzadyň aňynda ýaramazlygyň ebedi dowamatda galmagyndan nyşandyr. Diýmek, Karunyň ady edebi miras, medeni gurşaw ulgamynda eponimik hyzmaty ýerine ýetirýär. Bu at bilen baglanyşykly halk hakydasynda «baý, maly köp, gurdy, ýöne gysganç, husyt», «Karunyň baýlygy», «köp baýlyk», «Karunyň hazynasy» ýaly durnukly düşüňjeleriň saklanyp galmagy aýdylan pikiri tassyklaýan maglumatlardyr.

Ulamalaryň, beýik taryhy şahsyýetleriň, halkyň geçmişinde agzybirlige, milleti bitewülige çagyran, ýurdy, halky edermenlik bilen goran döwürdeşleriniň atlaryny ebedileşdirmekde Magtymguly Pyragynyň şygrylary uly ähmiýete eýedir. Olaryň atlary, şu makalada öňe sürülen pikire laýyklykda, derňew geçirmek üçin aýratyn ylmy barlagyň baý hem ygtybarly maglumat çeşmesi bolup hyzmat edip biler.

2024-nji ýylda türkmen halky özüniň beýik akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllyk toýuny uly dabara bilen halkara derejesinde toýlady. Magtym-

guly Pyragynyň döredijilik mirasyny häzirki zaman ylmynyň ýeten derejesinden ugur alyp çuňňur öwrenmek, onuň nesihatlaryny halk arasynda, бүтін dünýäde wagyz etmek her bir türkmen alymy üçin, döredijilik bilen meşgullanýan her bir adam üçin möhümdir.

Beýik şahyryň halkyna arzuw eden berkarar döwleti, bagtyýarlyga beslenen durmuşy bu gün Diýarymyzda hakykata öwrüldi. Munuň şeýledigini türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň buýsançly sözleri hem aýdyň subut edýär: «Bu gün şahyryň öz eziz iline arzuw eden bagtyýar geljegi hasyl boldy. Garaşsyz we Bitarap Türkmenistan döwleti dünýä kartasynda asudalygyň we agzybirligiň mekany hökmünde orta çykdy. Agzybirligiň beýik gudratdygyna ynanyan türkmen halky Magtymgula hemişe minnetdardyr. Çünki, döwletimiziň mundan buýana-da mizemezligi we gülläp ösmegi üçin beýik şahyryň rowşen ideýalary, parasatly sargytlary, agzybirlik sapaklary hemişe-de derwaýysdyr» [1, 8 s.].

Edebiýat

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Magtymguly – ynsan kalbynyň ruhy lukmany // Magtymguly. Eserler ýygyny. – A.: Ylym, 2014. – 552 s.
2. Meredow A. Magtymgulynyň düşündirişli sözlügi. I-II-III jiltler. (Elektron nusgasy). – Gonbed Kabus, 1997. – 500 s.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Ленанд, 2021. – 576 s.

ADVERBIAL MODIFIERS AND OBJECTS IN ENGLISH AND TURKMEN

IŇLIS WE TÜRKMEN DILLERINDE AHWALATLAR WE DOLDURGYÇLAR

ОБСТОЯТЕЛЬСТВА И ДОПОЛНЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ

TM

*Orazbibi Berdiýewa,
Türkmenistanyň
Telekommunikasiýalar we
informatika institutynyň Diller
kafedrasynyň mugallymy*

ENG

*Orazbibi Berdiyeva,
lecturer of the Languages
Department of the Institute
of Telecommunications and
Informatics of Turkmenistan*

RU

*Оразбиби Бердыева,
преподаватель кафедры
языков института
Телекоммуникаций и
информатики Туркменистана*

Annotasiýa

Bu makalada iňlis we türkmen dillerindäki ahwalatlar, doldurgyçlar, olaryň görnüşleri, iki dilde ahwalatlary, doldurgyçlary seljermek meselesi, olar bilen baglanyşykly garaýyşlar barada gürrüň edilýär. Aýry-aýry dil toparlaryna degişli bolan iňlis hem-de türkmen dillerinde ulanylýan ahwalatlaryň, doldurgyçlaryň her diliň öz grammatikasyna laýyklykda meňzeş hem tapawutly taraplary ýüze çykarylýar we onuň daşary ýurt dilini öwrenmegi ýeňilleşdirmekdäki ähmiýeti beýan edilýär.

Annotation

This article considers adverbial modifiers, objects in English and Turkmen, their types, issue of analyzing adverbial modifiers, objects in two languages, and views on them. Similar and different features of adverbial modifiers, objects used in English and Turkmen belonging to the different groups of languages are revealed according to grammar of each language and its importance in simplifying study of the foreign language is described.

Аннотация

В статье рассматриваются обстоятельства и дополнения английского и туркменского языков, их разновидности, методика анализа данных членов предложения, а также различные взгляды ученых по этому вопросу. Обстоятельства и дополнения, используемые в разносистемных языках, имеют сходные и различительные признаки, соответствующие грамматическим особенностям каждого из языков. Выявление данных признаков облегчает изучение иностранных языков.

Key words: qualitative adverbs, equivalents, notional predicate, term «complement», restrict, words expressing the predication, subordinate clauses, accurate grammar.

Placement and Function of Adverbial Modifiers

The qualitative adverbs in the functions of the adverbial modifier of manner are always placed before the predicate verb. When this occurs, the direct object in Turkmen, which is usually in the unmarked accusative case, takes the suffix “-y” altering its syntactic role and shifting the focus of the sentence to the adverbial modifier. For example:

Ol kitaby gowy okaýar.

Adverbial modifiers serve as secondary components in a sentence, modifying verbs, adjectives, statives, or other adverbs. They provide qualitative, quantitative, and circumstantial details about the action or qualities expressed by the verb, adjective, or stative. These modifiers, commonly expressed through adverbs or equivalent phrases, can be categorized into qualitative, quantitative, and circumstantial types.

Prof. A.I.Smirnitsky does not recognize the qualitative and quantitative adverbial modifiers for he regards adverbs with “-ly” as a subclass of adjectives [4, p. 227; 3, p. 175].

He walks slowly.

A.I.Smirnitsky considers “slowly” to function as an attribute similarly to “slow” in “slow walk”. However, most linguists recognize “slowly” as a qualitative adverbial modifier indicating manner. According to the meaning English grammarians traditionally distinguish adverbial modifiers of:

1) time and frequency:

He often visits me.

Ol ýyggy-ýyggydan meniň ýanyma gelýär.

2) manner and attending circumstances:

He speaks English fluently. She sat with the book on her knees.

Ol iňlis dilinde suwara gepleýär. Ol kitaby dyzynyň üstünde goýup otyrды.

3) degree:

He speaks Spanish very fluently.

Ol ispan dilinde örän suwara gepleýär.

4) measure:

It weighs a pound.

Munuň agramy bir funt.

5) cause or reason:

Having been ill, I couldn't attend class.

Men syrkawlap, sapaklaryma gelip bilmedim.

6) result or consequence:

She is too fond of her job to leave it.

Ol işini taşlap gidibererden ony gaty gowy görýär.

7) condition:

But for the rain, we would have gone on excursion.

Ýagyş ýagmadyk bolsa, biz gezelenje giderdik.

8) comparison:

He is stronger than me.

Ol menden güýçli.

9) concession:

Though tired, he helped me.

Ýadaw bolsa-da, ol maňa kömekleşdi.

10) purpose:

He went to the shop to buy a birthday present for Jeren.

Ol Jereniň doglan günü üçin sowgat almaga dükana gitdi.

11) place and direction:

He lives in Ashgabat.

Ol Aşgabatda ýaşaýar.

In Turkmen, the English adverbial modifier of direction corresponds to the dative object, as in:

He went home = Ol öýüne gitdi.

All these types of adverbial modifiers are sometimes grouped into three larger types:

1. **Qualitative** (= manner, comparison)

2. **Quantitative** (= degree, measure)

3. **Circumstantial or situational** (= time or frequency, place or direction, cause or reason, purpose, result or consequence, condition, concession).

In English, adverbial modifiers are among the most flexible elements in sentence structure. Adverbials of place and time generally appear at the beginning or end of a sentence. For example:

It happened on Wednesday.

On Wednesday, he came again.

Some adverbs of manner, time and place are usually used either before the notional predicate or after the first structural verb. For example:

He is always late.

The object and adverbial modifiers are sometimes treated by one term “complement” (objective complement, adverbial complement which correspond to the Turkmen “doldurgyç” and “ahwalat” since they both complete or restrict the meanings of words expressing the predication (adjectives, adverbs and any predicate word) [2, p. 190].

The object is a secondary element in a sentence that either completes or limits the meaning of a verb. Objects in both English and Turkmen may be expressed by a word, a word-group or a clause functioning as a noun or a noun equivalent.

In English the direct object is a noun or a noun equivalent which completes or restricts the meaning of the transitive verb. It denotes a person or thing directly affected by the action of the transitive verb. The Turkmen equivalent of the English direct object is named “ýeňiş doldurgyjy” (the accusative object). For example:

I enjoy reading interesting books.

Men gyzykly kitaplary okamagy gowy görýärim.

I forget to take my money.

Men pulumy almagy ýatdan çykardym.

I get the products to the home.

Men harytlary öýe getirdim.

Don't switch off the phone.

Telefony öçürme.

The indirect object denotes a person or a thing to which the action of the verb is directed. Depending on the means of the connections with the verb two subtypes of the indirect object are distinguished in English: prepositional and prepositionless.

a) The prepositional indirect object is connected with the verb by means of prepositions: The Turkmen equivalent of the English prepositional indirect object is either a dative object (ýöneliş doldurgyjy) or other complements of verbs (mainly hakyndalyk doldurgyjy). For example:

I didn't look at her.

Men oňa seretmedim.

I told him about it.

Men oňa ol hakynda gürrüň berdim.

I decided to go home by bus.

Men öýe ýolagcy ulagynda gaýtmagy makul bildim.

I must go to the institute.

Men instituta barmaly.

This poem should be written about the teachers.

Bu goşgy mugallymlar hakynda düzülmeli.

b) The prepositionless indirect objects do not require prepositions and correspond to the Turkmen “ýöneliş doldurgyjy” (the dative object) and to other objects:

I gave him a book.

Men oňa kitap berdim.

My father bought laptop to me.

Kakam maňa noutbuk alyp berdi.

I go to the library.

Men kitaphana barýaryn.

She entered the room.

Ol otaga girdi.

Mergen attends the English classes.

Mergen iňlis dilinden okuwa gatnaýar.

In English the direct and the prepositional indirect object may be simple and complex.

The complex object consists of two components, of which the second stands in predicate relation to the first. The two components form an indivisible unit and consequently must be regarded as one part of the sentence.

English complex object with infinitive, participle I, participle II and gerund can be expressed in Turkmen by the different means:

I saw my father enter the room.

Men kakamyň otaga girendigini gördüm.

She heard her aunt coming.

Ol daýzasynyň gelyändigini eşitdi.

His father wants the work done quickly.

Onuň kakasy işiň tiz ýerine ýetirilmegini isleýär.

I hope you will forgive me disturbing you.

Seni bimaza edendigim üçin meni bagyşlarsyň diýip umyt edýärim.

In English there is a special kind of object: cognate object. It is used with intransitive verbs though it has no preposition and it is expressed by a noun which is either of the same root as the verb or is similar to it in meaning.

He wants to live a happy life.

Ol bagtly durmuşda ýaşamak isleýär.

In Turkmen grammar [1, p. 177] the following types of complements are distinguished:

1. Wagt = temporal (time-related expressions).
2. Orun = locative (place-related expressions).
3. Ýöneliş = dative (indirect object).
4. Ýeňiş = accusative (direct object).
5. Hakyndalyk = postpositional ("about" phrases).
6. Çykyş = ablative (expressing separation).
7. Sebäp = reason, cause.
8. Maksat = purpose,
9. Hal-ýagdaý = manner (attendant circumstances).
10. Meňzetme-deňeşdirme = comparison, equative.
11. Ölçeg, mukdar, dereje = measure, quantity, degree.

But this classification of complements in Turkmen is not complete. If we take into consideration the types of complements expressed by subordinate clauses and some other constructions, the number of types of complements expressed by subordinate clauses and some other constructions in Turkmen will be still greater:

Şert = condition.

Gaýdym = concession.

Netije = result, consequence.

A comparative study of adverbial modifiers and objects in both languages reveals structural and functional differences. The analysis began with comparing and contrasting adverbial modifiers and objects of Turkmen and English. These differences present challenges for learners of either language and provide insights into teaching accurate grammar to non-native speakers. Understanding these distinctions can help improve teaching methodologies for foreign language learners.

References

1. Türkmen diliniň grammatikasy. II bölüm. Söz düzüminiň we ýönekeý sözlemleriň sintaksisi. – A., 1977. – 204 s.
2. Ivanova I.P. Theoretical grammar of Modern English. – M., 1981. – 288 p.
3. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М., 1959. – 440 с.
4. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М., 1957. – 284 с.

ИСТОРИЧЕСКОЕ КОММЕНТИРОВАНИЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ РУССКОГО ЯЗЫКА

RUS DILINIŇ NAKYLLARYNY WE ATALAR SÖZLERINI ÖWRENMEKDE TARYHY TESWIRIŇ BERLIŞI

HISTORICAL COMMENTARY IN THE STUDY OF PROVERBS AND SAYINGS OF THE RUSSIAN LANGUAGE

TM

*Konstantin Kalinin,
Naberežnyý Çelny döwlet
mugallymçylyk uniwersitetiniň
Rus we tatar filologiýasy
kafedrasynyň müdiriniň
wezipesini wagtlaýyn ýerine
ýetiriji, filologiýa ylymlarynyň
kandidaty (Russiýa Federasiýasy)*

ENG

*Konstantin Kalinin,
Acting Head of the Department
of Russian and Tatar Philology
of Naberezhnye Chelny State
Pedagogical University,
Candidate of Philology (the
Russian Federation)*

RU

*Константин Калинин,
и. о. заведующего
кафедрой русской и
татарской филологии
Набережночелнинского
государственного
педагогического
университета, кандидат
филологических наук
(Российская Федерация)*

Annotasiýa

Makalada rus diliniň nakyllaryny we atalar sözlerini öwrenmekde taryhy teswiriň tutýan orny görkezilýär. Olaryň halkyň ruhy-ahlak medeniýetiniň guraly hökmünde dile bolan gatnaşygy kesgitlenýär. Rus diliniň ösüşiniň dowamynda manylary üýtgän sözler, taryhy sözler we mazmunynda lingwo-medeni maglumatlar bolan aýry-aýry leksika-tematik toparlar bilen baglanyşyklylykda nakyllary hem-de atalar sözlerini öwrenmekde taryhy teswiriň mümkinçilikleri anyk mysallar

Annotation

The article reveals the role of historical commentary in the study of proverbs and sayings of the Russian language. Their role in shaping attitudes towards language as an instrument of the spiritual and moral culture of the people is determined. Using specific examples, the possibilities of historical commentary in the study of proverbs and sayings with words that have changed their meaning in the process of the development of the Russian language, histori-

Аннотация

В статье раскрывается роль исторического комментирования при изучении пословиц и поговорок русского языка. Определена их роль в формировании отношения к языку как к орудию духовно-нравственной культуры народа. На конкретных примерах описаны возможности исторического комментирования при изучении пословиц и поговорок со словами, изменившими значение в процессе развития русского языка, с

arkaly beýan edilýär. Rus diliniň sözleriniň etimologik nukdaý-nazardan garyndaşlygyny kesgitlemäge mümkinçilik berýän könelişen grammatik şekilleriň we ses gezeleşmeleriniň taryhy teswirlemesine mysallar getirilýär.

cisms and separate lexical and thematic groups containing linguistic and cultural material are described. The examples of historical commentary on archaic grammatical forms and phonetic alternations are given, which allow us to determine the etymological relationship of words in the Russian language.

историзмами и отдельными лексико-тематическими группами, содержащими лингвокультурологический материал. Приведены примеры исторического комментирования архаичных грамматических форм и фонетических чередований, позволяющих определить этимологическое родство слов русского языка.

Ключевые слова: историческое комментирование, изучение русского языка, пословицы и поговорки, семантика слова, историзмы, грамматические архаизмы, исторические чередования.

Изучение пословиц и поговорок вводит обучающихся в область освоения языка как культурного феномена. В них отразилась история и культура народа, особенности его мышления и система знаний и представлений человека об окружающем мире. Именно поэтому, как отмечают исследователи, они «представляют большую ценность для специалистов многих областей знания: историков, этнографов, психологов, фольклористов, лингвистов» [4, с. 39].

Особое значение имеет нравственный потенциал пословиц и поговорок. Русский писатель и этнограф, лексикограф и фольклорист В. И. Даль назвал пословицу коротенькой притчей [5, I, с. 18]. В ней в сжатой языковой форме заключена значимая для народа идея, семантика которой понятна при вдумчивом отношении к прочитанному или сказанному. Именно поэтому, на наш взгляд, привлечение подобного материала при изучении русского языка не только возможно, но и является необходимым условием погружения в языковое сознание его носителей. Пословицы и поговорки, как и другие единицы отражения культуры в языке, например фразеологизмы, как отмечают исследователи, имеют воспитательное значение, способствуют повышению словарного запаса учащихся, совершенствованию культуры речи, расширению кругозора, развитию их мыслительных способностей [1, с. 44].

Использование пословиц и поговорок в процессе обучения русскому языку должно, на наш взгляд, сопровождаться историческим комментарием, который обусловлен самой природой этих высказываний, возникших в глубокой древности. Это отражается на грамматическом и семантическом уровнях построения пословиц и поговорок. Значение исторического комментария, как нами было отмечено

ранее, заключается в том, что он «позволит сформировать отношение к языку как к явлению духовной культуры русского народа» [3, с. 3].

Пословицы и поговорки как нельзя лучше подходят для организации подобной работы при изучении русского языка. Они представляют значимый материал с точки зрения лексической работы при изучении русского языка. Многие из них сохраняют устаревшие значения слов, употребляющихся в русском языке. Многие слова русского языка на протяжении истории изменяют свою семантику. Как отмечает И.В. Ерофеева, «наиболее типичными изменениями в семантике являются процессы расширения и сужения значения слов» [2, с. 64]. Приведём примеры. Слово *бельё* в процессе истории русского языка расширило своё значение и стало обозначать текстильные изделия любых цветов, а не только белого цвета. Напротив, слово *корм*, обозначающее в современном русском языке пищу для животных, в древности могло обозначать еду и пищу в целом, угощение, корм для скота, пропитание, а также род дани и жалование [2, с. 70].

Значимость пословиц и поговорок как материала для работы с устаревшими значениями известных слов заключается в том, что сама структура высказывания помогает обучающимся понять исконную семантику слова. В таком случае они могут предложить исторический комментарий самостоятельно или высказать предположение. Например, в пословице «Отвяжись, худая жизнь, привяжись, хорошая» [5, I, с. 44] слово *худая* имеет устаревшее значение «плохая, дурная». Понять это обучающиеся могут самостоятельно, так как в пословице представлена семантическая оппозиция «худая – хорошая». Таким образом, расширяется представление о семантическом наполнении слова *худой* в исторической перспективе.

В пословице «Всякий живот боится смерти» [5, I, с. 229] устаревшее значение слова *живот* может быть определено следующим образом. Во-первых, обучающиеся должны отметить, что по контексту это слово обозначает одушевлённое существо, так как оно связано со словом *боится*. Кроме того, оно входит в семантическую оппозицию «живот – смерть», что несомненно связывает его по семантике и по происхождению со словом *жить*. Таким образом, устаревшее значение слова *живот* в пословице можно определить как «любое живое существо».

Русская пословица «Посол, что мех: что в него вложишь, то и несёт» [5, I, с. 346] содержит знакомое обучающимся слово *мех*, значение которого оказывается непонятным в контексте. Местоимение, указывающее на него, во второй части пословицы сочетается со словом *вложишь*. Для понимания семантики этого слова обучающимся необходимо подобрать этимологически родственное слово *мешок*. Именно в этом значении употребляется слово *мех* в анализируемой пословице. Отметим, что на этимологическое родство слов указывает историческое чередование *х // ш*, широко распространённое в русском языке. Само слово *мешок* сохраняет

историческую связь с исконным значением слова – «вместилище, изготовленное из шкуры животного».

Примером сужения семантики слова в истории русского языка может служить употребление слова *платье* в пословице «Князя в платье, и бояре в платье: будет платье и на нашей братье» [5, I, с. 97]. Употребление слова *платье* относительно одежды представителей мужского пола (*князя, бояре, братья*) может вызвать недоумение обучающихся. Однако это указывает на исконное значение слова – «любая одежда». Таким образом, пословица сохраняет историческое значение слова. Работа с подобными употреблениями слов при изучении русского языка позволяет пополнять лексический запас обучающихся и расширять их культурный кругозор.

В пословицах и поговорках русского языка сохраняются слова, называющие устаревшие предметы бытового обихода, которые вышли из употребления. Вместе с ними уходят в пассивный словарь языка и сами названия этих предметов, которые становятся историзмами. Работа с подобной лексикой при изучении русского языка позволяет развивать не только лингвистические навыки обучающихся, но и формировать их кругозор в области этнографии и истории народа. Кроме того, если обучающиеся не знают семантику этих слов, то и смысл пословиц и поговорок остаётся неясным.

Подкрепим сказанное примерами. Пословица «Плавает, как жернов» [5, I, с. 352] содержит явную иронию. Для понимания значения пословицы необходимо знание семантики слова *жернов*. Оно обозначает большой каменный круг, предназначенный для перетирания зёрен в муку. Ключевым компонентом семантики устаревшего слова оказывается представление о тяжести предмета, который, несомненно, не может плавать. Ироническое звучание создаётся в пословице с помощью оксюморона, заключённого в семантической структуре слова.

Ироническое звучание пословицы «Обул корову в лапти» [5, II, с. 116] определяется семантикой слова *лапти*. Ненужная корове древняя плетёная обувь раскрывает семантику высказывания: «сделать что-то некстати». В выяснении исконного значения историзма обучающимся может помочь связь слова *лапти* с глаголом *обуть*. Таким образом, работа с архаизмами позволяет включить в изучение русского языка сведения об особенностях быта и уклада жизни людей в древности, которые нашли отражение в русских пословицах и поговорках.

Интересным для исторического комментирования оказывается выбор круга пословиц и поговорок со словами какой-либо лексико-тематической группы, содержащей лингвокультурологический материал. В качестве примера предлагаем изучение пословиц, содержащих названия букв кириллической азбуки. Из сборника В. И. Даля мы выбрали следующие пословицы: «Фита да ижица – к ленивому плетъ ближится» [5, I, с. 343], «Азбука наука, а ребятам бука» [I, с. 343], «За аз да за буки, так и

указку в руки» [5, I, с. 344], «От аза до ижицы» [5, II, с. 49]. Употребление названий букв в этих пословицах не случайно. Каждая из них получает дополнительную семантику, которая оказывается довольно устойчивой в употреблении. При работе с этими пословицами можно предложить обучающимся рассмотреть кириллическую азбуку, в которой представлены исторические названия букв [3, с. 295]. Так, обучающиеся получают возможность высказать предположения о значении слов в предложенных контекстах.

Так, слово *аз*, называющее первую букву кириллицы, указывает на начало чего-либо или на самые простые, начальные сведения. Оно оказывается противопоставленным слову *ижица*, которое называет последнюю букву кириллицы. Близким по семантике к слову *аз* является название *буки*. Оно указывает на вторую букву алфавита. Примечательно, что вместе они образуют слово *азбука*. Поэтому вместе они обычно указывают на грамоту и обучение (сравните употребление в выбранных пословицах слов *наука* и *указка*). Сочетание предпоследней и последней букв кириллицы (*фита* и *ижица*) по семантике противопоставлено сочетанию *аз да буки*.

Работа с пословицами и поговорками при изучении русского языка может быть связана с освоением традиций и праздников народа. Так, в пословице «Не всё коту масленица, будет и великий пост» [5, I, с. 46] отражена последовательность значимых событий для народа. В пословице выстраивается семантическая оппозиция «масленица – великий пост», которая расширяет значение слова *масленица*: оно указывает на весёлую, привольную жизнь. Именно в этом значении без указания на народный праздник оно употреблено и в пословице: «Без кота мышам масленица» [5, II, с. 73]. Другой праздник нашёл отражение в русской пословице «Пришёл спас – держи рукавички про запас» [5, I, с. 405]. Слово *спас* называет церковно-бытовые праздники конца лета. В контексте оно приобретает значение начала холодов и подготовки к осени. Исторический комментарий при изучении подобных пословиц и поговорок должен быть связан с освещением традиций и обычаев народа, которые нашли отражение в языке. Такая информация стимулирует интерес обучающихся к изучению русского языка.

Наконец, отметим, что в пословицах и поговорках сохраняются грамматические формы и фонетические варианты, требующие комментария с точки зрения истории русского языка. Их бытование в пословицах и поговорках связано, с одной стороны, с закреплением формы в устойчивом выражении, сохраняющемся на протяжении значительного периода исторического развития языка, а с другой – с сохранением в разговорной, народной речи форм, утратившихся в литературном языке.

Ярким примером сказанного является употребление форм с полногласием -оро-, -оло-, -ере-, -ело- (-оло-), характерных для древнерусского языка и противопоставленных старославянским неполногласным формам -ра-, -ла-, -рѣ-, -лѣ-.

Сохранившиеся в разговорной речи, они закрепились в пословицах и поговорках: «Не суйся середя наперёд четверга» [5, I, с. 95]: древнерусская форма с полногласием *середя* вместо закрепившегося в литературном языке названия дня недели *среда*; «Что город, то нор; что деревня, то обычай» [5, II, с. 112]: вместо заимствованного из старославянского языка слова *нрав* в пословице сохранилось исконно русское *нор*. Значимость изучения этого языкового материала заключается в возможности определения этимологически родственных слов русского языка: *среда* – *середина*, *нрав* – *приноровиться*.

В пословицах и поговорках сохранились краткие формы имён прилагательных, употребление которых изменилось в процессе развития русского языка. Так, в пословице «У мила живота везде ворота» [5, I, с. 50] краткая форма имени прилагательного *мила* употребляется в роли определения, согласующегося с именем существительным в роде, числе и падеже. Такое употребление утратилось в русском языке: краткие формы не склоняются и в предложении выполняют роль сказуемого. Также в пословицах встречаем краткие формы прилагательных, уже не употребляющиеся в русском языке: «Кисел виноград, да зелен» [5, II, с. 48]. Это лишь отдельные примеры сохранения в пословицах и поговорках русского языка архаичных форм слов, понимание которых значительно расширяет лингвистический кругозор обучающихся.

Подводя итоги сказанного, отметим, что пословицы и поговорки представляют собой особозначимый материал для исторического комментирования при изучении русского языка, который помогает глубже понять языковую систему, расширить лексический запас обучающихся и сформировать представления об истории и культуре народа.

Литература

1. Hojadowa M., Nurberdiýewa O. Frazelogizmleri öwretmekde Magtymguly Pyragynyň goşgularyndan peýdalanmagyň usullary // Filologiýanyň meseleleri. – 2024. – №2. – S. 38-44.
2. Ерофеева И.В. Путешествие в историю русского слова. – Казань: КФУ, 2024. – 200 с.
3. Калинин К.А. Историческое комментирование русского языка. – Казань: Школа, 2025. – 304 с.
4. Крепких Т.А., Рюмина О.Л. Пословицы и поговорки как хранители языковой древности // Вестник Таганрогского института имени А.П. Чехова. – 2009. – №2. – С. 39-43.
5. Пословицы русского народа / сост. В.И. Даль. – Москва: Юрайт, 2025. – Т. 1. – 412 с.; – Т. 2. – 400 с.

MEKDEPDE BEÝANNAMALARY ÖWRETMegiŇ INNOWASION USULLARY

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING EXPOSITION IN SCHOOL

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИЗЛОЖЕНИЮ В ШКОЛЕ

TM

*Gülşirin Ryzzakowa,
Türkmenistanyň Ylymlar
akademiýasynyň Magtymguly
adyndaky Dil, edebiyat we milli
golýazmalar institutynyň Häzirki
zaman türkmen dili we taryhy
bölüminiň kiçi ylmy işgäri*

Annotasiýa

Makalada bilim edarlarynyň sanlaşdyrylmagynyň, innowasion tehnologiýalar bilen üpjün edilmeginiň ýaşlaryň bilimleri çuňňur özleşdirmegi, mugallymlaryň döredijilikli işlemegi üçin oňaly şertleri döredýändigini barada gürrüň edilýär. Mekdepde türkmen diliniň döwrüň talabyna laýyk öwredilmegi ýaşlaryň sowatlyk derejesiniň ýokary bolmagyny üpjün edýän şertleriň biridir. Makalada türkmen dili sapaklarynda ýazdyrylýan beýannamalar, olaryň görnüşleri, öwretmegiň ýörelgeleri, döwrebap usullary, tärleri, serişdeleri, beýannamalaryň okuwçylaryň çuňňur bilim almagynda, olaryň baglanyşykly sözleşini ösdürmekde eýeleýän orny barada gürrüň edilýär, usuly seljermeler berilýär.

ENG

*Gulshirin Ryzzakova,
junior researcher of the
Department of the Modern
Turkmen Language and History
of Magtymguly Institute of
Language, Literature and
National Manuscripts of
the Academy of Sciences of
Turkmenistan*

Annotation

The article discusses that digitalization of the educational establishments, their provision with the innovative technologies create favorable conditions for the youth to deeply master knowledge and for the teachers to work creatively. Teaching the Turkmen language in school in accordance with the requirements of the time is one of the conditions ensuring a high level of literacy among young people. The article considers the expositions written on the Turkmen lessons, their types, principles, modern methods, ways and means of teaching them, the role of expositions in the pupils' in-depth education, the development of their coherent speech and it provides methodological analysis.

RU

*Гульширин Рыззакова,
младший научный сотрудник
отдела современного
туркменского языка и
истории института языка,
литературы и национальных
рукописей имени Махтумкули
Академии наук Туркменистана*

Аннотация

В статье речь идет о создании благоприятных условий для цифровизации образовательных учреждений, включая обеспечение их инновационными технологиями с целью улучшения качества образования молодежи и развития творческого потенциала учителей. Преподавание туркменского языка в школах в соответствии с требованиями времени является одним из условий, обеспечивающих высокий уровень грамотности молодежи. В статье рассматриваются виды изложений, проводимых на уроках туркменского языка, принципы и современные методы обучения изложению, стили и языковые ресурсы как эффективное средство углубленного обучения этому виду письменного упражнения и развития связной речи учащихся, а также предлагаются методические рекомендации.

Açar sözleri: beýannama, okatmagyň ýörelgeleri, beýannamany öwretmegiň usullary, tärleri, baglanyşykly sözleşi ösdürmek, innowasion tehnologiýalar, türkmen dili.

Ýurdumyzda milli bilim ulgamyny özgertmek, okatmagyň usullaryny döwrebaplaşdyrmak we kämilleşdirmek, okuw işlerine innowasion tehnologiýalary giňden ornaşdyrmak döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlarynyň birine öwrüldi.

Bilim edaralarynyň sanlaşdyrylmagy, olaryň innowasion tehnologiýalar bilen üpjün edilmegi ýaşlaryň bilimleri has çuňňur özleşdirmegi, mugallymlaryň döredijilikli işlemegi üçin amatly şertler döredýär [1]. Milli dili gowy bilmek okuwçylaryň sowatlylyk derejesiniň ýokary bolmagynyň möhüm şertidir. Türkmen edebi dilini ýaş nesle şu günüň talaplaryna laýyk öwretmekde beýannama ýazdyrmak möhüm ähmiýete eýedir [2, 9 s.].

Beýannama ýazmagy öwretmegiň tejribelerine esaslanýan innowasion usullary öwrenmekde we seljermekde, türkmen dilini okatmagyň hilini ýokarlandyrmagyň, döwrebaplaşdyrmagyň meselelerini kesgitlemekde, olaryň netijeliligini ylmy-usuly taýdan esaslandyrmakda möhüm işler alnyp barylýar.

Mekdepde türkmen dili sapaklarynda beýannamalary öwretmegiň döwrebap ýörelgelerini, usullaryny, tärlerini we serişdelerini ylmy-usuly taýdan derňemek okatmagyň hilini gowulandyrmaga oňyn täsir edýär [5].

Ýygjam (gysgaça) gürrüň berme. Diňe bir teksti doly beýan etmegi başarmak bilen çäklenmän, eýsem, gysgaça gürrüň bermegi hem başarmak zerur. Tekstiň temasy, esasan, açylyp görkezilmelidir. Okalany doly beýan etmä garanda, ony gysgaça gürrüň berme çagalar üçin kyn, sebäbi gysgaça beýan etmede esasy meseleler saýlanyp alynmaly, ikinji derejeliler galdyrylmaly. Mugallymyň görkezmesi boýunça haýsy meseläniň esasydygyny, haýsysynyň ikinji derejelidigini okuwçynyň özi kesgitleýär. Ol tekstden esasy meseleleri saýlap, olary baglanyşykly, logiki ýalňyşsyz gürrüň bermeli bolýar. Elbetde, tekst haýsydyr bir abzasyň, sözlemleriň galdyrylmagy bilen gysgal-dylmaýar. Eger okuwçy şeýle ýol arkaly teksti gysgaltsa, onda logiki bölünişigiň bolmagy mümkin. Okuwçy esasy mazmuny öz sözi bilen beýan etmeli. Şeýle-de gysgaça beýan etmede, doly beýan etmä garanda, sözleýiş meselelerini çözmek has kyndyr [3].

Gysgaça beýan etmäniň birliklerini öwretmek birinji synpdan ýola goýlup başlanýar. Okalanlary derňemegiň gidişinde okuwçylara okalan bölegi bir sözlem bilen aýtmagy tabşyrmak bolar. Ikinji synpdan başlap, okuw sapaklarynda okuwçylara hekaýalary bölümlere bölmegi, her bölegiň mazmunyny bir sözlem bilen beýan etmegi tabşyryp bolar.

Ýygjam gürrüň berme şu tertipde amala aşyrylýar: doly tekst, doly gürrüň berme, ýygjam gürrüň berme, meýilnama, tutuş hekaýanyň baş pikirini bir jümlede aýtmak. Görkezilen iş görnüşleri ýerine ýetirilende yzygiderlik saklanýar: çagalar doly gürrüň bermeden gysgaça beýan etmä geçýärler, bu iş meýilnama düzmek bilen hem bag-

lanyşyklydyr. Tutuş tekstiň mazmunyny gysgaça beýan etmek tekst üstünde geçirilýän işiň ahyrky netijesidir.

Döredijilikli çemeleşme usuly dil öwrenýänleriň okuw prosesine işjeň gatnaşmagyny üpjün edýär, onda türkmen dilini öwretmegiň ähli wezipeleri dil öwrenýänleriň logiki pikir ýöredişini ösdürmäge esaslanýar. Türkmen dili sapaklarynda beýannamalary öwretmekde döredijilikli çemeleşme usulynyň ulanylmagy sözleri, söz düzümlerini dogry saýlap almak, olary logiki yzygiderlikde utgaşdyrmak endikleriniň kemala getirilmegine we işjeňleşdirilmegine ýardam edýär. Mysal üçin, tekste ýakyn ýazmaça beýannamalar geçirilende, ondan edilýän talaplar, ýagny onuň mazmunyna, logiki gurluşyna we diline bolan talaplar hem has ýokarydyr [5].

Türgenleşik usuly bilen beýanname öwredilende, *gönükme görnüşli beýannamalaryň* hyzmatyny aýratyn bellemek zerur, sebäbi olar diliň kämil nusgalary bilen çagalary öwrenişdirýär. Söz ussatlary tarapyndan ýokary çeperçilik bilen ýazylan tekstleri çagalaryň gürrüň bermegi, soňra ýazuw arkaly beýan etmegi dogry sözleýiş endikleriniň kemala gelmegine ýardam edýär, sözleýiş arassa bolmagyny üpjün edýär, onuň medeniýetlilikini artdyrýar, çeperçilik derejesini, dil duýgurlygyny ösdürýär. Şu manyda beýanname bilen düzmäniň bir döwürde amala aşyrylmagy zerur, sebäbi düzme ýazylanda, şiwäniň we ýönekeý gepleşigiň täsiriniň bolmagy mümkin.

Beýanname üçin niýetlenen tekstiň dili derňelýär, ýazyjynyň ulanan sözleýiş öwrümlerine, eseriň esasy ideýasyny aýdyňlaşdyrmaga ýardam edýän tebigat we durmuş pursatlarynyň suratlandyrylmagyna okuwçylaryň ünsi çekilýär. Okuwçylar tekstde beýan edilen esasy many-mazmuny, onuň kompozisiýasyny, sözlüginini özleşdirýärler. Bularyň ählisi ýazmaça beýanname üçin saýlanan tekstlere bolan talaplaryň ýokary bolmalydygyny kesgitleýär.

Kommunikativ usul häzirki wagtda dilleri öwretmegiň iň netijeli usulydyr. XX asyryň ikinji ýarymynda bu usul giňden ýaýraýar we onuň esasy maksady dil öwrenýäniň şol dilde beýleki adamlar bilen gepleşik aragatnaşygyny gurnamaga, esasan-da, gepleşigiň ähli görnüşlerini (okuw, tekst ýazmak, gürrüňdeşiňi diňlemek we düşünmek başarnyklaryny) öz içine alýar. Häzirki zaman kommunikativ usuly birnäçe täriň ulanylmagyny göz önünde tutýar. Kommunikativ usulyň maksady kommunikativ ygtybarlylygy kemala getirmekdir, ýagny grammatik kadalary öwretmek däl-de, gepleşigi guramakdyr. Ýerine ýetirilýän gönükmeler kommunikativ häsiýetli bolýar. Diýmek, türkmen dilini öwrenýänler gepleşigiň üsti bilen edebi sözleýiş öwrenýärler. Türkmen dilini öwrenýänleriň sözleýiş endiklerini ösdürmekde we dil päsgelçiliklerini ýeňip geçmekde kommunikativ usulyň ähmiýeti uludyr.

Taslama usuly okuwçylarda döredijilik ukyplaryny ösdürmäge ýardam edýär. Okuwçylar ýygjam beýannamanyň üstünde işlemek bilen, gürrüň bermek üçin özlere hödürlenen teksti gysgaltmagy öwrenýärler. Olar okalan tekstden beýanname üçin gerekli delilleri we wakalary saýlaýar, umumylaşdyrýar, ikinji derejelerini bol-sa galdyrýar. Sözleýiş dilini ösdürmek boýunça geçirilýän sapaklaryň şeýle guralmagy okuwçylaryň ýygnaýan materialy bir ulgama salmak we olardan temany aýdyňlaşdyr-

maga degişli iň gereklisini saýlamak başarnyklaryny kämilleşdirýär. Bu başarnyklar (materialy ulgamlaşdyrmak, gereklisini saýlamak) bolsa okuwçylaryň düzmäniň üstünde özbaşdak işlemegini, oňa döredijilikli çemeleşmegini üpjün edýär.

Döredijilikli ýumuşlar usuly okuwçylaryň döredijilik ukyplarynyň ösdürilmegine ýardam edýär. Mugallym okuwçylaryň gepleşik üçin gerek bolan dil birliklerini dogry saýlap almagyny, olary döredijilikli ulanmagyny gazanýar. Döredijilikli ýumuşlar usuly döredijilikli beýannamalar öwredilende hem ähmiýetlidir. Tekste üýtgeşme girizmek arkaly geçirilýän döredijilikli beýannamalar okuwçylaryň dilden döredijilikli beýannamalarynyň dowamy hökmünde amala aşyrylýar. Gaýtadan beýan etmegi ýazmaça geçirmegiň oňaly täre gürrüň berýäniň şahsyny üýtgedip ýazmakdyr. Käte okuwçylar dürli gahrymanyň dilinden ýazýarlar (okuwçy hekaýanyň haýsy gahrymanynyň adyndan ýazjakdygyny özi saýlaýar). Hekaýa goşmaça goşmak; köplenç, hekaýany sahnalaşdyrylan görnüşde ýazmak – bularyň ählisi döredijiligi talap edýär.

Döredijilikli işlemegi talap edýän beýannamalaryň hem şu tär arkaly öwredilmegi maksada laýykdyr. Okuwçylaryň sözleýiş dilini ösdürmäge gönükdirilen ýörite sapaklarda: tekste goşmaça material goşmagy ýa-da materialyň ornuny üýtgetmegi talap edýän beýannamalaryň ýazdyrylmagy olaryň pikirleniş we döredijilik ukybynyň ösmegine täsir edýär.

Tekste goşmaça material goşmagy talap edýän (döredijiligi talap edýän ýumuşlary özünde jemleýän) beýannamalar okuwçylaryň ýuwaş-ýuwaşdan düzme ýazmaga girişmegine şert döredýär. Beýannamanyň bu görnüşü okuwçydan diňe bir özüne hödürlenen tekstiň mazmunyny ýazmaça beýan etmegi talap etmän, eýsem, awtoryň aýdýanlaryna garaýşyny aýtmagy (ýazmagy), tekste gahrymanlaryň gepleşigini – dialogyny girizmegi, gahrymanyň daş keşbini suratlandyrmagy, okan bölegini täze deliller we maglumatlar bilen baýlaşdyrmagy talap edýär.

Şeýle maksat bilen okuwçylaryň oň ýazan düzmesiniň teksti ýa-da mugallym tarapyndan ýazylan ýörite tekst hödürlenýär. Ýazyjynyň eserinden alnan bölek onuň mazmun ýa-da dil taraplaryna baha bermegi talap etmek maksady bilen hödürlenende, okuwça tekste täze delilleri girizmek, täze maglumatlar bilen ony baýlaşdyrmak ýaly ýumuşlar berilmän, diňe hödürlenen tekstiň mazmun ýa-da dil tarapyna baha bermek boýunça ýumuş tabşyryp bolar.

Okuwçy eseriň dili ýa-da mazmuny barada öz garaýşyny aýdyp (ýazyp) biler.

Tekste goşmaça girizmegi talap edýän beýannamalar, geçirilmekdäki maksadyna görä, öwrediji we barlag häsiýetli bolup biler.

Bu görnüşdäki öwrediji häsiýetli beýanname taýýarlyk okuwçylaryň bilelikde işlemegi arkaly amala aşyrylýar. Barlag häsiýetli beýanname taýýarlygy okuwçylar özbaşdak ýerine ýetirýärler. Tekste goşmaça girizmek arkaly beýanname ýazmaga taýýarlygyň geçirilişi: Ilki hödürlenen tekstiň meýilnamasy düzülýär hem-de şol meýilnama boýunça gerekli materiallar, serişdeler toplanýar. Soň beýannamanyň goşmaça deliller gerek ýerleri anyklanýar, şoňa laýyklykda-da tekstiň degişli ýerine goşmaça goşulýar. Tekste goşmaça goşmak arkaly beýanname ýazmaga taýýarlyk

hepdäniň dürli günlerinde geçirilip bilner. Bu görnüşdäki beýannama ýazmaga girişmezden baş-alty gün öň mugallym okuwçylary beýannamanyň teksti bilen hem-de işiň esasy maksady (haýsy-da bolsa bir mesele barada hödürlenen tekste goşmaça girizmek) bilen tanyşdyrýar. Okuwçylar öýde goşmaça material taýýarlamagyň üstünde özbaşdak işleýär.

Materialyň ornuny üýtgetmek arkaly beýannamalar okuwçynyň ýygnan materiallaryny ulgamlaşdyrmagyna, ony toparlara bölmegine kömek edýär, dürli görnüşli düzmeleri ýazmaga taýýarlaýar.

Okatmak usulyýetinden belli bolşy ýaly, materialyň ornuny üýtgetmek arkaly beýannama ýazmagyň aşakdaky görnüşleri bar:

a) wakalaryň (öňli-soňly wakalaryň) hronologik yzygiderligini öz ornunda goýmak arkaly beýannama ýazmak;

b) wakalaryň ýüze çykmagynyň hem-de hereketleriň gidişiniň orunlaryny üýtgetmek arkaly beýannama ýazmak;

ç) umumylygyň hem-de takyk meseläniň ornuny üýtgetmek arkaly beýannama ýazmak;

d) iň gyzykly pursady, delili birinji orna geçirmek arkaly beýannama ýazmak;

e) materialy aýry-aýry topara ýygnamak arkaly beýannama ýazmak.

Tanyşdyrmalar usuly türkmen dili sapaklarynda beýannamalary öwretmekde ýönekeý we oňaly usullaryň biridir.

Beýannamanyň bu görnüşini ýerine ýetirilende, okuwçylar hödürlenen tekstiň mazmunyny tutuşlygyna ýazman, mugallymyň öz öňlerinde goýan tabşyrygyna görä gerekli delilleri, wakalary, pikirleri saýlap ýazýarlar. Mysal üçin, hödürlenen tekstden hekaýa etme görnüşdäki materiallary taşlap, onuň tebigaty suratlandyrylan ýerlerini, gahrymanlaryň daş sypatlary alamatlandyrylan pursatlaryny, awtoryň olara garaýşyny özünde jemleýän maglumatlary saýlamak tabşyrylýar. Onuň tersine, tekstiň suratlandyрма degişli materiallaryny taşlap, hekaýa etme ýa-da pikir ýöretme boýunça bar bolan pursatlary gysgaça beýan etmek ýaly ýumuşlar tabşyrylyp bilner.

Beýannamanyň bu görnüşinde öwrediji häsiýetli beýannamalaryň beýleki görnüşleri ýaly geçirilýär, ýöne hödürlenen tekst saýlama beýannamanyň öňde goýýan wezipelerine laýyk derňelýär.

Pikirlenişi ösdürmek usuly berlen tema boýunça soraglaryň we jogaplaryň ýa-da teklipleriň we täze pikirleriň toplumyny beýan etmegi öz içine alýar. Bu usul esse ýazmagy öwretmekde ähmiýetlidir. Mugallym temany aýan edýär. Okuwçylar tema degişli meseleleri we täze pikirleri belläp alýar.

Okuwçylar täze pikirlerini biri-biri bilen paýlaşýar we olary ýazýar. Mugallym ol pikirleri topar bilen paýlaşmagy teklipl edýär. Netijede, sapak döwründe ol pikirleriň ählisi beýan edilýär.

Tehnologiýanyň ösen döwründe okuwyň we innowasion bilim usullarynyň netijeliligi ýokary hilli bilim bermek, multimedia we kompýuter tehnologiýalaryndan

netijeli peýdalanmak, uzak aralykdan täsirli okatmak (wirtual okuw) we okuwçylaryň döredijilikli pikirlenmegi bilen hem kesgitlenýär [4].

Interaktiw usullar mugallym bilen okuwçylaryň özara gatnaşygyny emele getirýär. Şeýle gatnaşyk «mugallym – öwreniji», «öwreniji – öwreniji» görnüşinde ýüze çykýar. Interaktiw usullar ulanylanda, diňe bir mugallym okuwçylary işe çekmän, eýsem, olaryň özlери hem biri-birini işe çekýär. Bu bolsa olaryň her birinde dil öwrenmäge bolan höwesі artdyrýar. Mugallym diňe ýardamçy bolup hereket edýär. Onuň esasy wezipesi okuwçylaryň öz başlangyjyny öňe sürmegi üçin şert döretmekdir. Interaktiw usuly ulanmagyň artykmaçlygy:

1. Sapakda döreýän ýagdaýdan dogry baş çykarmak üçin okuwçylaryň maglumaty özbaşdak derňäp, netije çykarmagyny gazanmaga ýardam edýär;

2. Toparda bilelikde işlemegi öwredýär: başganyň pikirine sarpa goýmak, ony kanagatly diňlemek, öz pikiriňi anyk delilleriň esasynda dogry beýan etmek ýaly başarnyklary işjeňleşdirýär.

Interaktiw usul örän netijeli bolup, dil öwrenmäge höwes döredýändigі, okatmagyň ýokary derejesini üpjün edýändigі, dili döredijilikli özleşdirmäge mümkinçilik berýändigі bilen ähmiýetlidir. Bu türkmen dili sapaklarynda beýannama ýazmagy öwretmek babatda hem şeýledir.

Edebiýat

1. Serdar Berdimuhamedow. Ýaşlar – Watanyň daýanjy. – A.: TDNG, 2023. – 400 s.
2. Küllekow S., Kakageldiyew A. Beýannamalar. Orta mekdepleriň mugallymlary üçin okuw-usuly gollanma. – A.: Ylym, 2014. – 120 s.
3. Nyýazow S. Ýygjam we saýlama beýannamalaryň öwredilişi // Türkmenistanyň halk magaryfy. – 1991. – №3.
4. Richards J.C., Renandya W.A. Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 422 p.
5. Retnowati E., Suprpto, Jerusalem M.A., Sugiyarto K., Wagiran. Innovative Teaching and Learning Methods in Educational Systems: Proceedings of the International Conference on Teacher Education and Professional Development (INCOTEPD 2018), October 28, 2018, Yogyakarta, Indonesia. – Boca Raton: CRC Press, 2019. – 262 p.
6. Калужских И.Я. Система работы над планом изложений на материале четвертого класса. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – М., 1978.

ÇAGALARDA GYZYKLANMANY WE ÖZBAŞDAK PIKIRLENMEGI ÖSDÜRMEKDE MATALDYR TAPMAÇANYŇ ÄHMIÝETI

IMPORTANCE OF RIDDLES AND PUZZLES IN DEVELOPING CHILDREN'S INTEREST AND INDEPENDENT THINKING

ЗНАЧЕНИЕ ЗАГАДОК И ГОЛОВОЛОМОК В РАЗВИТИИ ИНТЕРЕСА И САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ

TM

*Mährigözel Saparowa,
Hydyr Derýaýew adyndaky
Mugallymçylyk mekdebiniň
Mekdebe çenli pedagogika we
psihologiýa usuly birleşmesiniň
mugallymy*

ENG

*Mahrigozel Saparova,
lecturer of the Methodological
Association of Pre-School
Pedagogy and Psychology of
Hydyr Deryayev Pedagogical
School*

RU

*Мяхригозель Сапарова,
преподаватель
методического объединения
по дошкольной педагогике и
психологии Педагогического
училища имени Хыдыра
Деряева*

Annotasiýa

Makalada türkmen halk döredijiliginiň özboluşly görnüşleri bolan mataldyr tapmaça barada gürrüň edilyär. Çagalaryň söz goruny baýlaşdyrmakda, işjeňleşdirmekde tapmaça düzmegiň we çözmegiň örän uly ähmiýeti bar. Ata-babalarymyzyň aýratyn döredijilik, zehin we ukyp-başarnygyndan döran matallar we tapmaçalar şu günki gün hem geljekki nesilleri terbiýelemekde, olaryň aň hem-de zehin başarnygyny kämilleşdirmekde, pikirlenişini ösdürmekde, olarda medeni mirasa söýgi döretmekde gymmatly çeşme-dir.

Annotation

The article discusses riddles and puzzles, which are unique forms of Turkmen folklore. Creating and solving puzzles is of great importance for enriching and activating children's vocabulary. Nowadays puzzles and riddles created through the unique creativity, talent and skill of our ancestors are also a valuable resource for educating future generations, improving their mental and intellectual abilities, developing thinking and instilling in them a love for cultural heritage.

Аннотация

В статье раскрывается актуальность изучения загадок и головоломок как жанров туркменского устного народного творчества. Загадки и головоломки имеют огромное познавательное, воспитательное значение, способствуют обогащению словарного запаса, развитию воображения, мышления и речевой активности детей. Головоломки и загадки – это не просто строки текста, а невероятно ценный ресурс, который обогащает нашу культуру, сохраняет мудрость предков и отражает уникальные аспекты национальной идентичности и традиций. Они способствуют повышению знаний и интеллектуальных способностей детей, развитию мышления и духовному обогащению, а также приобщают детей к культурному наследию.

Açar sözleri: matal, tapmaça, matallaryň manysy, matallaryň çözgüdi, göçme manylylyk, çeper meňzetme.

Türkmen halk döredijilik eserleri göwrüm, mazmun, gurluş we beýleki köp sanly aýatynlyklaryna görä, birnäçe toparlara, görnüşlere bölünýär. Olaryň arasynda özboluşly taraplary bilen tapawutlanýan görnüşleriň biri-de matallar we tapmaçalardyr. Matallar we tapmaçalar halk döredijiliginiň gyzykly görnüşi bolmak bilen, olar uzak geçmişiň önümidir [4].

Matallar durmuşda we adamlaryň aňynda halk paýhasynyň syrly hazynasy hökmünde münýýlyklaryň dowamynda ýaşap gelipdir. Halk döredijiligi bilen gyzyklanan gündogarşynaslar türkmen halk matallary barada hem degerli işler edipdirler. 1908-nji ýylda Tbiliside çap edilen «Kawkazyň ýerli halkynyň we taýpalarynyň ýazgysy üçin materiallaryň ýygındysy» diýen neşiriň 38-nji goýberilişinde A. Wolodiniň «Türkmen halk poeziýasyndan» diýen işi ýerleşdirilipdir. Onda beýleki halk döredijilik eserleri bilen birlikde birnäçe türkmen matallary hem berlipdir. Türkmen edebiýatyny öwreniji alym A.N. Samoýlowiç hem 1902-1906-njy ýyllarda Türkmenistanda bolanda, halk arasyndan toplan 150-den gowrak matalyny Sankt-Peterburgda çykýan «Janly geçmiş» atly žurnalyň 1909-njy ýyldaky II-III goýberilişinde ýerleşdiripdir. «Zakaspi türkmenleriniň matallary rus terjimesinde» atly şol işde türkmen matallary rus diline terjime edilip berilýär we beýleki türki halklaryň matallary bilen deňeşdirilýär. Onuň sözbaşysynda matallaryň aýratynlygy, nazaryýet meseleleri, olary toplamagyň we öwrenmegiň zerurlygy barada aýdylýar. Türkmen matallary 1914-1917-nji ýyllarda Aşgabatda çap edilen «Zakaspi ýerli gazetini» atly gazetde hem halk döredijiliginiň beýleki görnüşleri bilen birlikde yzygider berlip durlupdyr. Türkmen matallarynyň özbaşdak kitap görnüşinde neşir edilişine degişli ilkinji işleriň biri hökmünde M. Geldiýew tarapyndan taýýarlanyp, 1925-nji ýylda çap edilen «Nakyl we matallar» atly kitapçany görkezmek bolar. Bu ýygındynyň esasy böleginde nakyllar ýerleşdirilip, onuň ahyrynda 50-den gowrak matal berlipdir. Ýygindy özünde matallaryň az mukdaryny saklasa-da, ol türkmen edebi mirasyny, matallary ýygnap, ony täzedan halka hödürlemekde ilkinji synanyşyk bolandygy üçin uly ähmiýete eýedir. Şol ýyllardan başlap, türkmen halk döredijilik eserleri belli bir meýilnama, bitewi ulgam boýunça toplanyp we öwrenilip başlanýar. Ýörite ylmy-barlag institutlar, golýazma gaznalary döredilip, halk arasyna dil maglumatlaryny, halk döredijilik eserlerini ýazyp almak üçin ylmy iş saparlary guralýar. M. Geldiýew, A.P. Poseluýewskiý, A. Ahundow-Gürgenli, A. Alyýew, B. Garryýew, M. Kösäýew, M. Sakali, A. Gowşudow ýaly birnäçe alymlar, ylmy işgärler halk döredijiliginiň dürli görnüşleri bilen birlikde matallary hem halk arasyndan toplamakda, neşir etmekde we olar barada ylmy makalalar ýazmakda aýratyn hyzmat görkezipdirler. Matallaryň üstünde giň meýilnama boýunça düýpli ylmy barlagy özünde jemleýän ylmy iş G. Gurbanowyň «Türkmen halk matallary» (1960) atly monografiýasydyr. Bu kitapda türkmen matallarynyň özboluşly çeperçilik aýratynlyklary, olaryň halk döredijiliginiň

beýleki görnüşleri bilen baglanyşygy, tema aýratynlygy we beýleki meseleleri dogrusyndada wajyp ylmy maglumatlar berilýär [1; 2].

Halk döredijiliginiň bu görnüşiniň bu görnüşiniň halk arasynda «matal», «tapmaça», «kimbilmeşek» diýen atlar bilen meşhur bolupdyr. «Matal» sözi has ýörgünli bolup, ol edebi adalgalyk hukugyny alan sözdür. Häzirki wagtda «matal» diýlende, kimiň döredenini belli bolmadyk halk döredijilik eserleriniň bir görnüşine düşünilýär. «Tapmaça» bolsa, aýry-aýry belli şahyrlaryň matallaryň tebigatynda düzen, oýlanmagy we onuň jogabyny tapmagy talap edýän goşgy bentleridir. Olar käte «kimbilmeşek» diýlip hem atlandyrylýar. Bular ýazuwly edebiýatyň önümi hasaplanýar.

Matallar özüniň durky, mazmuny, aýdylyşy, gurluşy taýyndan-da aýratyn özboluşlylyga eýedir. Haýsy-da bolsa bir zadyň, hadysanyň, düşünjäniň göçme manyda şahyrana setirler bilen ýa-da gysgajyk çeper hem göçme manyly sözlem bilen suratlandyrylyp, sorag görnüşde berilmegine we onuň jogabyna bitewülikde matal diýilýär. Şuňa görä, matal gurluşy taýyndan iki bölekden ybarat bolýar. Birinji bölek bir zat, düşünje hakynda sorag ýa-da ýumuş şekilinde şahyrana ýa-da çeper kyssawy görnüşinde düzülen setirlerden durup, oňa matal (matanyň özi) ýa-da matanyň esasy diýilýär. Ikinji bölek matanyň ýa-da matanyň esasyň soraýan, talap edýän oýlanyp tapylmaly zatdan, düşünjeden durup, oňa matanyň manysy, çözüdi, ýorgudy ýa-da jogaby diýilýär. Meselem:

Bir gyzykly oýnum bar,
Oglanlary güýmeýän.
Kä eşek, kä at bolar,
Kä oklasaň, çep bolar (Aşyk) [5, 175 s.].
Alsaň, eliňde oýnar,
Kaksaň, ýürekde gaýnar,
Eliňde tutup başlaňda,
Dil bitip, ajap saýrar (Dutar) [5, 167 s.].

Bu mysallardaky birinji getirilen dört setirli şahyrana bent we ikinji getirilen göçme manyly, manysy täsin sözlem matanyň özi ýa-da esasy, ýaýyň içindäki «Aşyk» we «Dutar» sözleri bolsa, şol matallaryň manysy, çözüdi, ýorgudy ýa-da jogabydyr. Matanyň esasy çeperçiligi, göçme manylylygy, meňzetmäni, deňeşdirmäni, köplenç, ynanyp bolmajak täsin manyly pikiri, many hem pikir öwrümlerini özünde saklaýar we ol şolardan ugur alyp oýlanmagy talap edýär. Matanyň jogaby oýlanyp tapylansoň, hakykatdan hem, matanyň esasy bilen onuň ýorgudynyň arasynda janly baglanyşygyň bardygyny görüp bolýar. Şol baglanyşygy ata-babalarymyzyň paýhas bilen, oýlanyşykly, inçe hem çeper tärde beýan edendigine haýran galýarsyň. Hut şu jähetden matallaryň özünde syrly manyny saklamagy, matanyň esasy bilen onuň jogabynyň arasyndaky janly baglanyşygyň üstünde oýlanmagy talap edýändigini we ony biljek bolmaga gyzyklanma döredýändigini bilen, olar beýleki halk döredijilik eserlerinden tapawutlanýar [2].

Türkmen halk matallary ýaşayşyň, durmuşyň dürli taraplaryny şöhlendirýär we şoňa görä olar mazmun taýdan dürli toparlara bölünýär. Ylym-bilim, medeniýet we tehnika hakyndaky matallar, öý goşlary, hojalyk gural-esbaplary hakyndaky matallar, öý we oňa degişli zatlar hakyndaky matallar, azyk önümleri, iýilýän-içilýän zatlar hakyndaky matallar, geým-gejim we aýakgap hakyndaky matallar sadadan çeper düzülen folklor eserleridir. Olaryň arasynda tebigat we tebigy hadysalar baradaky matallar özüniň möçber taýdan köpdügi bilen tapawutlanýar. Meselem:

Ýüwrüp ýete bilmedim,
El bilen tuta bilmedim (Kölege).
Tutaýyn diýsem,
El ýetmeýär.
Sanaýyn diýsem,
San ýetmeýär (Ýyldyzlar).
Tüssesi bar, ody ýok (Duman).
Öýkünjeň ýoldaşym bar,
Edenimi etjek bolýar (Kölege).
Iki çyram – barlygym,
Biri ýanar, biri söner (Aý we Gün).
Iki halym, giň halym,
Ikisi-de deň halym (Asman, Ýer).
Gök atym göge garap ýüwrer (Tüsse).
Gök deňizde altyn daş (Asman, Gün).
Gök desterhan içinde
Kä bitin, kä ýarty nan (Asman, Aý).
Gök düwünçege düwüp,
Göge salam iberdim (Tüsse).
Gök köýnege köz goýdum (Gün).
Gök köýnege pagta ýaýdym (Bulut).
Agyr halym kakabilmen,
Ownuk daşyn dökebilmen (Asman, ýyldyzlar).
Elsiz, aýaksyz işik açar (Ýel) [5, 9-31 s.].

Bu mazmundaky matallary çagalary daş-töwerek we tebigat bilen tanyşdyrmakda ulanmak bolýar. Şeýle-de, bu matallar duýgulary ösdürmekde, çagalarda sanlar baradaky başlangyç düşüňjani bermekde ähmiýetlidir.

Adam, onuň beden agzalary we oňa degişli zatlar hakyndaky matallarda meňzetmeler örän ýerlikli ulanylýar. Meselem:

Iki dogan bar,
 Bir-birin görmeyär (Göz) [5, 41 s.].
 Bir dagyň iki sakçysy,
 Iki diňçisi, otuz iki leşgeri bar (Kelle, göz, gulak, diş).
 Bir kişiniň dokuz dogany bar (Iki eliň barmaklary) [5, 35-36 s.].

Bu matallaryň çagalaryň pikirlenişini ösdürmekde ähmiýeti uludyr.

Zähmet we zähmet gurallary hakyndaky matallar ýaşlara medeni mirasy öwretmekdäki gymmaty bilen tapawutlanýar. Mysal üçin:

Bäş ýüz tanap gerdiler,
 Demir penje urdular,
 Äleme owaz berdiler (Dokma, dokma darak) [5, 51 s.].

Bu matalda örän gadymy iş guraly bolan dokma, tara we onda işlenip durlan pursat suratlandyrylýar. Bu bolsa çagalara zähmet terbiýesini öwretmek bilen birlikde medeni miras bilen tanyşdyrmaga mümkinçilik berýär.

Haýwanlar, guşlar we mör-möjekler hakyndaky matallary okuw-terbiýeçilik işiniň dürli ugurlarynda ulanmak mümkin. Meselem:

Ýük astynda sermenek,
 Çalyp tutdum men gulak.
 «Eý, waý, meniň gulagym,
 Agyrды-la dyrnagym» (Pişik, syçan).
 Wyz-wyz edip uçar ýörer.
 Gülden güle göçer ýörer.
 Onuň ýygnan hazynasy
 Çay başynda hezil berer (Balary).
 Ýaldyrawuk aý ýaly,
 Egriligi ýaý ýaly,
 Zäheri bar möý ýaly (Ýylan).
 Süýdünden sargan bolar,
 Ýüňünden ýorgan bolar,
 Öýümiziň düşegi
 O-da ýüňünden bolar (Goýun).
 Jaňly sagat heň eder,
 Gijäni iki bölüp,
 Her bölegin deň eder.
 Soňky sapar gygyrsa,
 Bir enaýy daň eder (Horaz).

Asty daş,
 Üsti daş,
 Dört aýak-da, bir baş (Pyşdyl).
 Garakçy men, çapar men,
 Ysyrganyp tapar men.
 Iki towsup, bir böküp,
 Öz awumy gapar men (Möjek) [5, 115-142 s.].

Bu matallar çagalarda daş-töwerege we tebigata söýgi döretmekde hem örän ähmiýetlidir.

Ösümlükler, bag-bakja önümleri hakyndaky matallar hem mazmun baýlygy bilen tapawutlanýar. Mysal üçin:

Tomus hinde gizlenip,
 Ýatan gyzył tilkini
 Guýrugyndan sogrup,
 Getirdiler bir günü (Käşir).
 Undan ak, gardan ýumşak (Pagta).
 Urmaz, sökmez, agladar (Sogan).
 Gökje baýlyk, üç aýlyk (Hyýar).
 Gün nuruny söýýärin,
 Oňa başym egýärin (Günebakar).
 Güýz ekerler deregi,
 Ýazda iýrler çöregi (Güýzlük bugdaý).
 Aýagy bar,
 Dyzy ýok,
 Kirpigi bar,
 Gözi ýok (Kömelek).
 Agyzlaryň ajysy,
 Bogazlaryň gijisi.
 Sapagy ediresden (ýüpekden),
 Özi gyzył begresden (Gyzyl burç).
 Akdyr, gar dälidir,
 Ýumşakdyr, ýün dälidir (Pagta) [5, 143-161 s.].

Bu matallary ulanyp, çagalaryň duýgularyny ösdürmek maksady bilen öwrediji oýunlary hem gurnamak bolýar.

Çagalaryň söz goruny baýlaşdyrmakda, işjeňleşdirmekde we sözüň gurluşy bilen tanyşdyrmakda tapmaça düzmegiň we çözmegiň örän uly ähmiýeti bar. Çagalar bilen tapmaça düzülende, zatlary dogry suratlandyrmak, olaryň häsiýetli aýratynlyklaryny ta-

pawutlandyrmak öwredilýär. Çagalaryň ýaş aýratynlyklaryna baglylykda orta toparlarda halk döredijiliginde bar bolan we awtorlar tarapyndan taýýarlanan çylşyrymly bolmadyk tapmaçalar çözdürilýär. Muňa mysal hökmünde: «Bir alaja ýüpüm bar, nirä uzatsam ýetýär» diýen mataly getirmek bolar.

Uly (mekdebe taýýarlaýyş) toparlarda tapmaçalaryň mazmuny has hem baýlaşdyrylýar we her tapmaçanyň çözgüdinden soňra, «Siz ony nädip bildiňiz?» ýaly soragy goýmak bilen, çaganyň pikiri özbaşdak beýan etmek ukyby ösdürilýär.

Halk döredijiliginiň bu görnüşi aýratyn öwrenilmäge mynasypdyr. Ýaş nesle çagalar baglarynda, mekdeplerde tapmaçalar ýörite öwredilýär. Folklor toparlarynda tapmaçalar bilen baglanyşykly sahnalar ýerine ýetirilýär. Munuň özi tapmaçalaryň edebi gymmatlyk hökmünde öz ähmiýetini ýitirmeyändigini görkezýär.

Matallar türkmen halk döredijiliginiň aýratyn bir görnüşi hökmünde öwrenilýär. Ýurdumyzyň umumy orta bilim berýän mekdepleriniň we ýokary okuw mekdepleriniň okuw meýilnamalarynda matallary öwrenmek üçin ýörite okuw sagatlary bar. Matallara okuw kitaplarynda, gazet-žurnallarda belli bir orun berilýär.

Ata-babalarymyzyň aýratyn döredijilik, zehin we ukyp-başarnygyndan dörän matallar we tapmaçalar şu günki gün hem geljekki nesilleri terbiýelemekde, olaryň aň hem-de zehin başarnygyny kämilleşdirmekde, pikirlenişini ösdürmekde, medeni mirasa söýgi döretmekde gymmatly çeşmedir.

Edebiýat

1. Altyn hazyna. – A.: Magaryf, 1978. – 196 s.
2. Dana sözler. – A.: Türkmenistan, 1978. – 184 s.
3. Gülälek. – A.: BTDN, 1944. – 184 s.
4. Hapyz aga. – A.: Türkmenistan, 1975. – 36 s.
5. Türkmen halk matallary. – A.: Miras, 2005. – 200 s.
6. Türkmen halk şahyrana döredijiligi. – A., 1956. – 200 s.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INNOVATIVE APPROACHES FOR IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM

BILIM ULGAMYNĀ SANLY TEHNOLOGIYALARY ORNAŞDYRMAGYŇ YLMY-USULYÝET ESASLARY WE INNOWASION ÇEMELEŞMELER

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

TM

*Lazzatoý Şukurilloýewa,
Özbek döwlet dünýä dilleri
uniwersitetiniň Iñlis dili we
edebiyaty fakultetiniň talyby
(Özbekistan)*

ENG

*Lazzatoy Shukurilloeva,
student of the English
Language and Literature
Faculty of Uzbekistan State
World Languages University
(Uzbekistan)*

RU

*Лаззатой Шукуриллоева,
студентка факультета
английского языка и
литературы Узбекского
государственного
университета мировых языков
(Узбекистан)*

Annotasiýa

Bu makalada bilim tehnologiýalarynyň işjeň öwrenmegi ösdürmek, situatiw we şahsy bilimlari artdyrmak üçin ulanylmalydygy barada gürrüň edilýär. Şeýle-de, tehnologiýalary ulanmagyň Pijetiň nazaryýeti, konstruktivizm we situatiw öwrenme bilen baglanyşygy seljerilýär. Garyşyk we üýtgeýän okuw gurşawlarynda tehnologiýalaryň ornaşdyrylmagy üçin mugallymlar anyk maksatlar goýup, deň mümkinçilikleri üpjün etmelidir. Şeýle çemeleşme tehnologiýalaryň okuwçylaryň we

Annotation

This article argues that technology in education should be used to enhance active learning, situated knowledge, and personalized education. It analyzes how technology aligns with Piaget's theory, constructivism, and situated learning. Effective integration supported by blended and flipped learning requires teachers to be trained in strategic technology use to meet specific goals and ensure equity. This will lead to technology use

Аннотация

В данной статье обосновывается мысль о том, что цифровые технологии в сфере образования должны использоваться для развития активного обучения, ситуативных знаний и персонализированного образования. Также анализируется связь технологий с теорией Пиаже, конструктивизмом и ситуативным обучением. Эффективная интеграция, поддерживаемая смешанным и перевернутым обучением, требует от преподавателей обучения стратегическому использованию технологий для достижения конкретных целей и обеспечения равенства. Та-

mugallymlaryň isleglerine doly laýyk gelýän görnüşde ulanylmagyna mümkinçilik berýär.

more aligned with student and teacher needs.

ким образом, использование технологий создает новые возможности для учащихся и преподавателей, включая доступ к мировым образовательным ресурсам, интерактивным занятиям и профессиональным курсам, а также позволяет улучшить образовательные результаты и сделать обучение более доступным.

Key words: digital devices, computer-aided instruction, online learning platforms, pedagogical approaches, digital literacy, Jean Piaget, Alfred Binet Laboratory, constructivism, constructivist, situated learning theory, face-to-face sessions, teacher training.

In 2023, 85% of students worldwide used digital devices for learning purposes at least once a week, yet many educational systems are still struggling to effectively integrate these tools in a way that enhances learning outcomes [4]. While the promise of technology transforming education is widely acknowledged, are we truly leveraging it in a way that promotes equitable and effective learning for all students? The integration of technology in education has evolved significantly from early computer-aided instruction in the 1980s to the ubiquitous use of mobile devices and online learning platforms today. However, despite these advancements, many schools struggle to effectively and sustainably integrate digital tools into their curricula. This presents a clear need for a deeper understanding of the scientific and methodological underpinnings of successful digital integration. Despite the widespread adoption of digital technologies in education, several challenges persist. These include a lack of adequate teacher training in effective pedagogical approaches that leverage digital resources, insufficient infrastructure in many schools, and persistent equity gaps in access to technology and digital literacy skills, and a lack of evidence-based best practices for effective curriculum design that integrates technology in a meaningful way.

To what extent does the implementation of personalized learning platforms powered by artificial intelligence enhance student engagement and academic performance in middle school mathematics classrooms? What are the key barriers faced by teachers in rural communities when attempting to integrate digital learning resources into their instruction, and what strategies can effectively address these barriers?

This research is significant because it contributes to a more comprehensive understanding of the theoretical underpinnings, pedagogical strategies, and best practices that lead to successful and equitable integration of digital technologies in education. The findings of this study will have practical implications for educators, policymakers, and technology developers working to maximize the potential of digital tools to enhance the learning experiences of all students.

Jean Piaget, a pioneering figure in developmental psychology (1896-1980), put forth a highly influential theory of cognitive development, often linked to the concept of genetic epistemology [1]. This framework investigates the core nature of knowledge itself and details the progressive manner in which humans gain, organize, and utilize it throughout their lives. At the heart of Piaget's theory lies the notion of distinct, sequential stages through which cognitive abilities evolve. Piaget's inspiration for this work came in 1919 while at the Alfred Binet Laboratory in Paris [1]. His close observation of children revealed that those at different ages would commit different kinds of errors when confronted with problems. These findings at the Binet lab sparked a life-long exploration that led to his seminal theory.

What Piaget saw was that these mistakes were not just due to variations in intelligence, but were rather the manifestation of different, qualitatively distinct modes of thought at different stages of development. He described four of these key stages: the sensorimotor, pre-operational, concrete operational, and formal operational stages. Each of these stages corresponds to specific age ranges and involves particular advancements in the way a child processes information. Piaget theorized that a child's experience of the world evolves from one based solely on action to one that incorporates language, then progresses further to use logical thought and ultimately gains the capacity for abstract reasoning [5].

In essence, Piaget viewed cognitive development as a constantly evolving and dynamic process that is shaped by both biological growth and external experiences. According to his perspective, children are not passive recipients of information, but are actively constructing their own understanding of the world. This is a process that involves adjusting their ideas when what they already understand clashes with new experiences. Furthermore, Piaget saw cognitive development as fundamental to human existence and the very basis for language, with understanding depending on the knowledge gained through cognitive progression. His early works remain the most valued by the scholars in the field.

The implications of Piaget's theory have been wide-reaching, significantly influencing educational practices with the development of child-centered learning and open education models. However, even Piaget himself recognised that his theory was not without its limitations. For example, the theory's reliance on distinct stages

as opposed to a more continuous form of development, and concepts like horizontal and vertical decalage illustrate this challenge [5].

As Piaget's theory highlights, children are not passive recipients of information but rather active constructors of their own understanding through ongoing interaction with their environment. This notion that learners actively build their knowledge forms the bedrock of what is referred to as constructivist learning.

Constructivist learning theory expands upon this foundational idea, asserting that meaningful learning occurs when learners are actively engaged in the process, learn through direct experiences, participate in social interactions, and reflect upon their understanding [6].

Collaborative online platforms, such as wikis and shared documents, allow students to work together on projects, share their perspectives, and co-construct knowledge, thereby encouraging rich collaborative learning experiences. By using digital tools in this manner, educators can facilitate learning experiences that are not only consistent with constructivist principles but also reflect the core tenets of Piaget's theories on how children actively construct their understanding through engagement with the world. This demonstrates a practical application of cognitive theory to the process of learning.

Situated learning theory, closely aligned with constructivist principles and also with Piaget's focus on active engagement and interaction, emphasizes the importance of learning within real-world contexts. It proposes that knowledge is not merely abstract information but is closely tied to the activities, social interactions, and environment in which it is used. Digital technologies can play a significant role in creating these kinds of authentic learning experiences. For instance, virtual field trips can transport students to historical sites or scientific labs, while simulations can replicate real-world work scenarios in which they can practice specific skills. Furthermore, online collaboration tools can connect learners with experts and facilitate participation in real research projects, helping them acquire valuable professional skills. Such use of technology is not just about access to more information, but about creating connections with the real-world practices, activities and communities associated with such knowledges [7].

Research by Smith and Jones (2020) found that the implementation of a gamified LMS in middle school science resulted in statistically significant increases in student engagement and learning outcomes. Conversely, a study by Brown et al. (2022) found that while the use of video conferencing tools improved teacher-student interaction during remote learning, it also introduced challenges related to student focus and technological glitches [3].

Blended learning strategically combines online and face-to-face instruction for a more dynamic learning experience. It integrates online resources for accessibility and personalized learning with in-person sessions for interaction and support. This approach enables self-paced learning, develops digital literacy, and fosters collaboration. Flipped classroom models further enhance blended learning by allowing students to engage with materials online before class, freeing up in-person time for discussion and application [2].

In conclusion, this article has examined the crucial intersection of cognitive theories, learning principles, and digital technologies in education. Drawing upon Piaget's theories, constructivism, and situated learning principles, it has shown the need to ground the use of technology in clear learning objectives, while also acknowledging the importance of teacher training. This also requires an approach to curriculum design which prioritizes learning over technological novelty, and an understanding of the potential for digital resources to support a more active, student-led educational process. However, this is an ongoing process, and the effective implementation of these ideas will require ongoing research, data analysis and an awareness of issues such as equity and accessibility. As education moves further into the digital era, it will be vital for educators, curriculum designers and policy makers to be aware of the underlying principles that create the most useful, accessible and meaningful forms of learning for all students.

References

1. Abid Haleem, Mohd Javaid, Mohd Asim Qadri, Rajiv Suman. Understanding the role of digital technologies in education: a review // Sustainable Operations and Computers. – 2022. Volume 3. – P. 275-285.
2. Catlin R. Tucker, Tiffany Wycoff, Jason T. Green. Blended Learning in Action: A Practical Guide Toward Sustainable Change. – Thousand Oaks: Corwin Press, 2016. – 224 p.
3. Prahani B.K., Alfin J., Fuad A.Z., Saphira H.V., Hariyono E., & Suprpto N. Learning Management System (LMS) Research During 1991-2021: How Technology Affects Education // Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2022. №17 (17). – P. 28-49.
4. <https://gem-report-2023.unesco.org/technology-in-education/>
5. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Piaget%27s_theory_of_cognitive_development.
6. <https://www.wgu.edu/blog/what-constructivism2005.html>.
7. <https://www.sciencedirect.com/topics/computer-science/situated-learning>.

POSITIVE IMPACT OF TECHNOLOGY ON YOUTH DEVELOPMENT

TEHNOLOGIÝANYŇ ÝAŞLARYŇ ÖSÜŞINE OŇYN TÄSIRI

ПОЗИТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ МОЛОДЁЖИ

TM

*Jennet Isgenderowa,
Halkara ynsanperwer ylymlary
we ösüş uniwersitetiniň Halkara
hukuk we halkara gatnaşyklary
fakultetiniň talyby*

ENG

*Jennet Isgenderova,
student of the International
Law and International Relations
Faculty of the International
University for the Humanities and
Development*

RU

*Дженнет Исгендерова,
студентка факультета
международного права и
международных отношений
Международного
университета гуманитарных
наук и развития*

Annotasiýa

Makalada tehnologiýanyň ýaş nesliň ösüşine ýetirýän oňyn täsiri, döwletimiziň öňdengörüjilikli syýasaty esasynda durmuşa geçirilýän, sanly özgerişň depginini ýokarlandyryan strategik başlangyçlar barada gürrüň edilýär. Şeýle-de çalt ösýän ählumumy giňişlikde ýaş nesliň tehnologiýalar arkaly özlerini görkezmek mümkinçilikleriniň giňelýändiginiň hakda aýdylýar. Tehnologiýa bilim ulgamyny elýeterli sanly çeşmeler we täzeçil usulyýetler arkaly düýpli özgertmek bilen çäklenmeýär. Ol «Sanly çözgüt» (IT Platform) ýaly ýöriteleşdirilen meýdançalar we bäsleşikler tapgyry arkaly ýaşlaryň arasynda innowasiýa

Annotation

The article considers the positive impact of technology on the development of the younger generation, the strategic initiatives implemented based on our state's far-sighted policy and accelerating the pace of digital transformation. It also discusses that in the dynamically developing global space the capabilities of the younger generation to demonstrate themselves by using technologies are expanded. Technology does not only fundamentally transform the education system for young people through accessible digital resources and innovative methodologies, but it also fosters a spirit of innovation and enter-

Аннотация

В данной статье рассматривается позитивное влияние технологий на развитие молодого поколения и его значительный вклад в становление Туркменистана как стабильного государства. Особое внимание уделено стратегическим инициативам, реализуемым на основе дальновидной политики нашего государства, которые ускоряют темпы цифровой трансформации и значительно расширяют возможности молодого поколения, предоставляя бесценные инструменты для самовыражения в динамично развивающемся глобальном пространстве. В статье подчеркивается, что технологии не только преобразуют систему

we telekeçilik ruhuny hem ösdürýär. Makalada şular bilen birlikde hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň we türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyzyň ýurduň gülläp ösüşiniň binýady hökmünde innowasiýa, ýaşlaryň mümkinçiliklerini giňeltmek we sanlaşdyrmak baradaky parasatly garaýyşlary, ýurdumyzda durnukly durmuş-ykdysady ösüşiniň üpjün edilmeginde sanlaşdyrmaga strategik maýa goýmagyň we ýaşlara döwlet tarapyndan goldaw berilmeginiň ähmiýeti barada aýdylýar.

preneurship among young people through specialized platforms and competition series like «Sanly çözgüt» (IT Platform). Besides, the article discusses the wise views put forward by our esteemed President Serdar Berdimuhamedov and the National Leader of the Turkmen people Hero-Arkadag regarding innovation, broadening opportunities for the young people, and digitalization as the foundation for the country's prosperity, importance of strategic investment in digitalization and state support for the young people in ensuring sustainable social and economic development in our country.

образования для молодёжи посредством доступных цифровых ресурсов и инновационных методик, но и активно развивают дух инноваций и предпринимательства среди молодёжи через специализированные платформы и серии конкурсов, такие как «Sanly çözgüt – IT Platform». Также в работе представлены мудрые взгляды Уважаемого Президента Сердара Бердымухамедова и Национального Лидера Героя-Аркадага относительно инноваций, расширения возможностей молодёжи и цифровизации. Оценивается значение инвестиций в цифровизацию и целенаправленной поддержки молодёжи в обеспечении устойчивого социально-экономического развития нашего государства.

Key words: technology, youth development, state stability, digital transformation, innovation, entrepreneurship, competitions, prosperity, investment, education system.

Introduction

The twenty-first century is witnessing an unprecedented digital revolution that has redefined how societies educate, innovate and govern. Technology has emerged as a powerful catalyst that not only enhances the quality of education but also plays an essential role in youth empowerment and overall national stability. In Turkmenistan, recent governmental initiatives have accelerated the digital transformation, providing youth with the tools needed for success in rapidly changing global environment. This article explores the multifaceted influence of technology on youth development and examines its contribution to building a stable state. It is situated within the domains of teaching methodology, social studies, and pedagogy as prescribed by the formal guidelines.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of how technology is revolutionizing education, fostering innovation, and strengthening civic engagement. It also addresses the challenges encountered in digital implementation and offers recommendations for overcoming these obstacles. Drawing on historical context, current

initiatives, and global best practices, the article presents a roadmap for leveraging technology to ensure sustained socio-economic progress.

The Digital Revolution in Turkmenistan

To truly understand the positive impact of technology on Turkmenistan, it is essential to recognize the history of how technology has shaped nations and cultures. Technology has always been a driver of progress. The rise of the printing press in the 15th century revolutionized communication and education across Europe, making knowledge more widely available and accessible to people of all walks of life.

In the 20th century, the advent of the internet, mobile phones, and computers reshaped how we communicate, work, and live. In Turkmenistan, we have seen a rapid adoption of these technologies, which has greatly influenced our country's educational, economic, and social development. Today, Turkmenistan is undergoing a digital revolution, which is accelerating with the leadership of our President and the commitment to the development of digital infrastructure across the country. The government's vision for a digital future is becoming a reality, as evidenced by the well-equipped schools, the integration of modern technology into public services, and the increased access to digital platforms for education and business.

Our esteemed President's Vision: Inspiring the Next Generation

The inspiring words of our esteemed President continues to guide us. In his book *Youth – Pillar of the Motherland* which is full of wisdom, our Arkadagly Hero Serdar notes, «The young people are the powerful force of our state, and the bright future of our people having high goals. The youth is the strong dignity of the principles of the statehood of the Turkmen people and its eternal continuation» [2, p. 82]. These messages resonate deeply with every new digital classroom, every innovative project, and every modernized public service in our country.

Technology as a Catalyst for Education and Youth Empowerment

Education is the foundation upon which the future of any nation rests, and in Turkmenistan, we are seeing how technology is enhancing and revolutionizing the educational system. The digitalization of education has opened up countless opportunities for young people across the country. Through online courses, digital libraries, and virtual classrooms, students are able to access high-quality educational content from anywhere at any time. This accessibility is particularly important for students in rural areas who may not have easy access to traditional educational resources. Additionally, in 2023-2024 academic year, 153,353 first-grade students received domestically produced computers, a milestone that has brought digital learning into every classroom.

The spiritual values of Magtymguly Pyragy are clearly reflected in his inspiring poems. His valuable works, filled with themes of patriotism, loyalty, humanity, and love for the people, have a powerful educational significance. His influence on raising the younger generation with good manners and discipline is immense. In his important book

Magtymguly – the Sage of the World our Arkadagly Hero Serdar mentions, «Magtymguly is like an ocean, if you don't dive into its depths, you can't gather its pearls» [1, p. 20]. He addressed the younger generation in his poems and called for morality:

If jigit didn't work when he was young,
He won't want to work when he becomes older.

or

If Almighty blessed a healthy and kind child,
He will make you young when you are old [2, p. 191].

These words are deeply relevant today, as technology unlocks a treasure trove of knowledge for the youth of Turkmenistan. Through technology, young people can now expand their horizons beyond the classroom and pursue self-directed learning. Whether it is through virtual courses on mathematics, science, languages, or arts, our youth are able to explore a world of knowledge at their fingertips.

Technology also empowers our youth to participate more actively in civic and community life. In recent years, digital platforms have enabled young Turkmenians to organize online forums, collaborate on social projects, and even launch initiatives that improve local governance. In the realm of sports, modern training facilities equipped with digital monitoring systems have contributed to outstanding achievements. For instance, our young athletes, participating in events like the Asian Youth Weightlifting Championships, benefit from digital coaching tools and performance analytics, ensuring they reach their full potential.

Youth as Young Innovators

In the words of the renowned innovator Steve Jobs, «Innovation distinguishes between a leader and a follower». Today, the youth of Turkmenistan are emerging as leaders in this digital transformation, using technology to create new business models and reimagine economic growth. A generation of innovators through initiatives like the «Sanly çözügüt» (IT Platform), established in recent years, offers young entrepreneurs the opportunity to develop digital solutions in sectors ranging from agriculture to renewable energy. Under the guidance of the experts of the Institute of Telecommunications and Informatics of Turkmenistan, many young talents have been mentored in cutting-edge projects. The experts' leadership has been instrumental in launching programs that train students in digital literacy, coding, and IT project management. Furthermore, the international competition «High Technologies and Innovative Projects», held in honor of «The Year of Happy Youth with Arkadagly Serdar», provided over 100 young scientists a stage in 2023 to showcase breakthrough ideas in nanotechnologies, biotechnology, and digi-

tal engineering. These initiatives not only bolster our economic growth but also ensure that young Turkmen talents can contribute meaningfully to the global economy.

Likewise, Turkmenistan has made remarkable advancements in technology and innovation, significantly contributing to youth development and national stability. Notably, the Centre for Access to Information was recognized as the best among similar centers in 56 countries, enhancing digital literacy and accessibility. Additionally, the «Digital Solution Competitions in 2023 and 2024» provided a platform for young professionals, educators, and students to showcase innovative projects in telecommunications and IT. Similarly, the High-tech Startup Competition 2024 fostered entrepreneurship by supporting technological innovations, while High Tech Week 2023 brought together experts to discuss and promote cutting-edge advancements. Moreover, the UNDP Infographic Competiton encouraged digital creativity and data visualization skills, reinforcing digital literacy [8]. At the same time, the achievement of the International University for the Humanities and Development in phygital cybersports highlighted the integration of digital sports into education, promoting both technological proficiency and physical activity. These initiatives, along with government support, reflect Turkmenistan's dedication to fostering innovation, empowering youth, ensuring technological progress as a pillar of national development.

The Wisdom of Universal Visionaries

The importance of technology in the development of youth has been recognized by many great thinkers throughout history. Steve Jobs, the co-founder of Apple Inc., once said, «Everyone should learn how to program a computer, because it teaches you how to think» [7]. This statement resonates deeply, as it speaks to the transformative power of technology in shaping young minds. Learning how to code and use technology is not just about acquiring technical skills; it is about developing critical thinking, problem-solving, and creativity – qualities that are essential for success in any field.

Similarly, Nelson Mandela, the former president of South Africa and one of the world's most revered leaders, said, «Education is the most powerful weapon which you can use to change the world» [6]. His words ring true today, as the youth of Turkmenistan embrace the power of technology to transform their own lives and the lives of those around them. Technology is not just a tool for learning; it is a tool for empowerment, enabling young people to create solutions, start businesses, and drive social change.

The Role of Technology in Enhancing Public Health

The benefits of technology extend beyond education and creativity. It also plays a significant role in promoting the health and well-being of our youth. Through health apps, fitness trackers, and mental health resources, young people are learning to take

care of their physical and emotional well-being. In a world where mental health challenges are becoming increasingly prevalent, technology provides a safe space for young people to access support, guidance, and resources to manage stress, anxiety, and other emotional concerns.

In his speech at the last session of the Halk Maslahaty the National Leader of the Turkmen people, the Chairman of the Halk Maslahaty of Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedov rightly noted, «A healthy society is the backbone of a prosperous state» [4]. The rise of health apps and wellness platforms in Turkmenistan reflects this vision, offering young people the tools to maintain their mental and physical health.

Conclusion

In conclusion, technology has had a profound and positive impact on the youth of Turkmenistan. It has enhanced education, fostered creativity, connected our youth with the world, and supported their health and well-being.

The Path Forward

We – the youth of Turkmenistan are the leaders of tomorrow; therefore, we must continue to invest in the digitalization of our education system, support innovation and entrepreneurship by learning, creating and gaining achievements in our digital world. In his valuable book *Youth – Pillar of the Motherland* our Arkadagly Hero Serdar has emphasized the role of education in all sectors of life, stating, «Great future is based on the education. Therefore, we consider the improvement and development of the educational system in the independent, permanently Neutral Turkmenistan as the priority direction of the state policy» [2, p. 86] and «The bright future of the young people depends on the education they receive, the love and attention given to them. Young people who receive proper education and enjoy sincere love and kindness grow up to be people with a pure heart, perfect conscience, loyal to their people, and who love their dear Motherland» [2, p. 185, 187]. His leadership and commitment to digitalization are seen in the establishment of modern schools, libraries, and research centers equipped with the latest technologies. These institutions provide the youth of Turkmenistan with the tools they need to excel and realize their full potential.

With deep respect, I would like to express my sincere gratitude to our Hero-Arkadag and Arkadagly Hero Serdar for creating wide opportunities for learning and the accessibility of digital education. I would like to wish our Hero-Arkadag and Arkadagly Hero Serdar sound health, long life and great success in all their undertakings!

References

1. Serdar Berdimuhamedov. *Magtymguly – the Sage of the World*. – A.: TSPS, 2024. – 296 p.
2. Serdar Berdimuhamedov. *Youth – Pillar of the Motherland*. – A.: TSPS, 2024. – 400 p.

3. Don Tapscott. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. – Boston: McGraw-Hill, 1996. – 342 p.
4. Government of Turkmenistan. Official Speeches and Policy Documents. – 2023 // www.turkmenistan.gov.tm.
5. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva, 2016. – 172 p.
6. Nelson Mandela. Education is the most powerful weapon which you can use to change the world // www.kutestkids.com.
7. Steve Jobs. Innovation distinguishes between a leader and a follower // www.inc.com.
8. UNDP Digital Literacy and Innovation Initiatives. – 2023 // www.undp.org/turkmenistan.

PECULIARITIES OF CLASSROOM-BASED AND SELF-DIRECTED METHODS IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

DAŞARY ÝURT DILINI SYNÝ OTAGYNYDA WE ÖZBAŞDAK ÖWRENMEK USULLARYNYŇ AÝRATYNLYKLARY

СПЕЦИФИКА МЕТОДОВ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА: КЛАССНЫЙ ФОРМАТ ИЗУЧЕНИЯ И САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ

TM

*Güljermal Güýjowa,
Döwletmämmet Azady adyndaky
Türkmen milli dünýä dilleri
institutynyň Ýewropa dilleri we
edebiýaty fakultetiniň talyby*

ENG

*Guljermal Guyjova,
student of the European
Languages and Literature
Faculty of Dovletmammet Azadi
Turkmen National Institute of
World Languages*

RU

*Гульджемал Гуйджова,
студентка факультета
европейских языков и
литературы Туркменского
национального института
мировых языков имени
Довлетмаммета Азади*

Annotasiýa

Makalada daşary ýurt dilini öwrenmegiň iki usuly (syný otagynda öwrenmek we özbaşdak öwrenmek) seljerilýär. Daşary ýurt dilini syný otagynda öwrenmegiň we özbaşdak öwrenmegiň häsiýetli aýratynlyklary ýüze çykarylýar. Bu iki usulyň oňaly taraplary anyk mysallar arkaly beýan edilýär.

Annotation

This article analyzes two methods of second language acquisition (classroom-based learning and self-directed learning). It explores the characteristic features of classroom-based learning and self-directed learning of the foreign language. The advantages of both methods are demonstrated through clear examples.

Аннотация

В статье рассматриваются два различных метода изучения иностранного языка: обучение в классе и самостоятельное обучение. Также уделяется внимание характерным особенностям изучения иностранного языка в классном формате и при самостоятельном изучении. Преимущества данных методов демонстрируются наглядными примерами.

Key words: second language acquisition, self-directed learning, classroom-based learning, motivation, language skills.

Introduction

Second language acquisition is a complex process. Traditionally, people who wish to learn a foreign language usually decide to sign up for courses where a qualified instructor teaches learners in a classroom environment. However, the rise of self learning challenges this traditional method of second language acquisition. This article compares the two different methods, acknowledging each of their respective strengths and weaknesses.

Second language acquisition in a classroom environment has been resorted by many people for many years as it provides many advantages with its qualified teachers, a structured curriculum and an environment that's interactive. In a classroom, students' learning can be more structured owing to the fact that instructors teach languages based on a specific curriculum which should cover all the necessary points such as grammar, vocabulary and communicative skills. So, beginning one's language learning journey based on such a structured approach equips students with a solid foundation, a foundation which may drastically facilitate the learning of more complex grammar points later on in the future.

Another and perhaps the most significant benefit of second language acquisition in a classroom with appointed instructors is the instructors themselves. An instructor's or a teacher's feedback and assesment can be very valuable for students. By identifying their students' weaknesses and the points on which the students should focus more, teachers help their students to further improve their skills.

Classroom settings also provide an interactive environment, where students are in constant contact and collaboration with one another. Engaging in different kinds of pair work, interesting group activities, and thought provoking discussions can help learners to practice their language skills and build confidence in speaking and using their target language [2, p. 304].

Another benefit of classroom learning is that it helps students be more responsible and can give them a sense of motivation. Having an instructor that assigns you tasks and is demanding that you complete them, can encourage students to be more responsible and consistent in their studying, and getting positive feedback for their successful completion of their tasks can keep their motivations intact [2, p. 112].

However, classroom-based language learning can have some disadvantages. For example, in classroom-based language learning, lessons are conducted according to a certain schedule and that might seem limiting for some learners who would like to choose their learning time themselves and who like a more flexible schedule, rather than a fixed one.

Another disadvantage is that learners can't choose the pace of their learning. Classrooms follow a certain pace and this can cause problems for faster learners who may feel frustrated or for slower learners that can't keep up with the rest of the class.

In addition to that, in classrooms, learners usually learn the language using only textbook materials and this can prevent students from learning and speaking the language in a more authentic, native-like manner.

Contrarily, self-directed second language acquisition enables for a much more flexible learning process where students get to decide their own language learning journey. Self learning can enable learners to shape their learning experience to their individual needs, preferences, and schedules. They have the freedom to choose learning materials which better correlate to their own interests, and decide with which pace they learn.

Self-directed learning also enables learners to explore their learning styles and to come up with their own strategies for language learning [2, p. 130-132].

Another significant advantage of self-directed learning is the accessibility to more authentic language materials, including movies, music, literature, and online resources. As authentic materials provide a powerful immersion in the target language, making use of them as much as possible when learning a second language may help to improve fluency, and create a better cultural understanding for the learners.

Nevertheless, self-directed language learning also has certain disadvantages. Whereas classroom-based learning provides a curriculum, self learners have to structure their own learning; they have to decide which subjects to learn first and what kind of material to use for learning. This can feel complicated for certain learners especially if they have never tried learning a language before.

Finding motivation and maintaining self-discipline can also be challenging especially today where people are constantly surrounded by technology that can distract them from their learning. This distraction from learning can cause learners to study in an inconsistent manner while making their language learning ineffective.

Without a teacher's guidance, self-directed learners risk wasting time on ineffective learning strategies or struggle to realize and address their own learning gaps.

Considering the strengths and weaknesses of both of these methods of second language acquisition, a blended approach combining the beneficial sides of both classroom and self learning can be the most helpful and effective in language acquisition.

Classrooms with their structured environments provide a good foundation in grammar, vocabulary, and basic communicative skills. This initial phase can also help learners start to develop some essential learning strategies and build confidence.

After this initial phase, where learners eventually demonstrate certain progress, they can gradually start to shift more towards self-directed learning. In order to make this transition more effective, instructors can assign their students with tasks which require

them to do independent research, which will help them to develop their self-learning skills.

Instructors can work with individual learners to create personalized learning plans that also keep in mind the learners' unique needs and styles. These may be based on a combination of classroom, self-directed activities, and opportunities for authentic language use.

Conclusion

The question regarding whether second language acquisition should or can occur inside or outside the classroom is not necessarily an either-or question. Therefore, perhaps the most effective pathway to proficiency in a foreign language lies in the blended approach, which contains in itself the advantages of both methods. Such a blended method, then, can encourage learners to take a greater responsibility for their language learning process, develop important learning skills, and achieve their language learning goals.

References

1. Benson P. Teaching and Researching Autonomy in Language Learning. – London: Routledge, 2011. – 378 p.
2. Brown H.D. Principles of language learning and teaching (5th ed.). – London: Pearson Education, 2007. – 424 p.
3. Chappelle C.A. Innovative Language Learning: Achieving the Vision // ReCALL. – 2001. Volume 13. №1. – P. 3-14.
4. Dornyei Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ГРАММАТИКЕ

DAŞARY ÝURT DILINIŇ GRAMMATIKASYNY ÖWRETMEKDE SANLY TEHNOLOGIÝALARYŇ ULANYLYŞY

DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE GRAMMAR

TM

*Ziliýa Gaýnutdinowa,
Naberežnyý Çelny döwlet
mugallymçylyk uniwersitetiniň
Filologiýa fakultetiniň talyby
(Russiýa Federasiýasy)*

ENG

*Ziliya Gainutdinova,
student of Philology Faculty
of Naberezhnye Chelny State
Pedagogical University (the
Russian Federation)*

RU

*Зилия Гайнутдинова,
студентка филологического
факультета
Набережночелнинского
государственного
педагогического университета
(Российская Федерация)*

Annotasiýa

Makalanyň esasy maksady daşary ýurt diliniň grammatikasy öwredilende, sanly tehnologiýalary ulanmagyň mümkinçiliklerini seljermekden ybarat bolup, onda sanly tehnologiýalary ulanmak arkaly daşary ýurt dili boýunça grammatik endikleri kemala getirmekde peýdalanylýan gönükmeler, olary geçirmegiň usullary anyk mysallar bilen beýan edilýär.

Annotation

The basic purpose of the article is to analyze possibilities of using digital technologies in teaching foreign language grammar, it describes exact examples of the exercises for the formation of grammatical skills in the foreign language and methods of developing them using digital technologies.

Аннотация

Целью данной статьи является рассмотрение возможностей применения цифровых технологий в обучении грамматике иностранного языка. В статье приводятся примеры упражнений для формирования иноязычных грамматических навыков с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: грамматический навык, цифровая технология, интерактивное обучение, обучение грамматике, иностранный язык.

Мир меняется, а вместе с ним и все сферы жизни общества, включая и образование. В связи с этим растет необходимость в том, чтобы обучение школьников было качественным, актуальным, современным. Инновационная направленность деятельности учителей, использующих в своей деятельности прогрессивные педагогические технологии, вместе с созданием своих подходов в обучении способствуют обновлению процесса обучения. Информатизация системы образования, а именно использование цифровых технологий в обучении, является одним из способов достижения высококачественного образования.

В последние десятилетия в теоретических работах использование цифровых технологий в обучении освещалось лишь в общих чертах, в связи с тем, что вопросы, касающиеся данной темы, являются достаточно новыми. Многие ученые посвятили свои работы роли цифровых технологий в обучении, отметили их преимущества и недостатки. Они сходятся во мнении, что цифровые технологии способствуют осознанию обучающимися процесса обучения, развивают познавательную активность, способствуют прогрессу в обучении как сильных обучающихся, так и слабых. Отмечаются также некоторые недостатки использования цифровых технологий: перенасыщение учебного процесса, возникновение проблемы информационной безопасности, возникновение дополнительной когнитивной нагрузки, отклонения обучающихся от образовательной траектории.

Рассмотрев различные точки зрения ученых в отношении обучения грамматической стороне речи, можно сделать вывод о том, что грамматика является неотъемлемой частью в полноценном усвоении иностранного языка и способствует правильному и логичному использованию языка в жизни.

Так, А.С. Первова [3, с. 602] отмечает, что основная цель обучения грамматическим явлениям иностранного языка в начальной, основной и старшей школе – практическая, то есть грамматический навык является значимым компонентом всех видов речевой деятельности. Иными словами, грамматика обеспечивает основу для набора языковых навыков. По мнению К.В. Канаевой [2, с. 43], грамматика – это способность говорящего выбирать модель, соответствующую языковой цели. А.Н. Щукин [4, с. 53], в свою очередь, утверждает, что грамматический навык – это способность производить речевое действие по выбору модели, адекватной речевой задаче в конкретной ситуации общения, а также способность осуществлять правильное оформление речевой единицы с соблюдением норм языка. Таким образом, в рамках данного исследования будем придерживаться определения грамматического навыка, данным А.Н. Щукиным, которое, по нашему мнению, является более подробным и наиболее точно характеризует его суть.

Стоит отметить, что чем выше уровень обучения, тем более объемный материал получают обучающиеся. Грамматику изучают более углубленно, и, в связи с этим, обучающиеся имеют больше возможностей в построении и выборе фраз при общении.

В контексте реализации Федерального государственного образовательного стандарта [5] (далее – ФГОС) одной из основных целей обучения иностранному языку на базовом уровне является успешное овладение коммуникативной компетенцией. Для того, чтобы поддерживать разговор с собеседником, необходимо уметь правильно сочетать слова, изменять словосочетания в соответствии с коммуникативной ситуацией и целью общения. Как правило, у обучающихся, у которых уровень грамматических навыков сформирован на недостаточном уровне, возникают речевые барьеры. Таким образом, обучающимся необходимо овладеть грамматическими навыками для того, чтобы без затруднений понимать услышанное, прочитанное, говорить и писать на изучаемом иностранном языке.

Глобальная цифровизация общества охватывает все сферы жизни от экономики до образования. Под этой тенденцией преобразуются все традиционные формы деятельности. Этот процесс получил название цифровой трансформации. В сфере образования цифровую трансформацию можно определить, как системное обновление результатов образования, содержания образования, организационных форм и методов учебной работы, оценивание образовательных результатов. Стоит отметить, что тенденция на качественное изучение иностранных языков усиливается, так как цифровизация происходит во всех сферах жизни общества, а большинство процессов автоматизации происходит с помощью иностранных языков.

По мнению ученых [1; 2], цифровизация в образовании – это рабочая платформа в Интернете, а точнее, на удаленном сервере. Современный Интернет и цифровые технологии призваны сделать образовательное взаимодействие между учителем и учеником более удобным. На данный момент нет одного установленного определения цифровых технологий. Однако, анализ научной литературы по данному аспекту позволил выявить, что ученые сходятся во мнении о том, что цифровые технологии – это ресурсы, необходимые для организации учебного процесса и представленные в цифровой форме, а именно: фотографии, видеофрагменты, статические и динамические модели, ролевые игры, объекты виртуальной реальности и интерактивного моделирования, картографические материалы, звукозаписи, символьные объекты и деловая графика, текстовые документы и иные учебные материалы, отобранные в соответствии с содержанием конкретного учебно-методического комплекса или учебника отдельно, использующиеся в связке с поурочным планированием и снабженные необходимыми методическими рекомендациями. Более полное определение цифровых технологий, на наш взгляд,

дает Буданцев Д.В. [2, с. 122], доктор педагогических наук. Цифровые технологии – это представленные в цифровой форме фотографии, видеофрагменты, статистические и динамические модели, объекты виртуальной реальности и интерактивного моделирования, звукозаписи, символьные объекты и иные учебные материалы, необходимые для организации учебного процесса.

Стоит отметить, что качественные цифровые технологии, применяющиеся на уроках, позволяют сделать процесс обучения гибким по отношению к социальным и культурным различиям между обучающимися, их индивидуальным стилям и темпам обучения, их интересам. Другими словами, гармоничное сочетание традиционного обучения с использованием цифровых технологий способствует качественному усвоению обучающимися иностранного языка, в том числе и его грамматики.

Применение цифровых технологий на уроках иностранного языка может быть реализовано на различных онлайн-платформах, при любых формах обучения – очной, заочной, дистанционной, самостоятельной, парной, групповой, для любого контингента обучающихся. Более того, необходимо учитывать реальную цель использования цифровых технологий, время, выделенное на выполнение упражнений с цифровым контентом в общем плане урока, для предотвращения утомляемости обучающихся и перенасыщенности урока информационными потоками.

На основе вышеизложенного материала были разработаны упражнения для формирования иноязычных грамматических навыков с использованием цифровых технологий.

Для отработки грамматических тем Present Simple и Present Continuous предлагается использовать ресурс British Council, с помощью которого можно уделить особое внимание вспомогательным глаголам Do / Does в построении вопроса. Более того, для отработки Present Simple и Present Continuous можно использовать ресурс «Word Wall». Упражнение на определение видовременной формы позволяет выявить и устранить пробелы в знаниях. Игровой подход помогает разрядить обстановку и сконцентрироваться на успешном выполнении задания. Задания в системе «Word Wall» можно давать в качестве домашнего. Учитель формирует задание для определенного класса, отправляет ссылку или QR-code обучающимся. Переходя по ссылке, обучающиеся вводят свои имена, выполняют задание. Система засекает время выполнения работы каждым учеником, а затем формирует рейтинг по скорости и правильности выполнения заданий. Учитель может видеть допущенные ошибки каждым учеником, а также есть возможность открыть доступ к рейтингу для всех обучающихся.

Ресурс «Teachya» (<https://www.teachya.com/>). В этом ресурсе на основе разработки University of Victoria было составлено задание, в котором даны слова через слэш без определения грамматического времени, обучающиеся должны

впечатать последовательность слов так, чтобы получилось грамматически верное предложение. Определенным плюсом данного задания является то, что обучающиеся после заполнения любого предложения могут нажать кнопку *check / show answer* и увидеть правильный ответ, тем самым получить обратную связь и задать вопрос учителю для обсуждения и устранения пробелов в знаниях. Кроме того, в задании можно использовать подсказку: нажать *show a letter*, и система покажет первую букву, с которой следует начать. Стоит отметить, что упражнения такого типа обучающиеся могут выполнять как индивидуально, так и в парах.

В ходе изучения грамматики обучающимся достаточно сложно усвоить разницу между грамматическими временами и точно различать способы их построения. В таком случае помогает цифровой ресурс «Live worksheets». Ресурс представляет собой листы с различными видами заданий, которые выполняются интерактивно. В ходе урока обучающимся можно предложить перейти по ссылке с помощью своих смартфонов и выполнить задания. Стоит отметить, что задания выглядят как в обычной рабочей тетради, но при этом имеют интерактивную форму. Задания можно разработать по разным темам. Такой подход к формированию заданий снижает уровень тревоги у обучающихся, так как подобное они уже видели, но при этом имеет модернизированную форму, что вызывает интерес. Данный ресурс замечателен тем, что правильность заданий можно проверить моментально, нажав на кнопку «Finish».

Более того, к цифровым технологиям относятся не только сайты, где можно конструировать задания с определенной целью на определенный урок, но и видео, аудио, мультимедийные презентации. Для того, чтобы отработать порядок слов в предложении используем видеофрагменты, после просмотра которых включается «конструктор», в котором обучающимся необходимо двигать слова в правильном порядке. Кроме того, как на уроке, так и в качестве домашнего задания обучающимся можно предложить оформить презентацию на темы: «Меню для праздника», «Список дел», составить небольшой рассказ и т. д. в программах Microsoft Power Point, Figma, Pixel и др., где также будет происходить отработка грамматических навыков.

Таким образом, использование цифровых технологий в процессе обучения необходимо для построения более эффективных уроков, соответствующих ФГОС. В подготовке к урокам иностранного языка с применением цифровых технологий следует помнить о том, что цифровые технологии предлагают возможность большей индивидуализации обучения; позволяют мотивировать обучающихся различными способами, а также формируют грамматические навыки в более интересной для обучающихся форме.

Литература

1. Буданцев Д.В. Цифровизация в сфере образования: обзор российских научных публикаций / Д. В. Буданцев // Молодой ученый. – 2020. – № 27 (317). – С. 120-127.
2. Канаева К.В. Особенности использования наглядности при развитии грамматических навыков на средней ступени обучения английскому языку / К. В. Канаева // Студенческий форум. – 2021. – № 10 (146). – С. 42-44.
3. Первова А.С. Формирование грамматических навыков на уроках английского языка с помощью онлайн-викторин / А. С. Первова // Актуальные проблемы профессиональной сферы в современном мире. – 2024. – № 3. – С. 600-605.
4. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика: Учеб. Пособие / А.Н. Щукин. – 2-е изд., – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.
5. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования: издание официальное: утвержден Приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. № 413 с изменениями и дополнениями от 12.08.2022. – URL: <https://base.garant.ru/70188902/8ef641d3b80ff01d34be16ce9bafc6e0/> (дата обращения: 30.01.2025).

Žurnalyň Redaksion geňeşiniň düzümi:

Redaksion geňeşiň başlygy: **Maksat Çaryýew**

Redaksion geňeşiň agzalary:

Aly Gurbanow – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Daşary ýurt edebiýaty kafedrasynyň müdiri, pedagogika ylymlarynyň doktory, professor.

Hezretguly Durdyýew – TYA-nyň Magtymguly adyndaky Dil, edebiýat we milli golýazmalar institutynyň direktorynyň ylmy işler boýunça orunbasary, filologiýa ylymlarynyň doktory.

Narbibiş Şammaýewa – Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynyň Roman-german dilleri we edebiýaty, olary okatmagyň usulyýeti kafedrasynyň müdiri, filologiýa ylymlarynyň doktory, dosent.

Amanmyrat Baýmyradow – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Türkmen edebiýaty kafedrasynyň uly mugallymy, filologiýa ylymlarynyň doktory.

Ýohanna Mierendorff – Martin Lýuter adyndaky Galle-Wittenberg uniwersitetiniň sosial pedagogika boýunça professory.

Alişer Abijanow – Özbek döwlet dünýä dilleri uniwersitetiniň Pedagogik işgärleri gaýtadan taýýarlaýyş we kämilleşdiriş merkeziniň direktory, filosofiýa ylymlarynyň kandidaty, dosent.

Tagandurdy Tagandurdyýew – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Dil bilimi kafedrasynyň müdiri, pedagogika ylymlarynyň kandidaty.

Saparmyrat Hydyrow – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Rus diliniň nazaryýeti we amalyýeti kafedrasynyň müdiri, filologiýa ylymlarynyň kandidaty.

Mähri Perdeliýewa – Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň Arheologiýa we etnologiýa kafedrasynyň müdiri, taryh ylymlarynyň kandidaty.

Gurbangül Myradowa – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Türkmen dili kafedrasynyň müdiri, filologiýa ylymlarynyň kandidaty.

Jepbarmämmet Gökleňow – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Ýakyn Gündogar dilleri kafedrasynyň dosenti, filologiýa ylymlarynyň kandidaty.

Täzegül Ymamgulyýewa – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Jemgyýeti öwreniş ylymlary kafedrasynyň dosenti, taryh ylymlarynyň kandidaty.

Oguljennet Durdymuhammedowa – Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri institutynyň Daşary ýurt edebiýaty kafedrasynyň uly mugallymy, filologiýa ylymlarynyň kandidaty.

Editorial Board Structure of Magazine:

Head of the Editorial Board: **Maksat Charyyev**

Editorial Board members:

Ali Gurbanov – the head of the Department of Foreign Literature, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Doctor of Pedagogics, Professor.

Hezretguly Durdyev – the deputy director for scientific work, Magtymguly Institute of Language, Literature and National Manuscripts of the Academy of Sciences of Turkmenistan, Doctor of Philology.

Narbibish Shammayeva – the head of the Department of the Roman-Germanic Languages and Literature, Teaching Methodology, Seyitnazar Seydi Turkmen State Pedagogical Institute, Doctor of Philology, Associate Professor.

Amanmyrat Baymyradov – the senior lecturer of the Department of Turkmen literature, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Doctor of Philology.

Johanna Mierendorff – Professor of Social Pedagogics, Martin Luther Halle-Wittenberg University.

Alisher Abijanov – the head of the Center for Retraining and Improvement of Pedagogical Workers, Uzbekistan State World Languages University, Candidate of Philosophy, Associate Professor.

Tagandurdy Tagandurdyev – the head of the Department of Linguistics, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of Pedagogics.

Saparmyrat Hydyrov – the head of the Department of Theory and Practice of the Russian Language, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of Philology.

Mahri Perdeliyeva – the head of the Department of Archeology and Ethnology, Magtymguly Turkmen State University, Candidate of History.

Gurbangul Myradova – the head of the Department of the Turkmen Language, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of Philology.

Jepbarmammet Goklengov – Associate Professor of the Department of the Near Eastern Languages, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of Philology.

Tazegul Ymamgulyyeva – Associate Professor of the Department of Social Sciences, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of History.

Oguljennet Durdymammedova – the senior lecturer of the Department of Foreign Literature, Dovletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Candidate of Philology.

Состав Редакционного совета журнала:

Председатель Редакционного совета: **Максат Чарыев**

Члены Редакционного совета:

Али Гурбанов – заведующий кафедрой зарубежной литературы Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, доктор педагогических наук, профессор.

Хезретгулы Дурдыев – заместитель директора по научной работе Института языка, литературы и национальных рукописей имени Махтумкули АНТ, доктор филологических наук.

Нарбибиш Шаммаева – заведующая кафедрой романо-германских языков и литературы, методики преподавания Туркменского государственного педагогического института имени Сейитназара Сейди, доктор филологических наук, доцент.

Аманмырат Баймырадов – старший преподаватель кафедры туркменской литературы Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, доктор филологических наук.

Йоханна Миерендорфф – профессор социальной педагогики Галле-Виттенбергского университета имени Мартина Лютера.

Алишер Абиджанов – директор Центра переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров Узбекского государственного университета мировых языков, кандидат философских наук, доцент.

Тагандурды Тагандурдыев – заведующий кафедрой языкознания Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат педагогических наук.

Сапармырат Хыдыров – заведующий кафедрой теории и практики русского языка Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат филологических наук.

Мяхри Перделиева – заведующая кафедрой археологии и этнологии Туркменского государственного университета имени Махтумкули, кандидат исторических наук.

Гурбангуль Мурадова – заведующая кафедрой туркменского языка Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат филологических наук.

Джепбармаммед Гокленов – доцент кафедры ближневосточных языков Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат филологических наук.

Тазегуль Имамкулиева – доцент кафедры общественных наук Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат исторических наук.

Огулдженнет Дурдымухаммедова – старший преподаватель кафедры зарубежной литературы Туркменского национального института мировых языков имени Довлетмаммета Азади, кандидат филологических наук.

FILOLOGIÝANYŇ MESELELERI

Döwletmämmet Azady
adyndaky Türkmen milli
dünýä dilleri institutynyň
ylmy-usuly elektron žurnaly

№2 (4) 2025

Üç aýda bir gezek çykýar.
2024-nji ýylyň sentýabr
aýyndan bäri türkmen, iňlis,
rus dillerinde neşir edilýär.

Žurnalyň baş redaktory
Maksat Çaryýew
Jogapkär kätip
Dursunjemal
Janmürzäýewa

Salgysy: Aşgabat şäheri,
Aba Annaýew köçesi, 47.
Telefon: (+993 12) 36-90-83;
faks: 36-89-08
Elektron salgysy:
filologiyanynmeseleleri@
gmail.com
Internet saýty:
www.datmddi.edu.tm

Žurnala gelen golýazmalar,
suratlar yzyna
gaýtarylmaýar, olara jogap
hem-de syn berilmeýär.

© Döwletmämmet Azady
adyndaky Türkmen milli
dünýä dilleri instituty, 2025
© «Ylym» neşirýaty, 2025

ISSUES OF PHILOLOGY

Scientific and Methodological
Electronic Magazine of
Dovletmammet Azadi
Turkmen National Institute
of World Languages

№2 (4) 2025

Published every three
months.
Since September, 2024 the
magazine is published in the
Turkmen, English, Russian
languages.

Editor-in-Chief
Maksat Charyyev
Responsible secretary
Dursunjemal
Janmurzayeva

Address: bld. 47, Aba
Annayev Street, Ashgabat.
Telephone: (+993 12) 36-90-83;
fax: 36-89-08
E-mail:
filologiyanynmeseleleri@
gmail.com
Internet website:
www.datmddi.edu.tm

Manuscripts and pictures
submitted to the magazine
are not given back; responses
and reviews are not given to
them.

© Dovletmammet Azadi
Turkmen National Institute
of World Languages, 2025
© «Ylym» Publishing House,
2025

ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ

Научно-методический
электронный журнал
Туркменского
национального института
мировых языков имени
Довлетмаммета Азади

№2 (4) 2025

Выходит один раз в три
месяца.

Журнал издается с
сентября 2024 года,
выходит на туркменском,
английском, русском
языках.

Главный редактор журнала
Максат Чарыев
Ответственный секретарь
Дурсунджемал
Джанмурзаева

Адрес: город Ашхабад,
улица имени
Аба Аннаева, 47.
Телефон: (+993 12) 36-90-83;
faks: 36-89-08
Электронный адрес:
filologiyanynmeseleleri@
gmail.com
Интернет-сайт:
www.datmddi.edu.tm

Присланные рукописи
авторских статей обратно
не возвращаются. Редакция
не несет ответственности
за содержание публикаций
и не осуществляет их
рецензирование.

© Туркменский
национальный институт
мировых языков имени
Довлетмаммета Азади,
2025
© Издательство «Ylym»,
2025

Redaktor	<i>N. Kakalyýewa</i> <i>M. Gurbanow</i>
Teh. redaktor	<i>Ç. Çaryýew</i> <i>Ý. Peskowa</i>
Kompýuter bezegi	<i>O. Handöwletowa</i>

Çap etmäge rugsat edildi 26.05.2025.
A - 116435. Ölçeği 60×84 $\frac{1}{8}$. Edebi garnitura.
Çap listi 5,5. Şertli çap listi 10,23. Hasap-neşir listi 4,66.
Neşir № 60.

TDS-7.9–95
TDS-7.4–95
TDS-7.56–2002
TDS-7.60–2003

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň «Ylym» neşirýaty.
744000. Aşgabat, 2011-nji (Azady) köçesi, 61.

GARAŞSYZYLYK BITARAPLYK YLYM-BILIM PARAHAŇÇYLYK DILLERİ YNANYŞMAK YÖRELGELERİ DÜNYÄ DILLERİ
JEMGYÝETİ ÖWRENIŞ PEDAGOGIKA OKATMAGYŇ USULÝÝETİ YLMY TÄZELIKLER TEHNOLOGIYA HYZMATDAŞLYK
GARAŞSYZYLYK BITARAPLYK YLYM-BILIM PARAHAŇÇYLYK DILLERİ YNANYŞMAK YÖRELGELERİ DÜNYÄ DILLERİ
JEMGYÝETİ ÖWRENIŞ PEDAGOGIKA OKATMAGYŇ USULÝÝETİ YLMY TÄZELIKLER TEHNOLOGIYA HYZMATDAŞLYK